

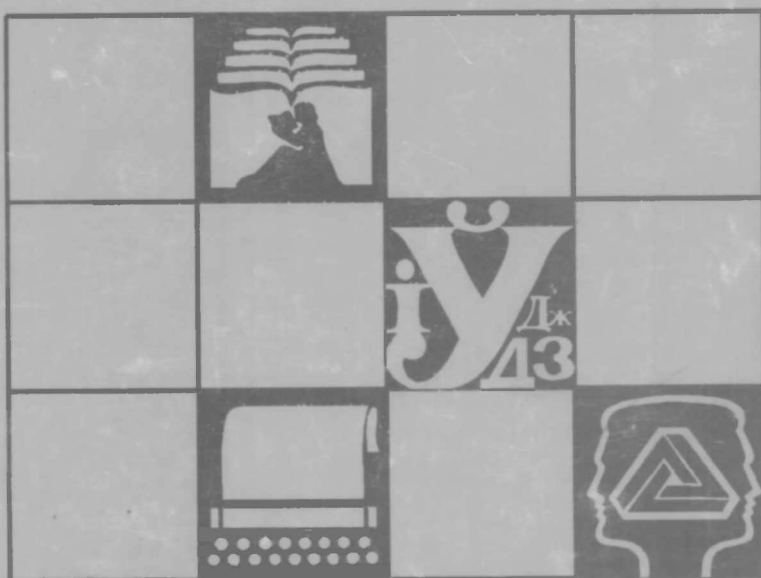
ВЕСНІК

Беларускага дзяржаўнага
універсітэта

СЕРЫЯ 4

Філалогія
Журналістыка
Педагогіка

2/2001

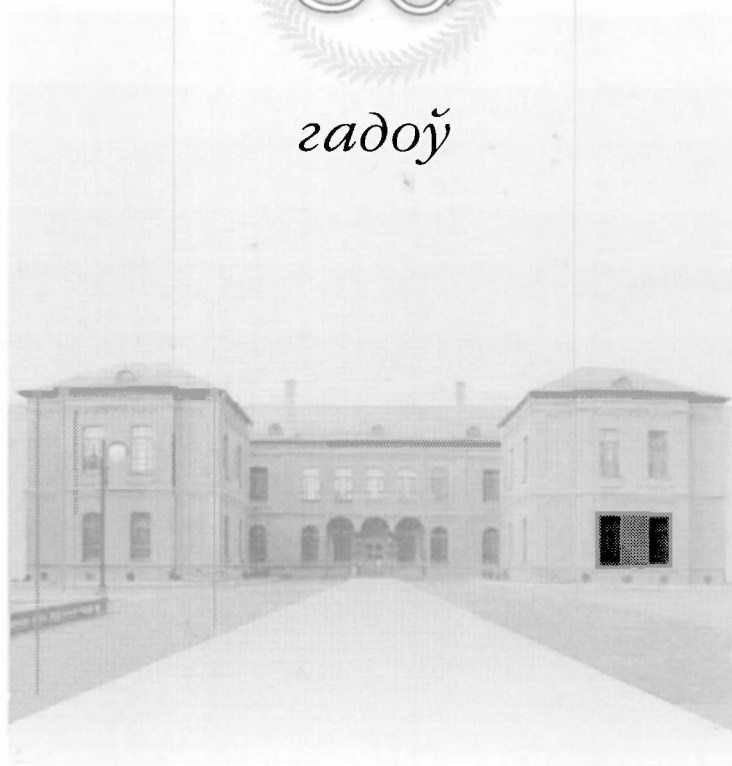
БЕЛАРУСКАМУ
ДЗЯРЖАЎНАМУ
УНІВЕРСІТЭТУ

1921

2001

гадоў

ВЕСНІК

**Беларускага дзяржаўнага
універсітэта**

НАВУКОВА-ТЭАРЭТЫЧНЫ ЧАСОПІС

Выдаецца з сакавіка 1969 года
адзін раз у чатыры месяцы

СЕРЫЯ 4

**Філалогія
Журналістыка
Педагогіка**

2/2001

ЖНІВЕНЬ

МІНСК
БДУ

Галоўны рэдактар В.Р. РУДЗЬ

Рэдакцыйная калегія серыі:

Н.Б. МЯЧКОЎСКАЯ (адказны рэдактар),
В.П. ВАРАБ'ЁЎ, **У.Б. ЖУРАВЕЛЬ** (адказны сакратар),
В.П. КРАСНЕЙ (нам. адказнага рэдактара), **Л.А. МУРЫНА**,
Н.М. НИЖНЁВА, **А.А. ПЛАЎНІК**, **М.Р. ПРЫГОДЗІЧ**, **В.П. РАГОЙША**,
І.С. РОЎДА, **Л.Д. СІНЬКОВА**, **А.П. СМАНЦАР** (нам. адказнага
рэдактара), **І.А. ЧАРОТА**, **В.В. ЧЭЧАТ**, **І.В. ШАБЛОЎСКАЯ**

ВЕСТНИК БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Серия 4, № 2, 2001

Заснавальнік: Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
Рэгістрацыйнае пасведчанне № 805

Адрэс рэдакцыі: 220050, Мінск, вул. Бабруйская, 7, каб. 412, 413, тэл. 209-54-00

На рускай і беларускай мовах

Рэдактар *Л.К. Баццошківа*

Карэктар *Л.А. Меркуль*

Тэхнічны рэдактар *Ю.І. Дзянісаў*

Набор і вёрстка выкананы ў рэдакцыі часопіса *Р.Я. Аўсянікавым*, *Ю.І. Дзянісам*

Падпісана да друку 21.08.01. Фармат 70х108 1/16. Папера афсетная. Друк афсетны
Ум. друк. арк. 10.33. Ум. фарб.-адб. 10,35. Ул.-выд. арк. 12,18. Тыраж 410 экз. Заказ 476
Цана 1371 р.

Надрукавана з гатовых дыяпазітываў заказчыка ў Выдавецкім цэнтры БДУ
220030, Мінск, вул. Чырвонаармейская, 6
ЛП № 284 ад 21.05.98

© Веснік БДУ, 2001

Л.А. МУРЫНА

**ФІЛАЛАГІЧНЫ ФАКУЛЬТЭТ: СТАНАЎЛЕННЕ І РАЗВІЦЦЁ
(1921–2001)**

The article gives a survey of the period of establishment and development of the Philological Faculty (1921–2001). Main approaches in research activities of the Faculty and its chairs at the contemporary stage are determined.

Мурына Ларыса Аляксандраўна – доктар педагагічных навук, прафесар, загадчык кафедры рыторыкі і методыкі выкладання мовы і літаратуры, дэкан філалагічнага факультэта, член-карэспандэнт Акадэміі адукацыі РБ, заслужаны дзеяч навукі Беларусі. Аўтар больш за 250 навуковых і вучэбна-метадычных работ, сярод якіх вучэбныя дапаможнікі для вышэйшай і сярэдняй школы, падручнікі. Прымала ўдзел у распрацоўцы “Канцэпцыі моўнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь”. Вобласць навуковых інтарэсаў – методыка выкладання рускай мовы і рыторыкі.

Падрыхтоўка спецыялістаў-філолагаў ва ўніверсітэце пачалася ў першы ж год яго заснавання – 12 жніўня 1921 г. быў аб’яўлены прыём на грамадска-педагагічнае, прававое, эканамічнае і этнолага-лінгвістычнае аддзяленні факультэта грамадскіх навук БДУ. Дэканам прызначаны таленавіты вучоны і педагог, у далейшым першы прэзідэнт Беларускай Акадэміі Навук У.М. Ігнатоўскі. Праз год факультэт грамадскіх навук быў рэарганізаваны і ўвосень 1922 г. на яго базе створаны яшчэ адзін факультэт – педагагічны, у склад якога поруч з іншымі (сацыяльна-гістарычным, прыродазнаўчым, матэматычным) увайшло і літаратурна-лінгвістычнае аддзяленне. На ім працавалі такія вядомыя вучоныя-філолагі, як акадэмік АН БССР І.І. Замоцін, прафесары Я.І. Барычэўскі, А.М. Вазнясенскі, М.М. Пітуховіч, П.А. Бузук. З восені 1923 г. лекцыі па беларускай мове і методыцы яе выкладання на факультэце пачаў чытаць выдатнейшы педагог, класік беларускай літаратуры Якуб Колас (Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч). За 1921–1931 гг. універсітэт падрыхтаваў 336 філолагаў, сярод іх каля пяцідзiesiąці ў будучым сталі вядомымі пісьменнікамі (Сымон Баранавых, Пятрусь Броўка, Платон Галавач, Пятро Глебка, Сяргей Дарожны, А. Звонак, Тодар Кляшторны, Кондрат Крапіва, Янка Скрыган і інш.). Напрыканцы 1920-х гг. шэраг таленавітых выкладчыкаў і студэнтаў БДУ былі беспадстаўна рэпрэсіраваны.

7 чэрвеня 1931 г. пастановай СНК БССР “Аб рэарганізацыі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта” цэлы шэраг факультэтаў і аддзяленняў былі вылучаны ў самастойныя навучальныя ўстановы. Так, факультэт права і савецкага будаўніцтва – у Інстытут савецкага будаўніцтва і права, факультэт народнай гаспадаркі – у Інстытут народнай гаспадаркі, а сацыяльна-гістарычнае і літаратурна-лінгвістычнае аддзяленні педфака – у Вышэйшы педагагічны інстытут. Годам нараджэння самастойнага філалагічнага факультэ-

тэта БДУ стаў год 1939. Паведамленне аб стварэнні ва ўніверсітэце новага факультэта апублікавана ў газеце "Савецкая Беларусь" 21 ліпеня. Дэканам быў прызначаны відны вучоны-лінгвіст прафесар Ц.П. Ломцеў. На першы курс на аддзяленні беларускай і рускай мовы і літаратуры было прынята 50 студэнтаў. Арганізавана выданне "Вучоных запісак" (філалагічная серыя), дзе друкаваліся лепшыя даследаванні беларускіх мова- і літаратуразнаўцаў. Аднак першыя студэнты філфака не паспелі атрымаць дыпломы – праз два гады пачалася Вялікая Айчынная вайна.

Аднавіў сваю работу Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт 11 кастрычніка 1943 г. у невялікім дачным пасёлку Сходня пад Масквой у драўляным двухпавярховым доме. Да заняткаў прыступілі ў ліку іншых і студэнты-філолагі. У той год на шасці факультэтах займалася ўсяго 289 студэнтаў, а заняткі вялі 40 выкладчыкаў. Жыць і вучыцца было няпроста. Як пісаў у аўтабіяграфіі будучы класік беларускай літаратуры, а тады студэнт-філфакавец Іван Мележ, "...ездзілі разам з выкладчыкамі ў лес, нарыхтоўвалі самі дровы, пілавалі іх. Самі разгружалі вагоны з бульбай. Самі рабілі ўсё, нічому не здзіўляючыся, ні на што не наракаючы...". У жніўні 1944 г. у вызвалены ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў Мінск прыехала першая група студэнтаў, якая пачала работы па аднаўленні БДУ.

Асновай філалагічнага факультэта да сярэдзіны 1990-х гг. былі два аддзяленні – беларускай мовы і літаратуры і рускай мовы і літаратуры (з восені 1947 г. па восень 1967 г. у склад факультэта ўваходзіла яшчэ і аддзяленне журналістыкі). У свой час студэнтамі факультэта, а некаторыя потым і выкладчыкамі былі народныя пісьменнікі Беларусі Кандрат Крапіва, Іван Мележ, Ніл Гілевіч, Іван Навуменка, Рыгор Барадулін, акадэмікі АН Беларусі А.І. Падлужны, А.І. Жураўскі, член-карэспандэнт АН Беларусі А.М. Булыка.

Вялікія заслугі ў развіцці філалагічнай адукацыі на Беларусі, у падрыхтоўцы настаўнікаў школ, супрацоўнікаў выдавецтваў, рэдакцый часопісаў, газет, радыё і тэлебачання, у выхаванні будучых вучоных і пісьменнікаў належаць дэканам факультэта: прафесарам Ц.П. Ломцеву, М.А. Жыдовіч, М.Р. Ларчанку, дацэнту А.А. Волку, член-карэспандэнту АН Беларусі А.А. Лойку. З 1996 г. дэканам факультэта з'яўляецца доктар педагагічных навук, прафесар, член-карэспандэнт Акадэміі адукацыі Рэспублікі Беларусь Л.А. Мурына.

У сярэдзіне 1990-х гг. пачынаецца перабудова факультэта – адкрываюцца аддзяленні класічнай філалогіі, славянскіх моў і літаратур (польская, украінская, балгарская, чэшская, сербская і харвацкая мовы і літаратуры), аддзяленне замежных моў і літаратур (англійская, нямецкая, французская, італьянская мовы і літаратуры), у перспектыве – адкрыццё аддзялення ўсходняй філалогіі.

Сёння на філфаку займаюцца: 1950 студэнтаў, 68 аспірантаў, 15 магістрантаў.

Студэнты факультэта маюць магчымасць:

- авалодаць цэлым шэрагам спецыялізацый, такіх як камп'ютэрная лінгвістыка, тэорыя і практыка перакладу, рыторыка, беларуская мова як замежная, руская мова як замежная;

- пачынаючы з 3-га курса па жаданню вывучаць дадаткова адну са славянскіх моў. Пасля выніковага экзамену на 5-м курсе выдаецца адпаведны сертыфікат. Для студэнтаў і магістрантаў чытаюцца 130 спецкурсаў, дзейнічаюць 104 спецсемінары, якімі кіруюць прафесары і дацэнты факультэта.

Філалагічны факультэт сёння – адзін з галоўных цэнтраў па падрыхтоўцы высокакваліфікаваных спецыялістаў-філолагаў у рэспубліцы. Вучэбны працэс на пяці аддзяленнях забяспечваюць 15 кафедраў, 2 навукова-даследчыя лабараторыі, на якіх працуюць: 35 прафесараў, 142 дацэнты, 57 старшых выкладчыкаў, 41 выкладчык.

Кожная кафедра забяспечвае не толькі выкладчыцкую, але вядзе і навуковую дзейнасць па пэўных навуковых кірунках:

- кафедра беларускай літаратуры XX стагоддзя – заснавана ў 1956 г.; кірункі навуковай дзейнасці: літаратура Рэспублікі Беларусь на сучасным этапе; беларуская літаратура ў еўрапейскім кантэксце;
- кафедра тэорыі літаратуры – заснавана ў 1994 г.; кірункі навуковай дзейнасці: тыпалогія сродкаў мастацкага адлюстравання і мастацкай літаратуры ў фальклору, асаблівасці паэтыкі сучаснай беларускай літаратуры ў кантэксце сусветнага літаратурнага працэсу;
- кафедра гісторыі беларускай літаратуры – заснавана ў 1993 г.; кірункі навуковай дзейнасці: беларуская літаратура XI–XIX ст. (паэтыка, тыпалогія, мастацкія традыцыі ў кантэксце еўрапейскіх літаратур);
- кафедра сучаснай беларускай мовы – заснавана ў 1953 г.; кірункі навуковай дзейнасці: беларуская літаратурная мова і яе нормы (сінхронны і дыяхронны аспекты);
- кафедра гісторыі беларускай мовы – заснавана ў 1993 г.; кірункі навуковай дзейнасці: беларуская літаратурная мова і яе нормы (сінхронны і дыяхронны аспекты);
- кафедра рускай літаратуры – заснавана ў 1949 г.; кірункі навуковай дзейнасці: руская літаратура (метады, жанры, стылі);
- кафедра тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства – заснавана ў 1966 г.; кірункі навуковай дзейнасці: семантыка і структура славянскіх моў у па-раўнальным і камунікатыўным аспектах;
- кафедра рускай мовы – заснавана ў 1938 г.; кірункі навуковай дзейнасці: руская і беларуская мовы ў Беларусі (гісторыя, перспектывы развіцця і ўзаемаўплывы, пытанні навучання);
- кафедра прыкладной лінгвістыкі – заснавана ў 1988 г.; кірункі навуковай дзейнасці: сацыякультурныя аспекты мовы і маўлення;
- кафедра рыторыкі і метадыкі выкладання мовы і літаратуры – заснавана ў 1988 г.; кірункі навуковай дзейнасці: тэорыя і практыка рыторыкі і метадыкі выкладання славянскіх моў і літаратур;
- кафедра зарубежнай літаратуры – заснавана ў 1954 г.; кірункі навуковай дзейнасці: сусветная літаратура, праблемы стылю;
- кафедра беларусазнаўства – заснавана ў 1992 г.; кірункі навуковай дзейнасці: беларуская культура (мова – фальклор – літаратура) у сусветным кантэксце (тэарэтычна-гістарычны аспект);
- кафедра славянскіх літаратур – заснавана ў 1993 г.; кірункі навуковай дзейнасці: супастаўляльнае і сістэмнае вывучэнне славянскіх літаратур, тэорыя і практыка літаратурных сувязей, беларуская літаратура ў славянскім кантэксце;
- кафедра класічнай філалогіі – заснавана ў 1996 г.; кірункі навуковай дзейнасці: роля і ўплыў класічных моў на станаўленне і развіццё беларускай культуры;
- кафедра рамана-германскіх моў – заснавана ў 1998 г.; кірункі навуковай дзейнасці: змест і спецыфіка іншамовнай адукацыі як кампанент сістэмы бесперапыннай адукацыі.

Прафесары, дацэнты, выкладчыкі філалагічнага факультэта ўнеслі прыкметны ўклад у беларускую навуку, шмат зрабілі і робяць для развіцця філалагічнай адукацыі ў рэспубліцы, чым спрыяюць духоўнаму росквіту нашай Бацькаўшчыны.

ТРАНСФАРМАЦЫЯ АДУКАЦЫЙНАЙ І ДАСЛЕДЧАЙ МАДЭЛЕЙ ЖУРНАЛІСТЫКІ Ў ПРАЦЭСЕ СТВАРЭННЯ НАЦЫЯНАЛЬнай ІНФАРМАЦЫЙНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСІ

The article analyses a wide range of conceptual and structural changes in the system of educational and research models of journalism in creating national information field of Belarus. Factors of constant development of Belarusian journalism of the XXI century are presented including materials about the activities of the faculty of journalism.

Вараб'ёў Васіль Пятровіч – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры сацыялогіі журналістыкі Белдзяржуніверсітэта, дэкан факультэта журналістыкі. Аўтар звыш 80 навуковых прац па актуальных праблемах функцыянавання СМІ, у прыватнасці паліталогіі і сацыялогіі журналістыкі.

Мяжа стагоддзяў і тысячагоддзяў выразна і сімвалічна падкрэсліла ўваходжанне чалавецтва ў інфармацыйную цывілізацыю. Першыя прыступкі ХХІ ст. рэльефна адлюстравалі Галактыку журналістыкі як з'яву, што змяняе не толькі інфармацыйны твар планеты, але і ход самой цывілізацыі, тэндэнцыі яе развіцця. Памятаючы пра дыялектыку жыцця, на пытанне: “Камо грядеши, хомо – мас-медыя?” – журналістыка адказвае жыццятворным, перспектывным і натхняльным падыходам. Ён праяўляецца як у глабалізацыі і інтэграцыі інфармацыйных сістэм, так і ў няспынным умацаванні нацыянальнай журналістыкі, беларуская школа якой створана ў БДУ – флагмане вышэйшай адукацыі і навукі рэспублікі.

80 гадоў Белдзяржуніверсітэт і 57 гадоў факультэт журналістыкі нарошчваюць інфармацыйную культуру роднай Беларусі, будуюць нацыянальную інфармацыйную прастору. Асноўныя здабыткі гэтай плённай працы акрэсліваюцца грунтоўна. Журфак падрыхтаваў звыш 5 тыс. спецыялістаў, стварыў самы буйны творчы Саюз журналістаў, папоўніў сваімі выхаванцамі значную частку Саюза пісьменнікаў, забяспечыў “залатымі пёрамі” большасць з сённяшніх 1300 перыядычных выданняў краіны, тэлерадыёкампанію, шматлікія тэлестудыі і радыёстанцыі, прэс-цэнтры і прэс-службы, рэкламныя агенцтвы і службы па сувязях з грамадскасцю.

А пачыналася ўсё ў далёкім 1944 годзе... На факультэт журналістыкі прыйшлі працаваць вядомыя вучоныя і педагогі: М.Р. Ларчанка, І.В. Гутараў, М.І. Жыркевіч, І.В. Зазека. Першым дэканам факультэта журналістыкі быў выкладчык М.У. Ліс, загадчыкам аддзялення – дацэнт Д.Я. Фактаровіч. 5 красавіка 1946 г. была створана кафедра журналістыкі, якую ўзначаліў М.С. Зярніцкі. З 1948 г. на пасаду загадчыка аддзялення быў запрошаны з Масквы былы супрацоўнік “Правды” Г.С. Акулаў. Першы выпуск студэнтаў-журналістаў, які адбыўся ў 1949 г., даў сродкам масавай інфармацыі 20 прафесіяналаў. З 1955 г. намеснікам дэкана філалагічнага факультэта і загадчыкам аддзялення журналістыкі працаваў Р.В. Булацкі, які ў 1967 г. стаў дэканам адноўленага як самастойнае вучэбнае падраздзяленне факультэта журналістыкі. Адною з першых была арганізавана ў 1965 г. кафедра гісторыі журналістыкі (загадчык Р.В. Булацкі). Стваральнікам кафедры радыё і тэлебачання ў 1968 г. стаў журналіст дацэнт М.Е. Дастанка, потым яе ўзначаліў радыёжурналіст прафесар Я.Р. Радкевіч. У 1969 г. загадчыкам кафедры тэорыі і практыкі савецкай журналістыкі абраны прафесар Б.В. Стральцоў – журналіст, пісьменнік, спецыяліст па тэорыі беларускай публіцыстыкі. Заснавальнікам кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання стаў у 1969 г. знакаміты мовавед прафесар М.Я. Цікоцкі (з 1965 па 1960 г. загадваў кафедрай тэорыі і практыкі журналістыкі).

1980–1990-я гг. увайшлі ў гісторыю факультэта як перыяд актыўнай работы па падрыхтоўцы на замежным аддзяленні журналісцкіх кадраў. У многіх краінах свету з цеплынёй успамінаюць асаблівую руплівасць намесніка дэкана А.А. Рудэнкі, а таксама калектыў створанай у 1984 г. кафедры гісторыі замежнай журналістыкі і літаратуры, якую ўзначаліў прафесар І.І. Сачанка. З 1980 па 1986 г. дэканам факультэта працаваў прафесар П.І. Ткачоў, з 1986 па 1996 г. – прафесар А.Г. Слука і ў 1996 г. – дацэнт П.Л. Дарашчонак.

Гэтыя скупыя факты з гісторыі факультэта журналістыкі красамоўна сведчаць аб імклівым росце творчага калектыву, які разам са станаўленнем навуковай і адукацыйнай школ ствараў нацыянальную інфармацыйную прастору. Але каб быць на ўзроўні часу, факультэт журналістыкі імкнецца ўдасканальвацца. Усведамляючы нарастаючыя выклікі прагрэсу, калектыў паступальна рэалізуе праграму “Журфак у XXI стагоддзі”. Яна распрацавана ў адказ на вядомую прапанову 1996 г. аб рэарганізацыі журналісцкай адукацыі ў краіне. Новая акадэмічная палітыка, якую ажыццяўляе журфак сёння, заключаецца ў далейшым развіцці традыцыйна высокай фундаментальнай падрыхтоўкі, умацаванні трывалых творчых сувязей са сродкамі масавай інфармацыі. Журналісцкія будні і навуковы пошук падказалі шлях насычэння традыцыйнага ўніверсітэцкага навучання журналістаў дысцыплінамі сацыяльна-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага, сацыяльна-псіхалагічнага, прававога, тэхналагічнага профіляў, збалансаваных з філалагічнай і гістарычнай падрыхтоўкай. Бо, па меркаваннях практыкаў і даследчыкаў, менавіта колішняя недасканаласць навучання студэнтаў працэсам збору, апрацоўкі, асэнсавання і інтэрпрэтацыі інфармацыі, а таксама эксплуатацыя інтуітыўна-сузіральных метадаў назапашвання фактаў сілкуюць рамесніцка-доследную плынь прэсы, асабліва яе электронных відаў. Шэраг новых дысцыплін, уведзеных у вучэбны план, скіраваны на выхаванне ў пачынаючых журналістаў трывалых навыкаў аб’ектывацыі фактаў жыцця разам з палітычным, эканамічным, псіхалагічным кантэкстам рэчаіснасці.

Вопыт сведчыць, што альтэрнатыва рамесніцка-доследчыцкай мадэлі прэсы знаходзіцца ў рэчышчы сацыялізацыі журналістыкі. Выйсце – у рэальным выкарыстанні ў штодзённай практыцы не толькі сігнальных, але колькасных і якасных паказчыкаў рэчаіснасці. Намаганні выкладчыкаў сёння скіраваны на тое, каб ужо за студэнцкай партай маладыя людзі імкнуліся да журналістыкі з моцным інтэлектуальным, кантэкстуальным падыходам. І студэнты хінуцца да такой журналістыкі, жадаюць стаць летапісцамі рэчаіснасці, а не сучаснасці ў штохвілінным вымярэнні.

Падрыхтоўка да журналісцкай дзейнасці ў рэальных рэдакцыйных умовах – такі напрамак рэфармавання вучэбнага працэсу на факультэце. Літаральна на кожнай спецыяльнай дысцыпліне студэнты імкнуцца авалодаць не толькі тэарэтычнымі ведамі, але і ўвасабляюць іх у матэрыялы газет і часопісаў, перадачы радыё і тэлебачання. Скразны курс “Журналісцкага майстэрства”, заняткі па 17 профілях у творчых майстэрнях інтэгруюць і замацоўваюць практычны аспект ўніверсітэцкага сталення.

Цалкам лагічным і неабходным крокам стала вызначэнне статуса практыкі. У час вучобы студэнты праходзяць вучэбна-азнамяльную, тры вытворчыя і перададипломную практыку. Цяпер практыка студэнтаў арганічна ўключана ў вучэбны працэс. Перанесены тэрміны яе праходжання. Штогод у верасні студэнцтва шчыруе ў рэдакцыях газет, у калектывах радыё і тэлебачання, рэкламных агенцтваў і прэс-службаў. Ініцыятыўныя, прагныя да штодзённай творчасці юнакі і дзяўчаты маюць магчымасць супрацоўнічаць у ліпені–жніўні з рэдакцыямі газет, радыё, тэлебачання па ўласнаму жаданню. Творчая справаздача аб практычнай падрыхтоўцы да прафесійнай дзейнасці выносіцца першым пытаннем у білеце на дзяржэкзамене ў пяцікурснікаў. Такі падыход да навучання журналістаў выбраны Вучоным саветам факультэта. Першыя яго выпрабаванні жыццём пацвердзілі слушнасць

зробленых захадаў. Падставай служаць справаздачы аб практыцы, водгукі рэдакцыйных калектываў. Творчыя партфелі студэнтаў абнаўляюцца, што чакаюцца плены вынікі ў большасці журфакаўцаў. Хаця перасцярога ад “ломкі планаў” як было дастаткова, так і не ўсе яны адхілены канчаткова.

Паралельна са студэнцкай практыкай факультэт арганізаваў штогадовую творчую стажыроўку ўсіх выкладчыкаў у СМІ. Само жыццё патрабуе акупацыі ў прафесійнае асяроддзе, каб не страціць практычную кваліфікацыю, збалансаваную з тэарэтычным набыткам. Радзе, што старэйшыя калегі ўзнавілі ў памяці рэдакцыйныя будні. Многія актыўна падзяліліся сваім публіцыстычным роздумам з чытачамі, слухачамі, гледачамі. У гэтым годзе журфак стаў лідэрам ва ўніверсітэце па ўкараненню новых метадык выкладання вучэбных дысцыплін і паступовага пераходу на ўзроўневую падрыхтоўку спецыялістаў. Паспяхова прайшоў і эксперымент па рэйтынгавай ацэнцы ведаў студэнтаў. Мэтавае прызначэнне яго заключалася ў выпрацоўцы актыўных метадаў і ведаў выкладання, якія б садзейнічалі эфектыўнай самастойнай працы студэнта.

Журфак можа і павінен зрабіць новы прарыв у акадэмічнай дзейнасці, выкарыстоўваючы сучасныя сусветныя дасягненні ў тэхналогіях навучання, у мадэрнізацыі адукацыйных праграм, камп’ютэрных і інфармацыйных тэхналогіях. Гэтая ўпэўненасць выклікана тым, што калектыв журфака, абпіраючыся на вопыт старэйшага пакалення выкладчыкаў, актыўна далучае да педагогічнай дзейнасці журналістаў-практыкаў. У калектыве працуюць 6 дактароў навук, прафесараў, 39 дацэнтаў, кандыдатаў навук, 13 старшых выкладчыкаў і выкладчыкаў, 3 прафесары носяць ганаровае званне заслужаных работнікаў. Мара пра сплаў, баланс тэорыі і практыкі ў вучэбным працэсе ўвасабляецца сёння паруч з вядомымі вучонымі прафесарамі Б.В. Стральцовым, М.Я. Цікоцкім, Е.Л. Бондаравай, І.І. Сачанкам, А.Г. Слукой, А.І. Наркевічам, “звяздоўцамі” М.В. Міхаевічам, Л.І. Рыжанковай, У.У. Андреевічам, “рэспубліканцамі” С.В. Дубовікам, А.К. Акулікам і А.У. Патрэбіным; А.М. Карлюкевічам з “Чырвонай змены”, П.І. Якубовічам з “Советской Белоруссии”, Л.І. Перагудавай (часопіс “На экранах”), Я.Я. Аляксеевічам (БелТА), А.Л. Уліцёнкам («Свободные новости»), С.В. Сверкуновым («Вечерний Минск»), Г.Б. Багданавай (часопіс “Мастацтва”), Б.А. Крапаком (“Культура”), З.А. Бандарэнка, В.А. Радукі, В.П. Субатам, А.Д. Дамарацкім, Л.І. Мельнікавай, А.М. Шаўко з тэлерадыёкампаніі і інш. Трыццаць журналістаў-практыкаў увайшлі ў штат журфака.

З дапамогай Дзяржкамдруку Беларусі і Нацыянальнай дзяржаўнай тэлерадыёкампаніі журфак стварыў філіялы спецыялізаваных кафедр – творчыя лабараторыі журналісцкага майстэрства. Гэта філіялы кафедры перыядычнага друку – у рэдакцыі “Рэспублікі”, сацыялогіі журналістыкі – у “Звяздзе”, радыёвяшчання і тэлебачання – у АТН, замежнай журналістыкі і літаратуры – у “Голасе Радзімы”, тэхналогіі камунікацыі – у Нацыянальным прэс-цэнтры. Цяпер многія студэнты побач з вядомымі майстрамі слова працуюць у штаце рэдакцый, паступова набываючы прафесійнае майстэрства. У выніку змоўклі ціхія папрокі ў адрас факультэта, якія не раз гучалі ў рэдакцыйных калідорах з вуснаў не вельмі дыпламатычных і дбайных калег. Бо вучым жа ўсе разам, талакой. Кожны, хто думае пра будучыню сваёй рэдакцыі, падставіў плячо. Гэты рух удзельнікаў падрыхтоўкі журналістаў шырыцца.

Трансфармацыя зместу вучэбных планаў і метадычных падыходаў да навучання журналістаў, работнікаў іншых прафесій інфармацыйнай галіны запатрабавала і карэнных структурных змен. Факультэт штогод у апошні час адкрывае новыя спецыяльнасці. Таленавітая і творчая моладзь Беларусі сёння мае магчымасць выбіраць на свой густ і па сваіх здольнасцях спецыяльнасці журналістыка ці міжнародная журналістыка, інфармацыя і камунікацыя ці літаратурная работа. У наступным годзе будзе адкрыта спецыяльнасць тэлежурналіст, радыёжурналіст.

Мадэрнізацыя факультэта, новыя перспектывы журналістыкі далі магчымасць правесці дыферэнцыяцыю і павялічыць колькасць кафедраў як цэнтраў навуковай, вучэбнай, метадычнай і выхаваўчай работы з пяці да дзевяці. У 1998 г. створаны кафедры перыядычнага друку, сацыялогіі журналістыкі, літаратурна-мастацкай крытыкі, у 1999 г. – кафедра тэхналогій камунікацыі, у 2000 г. – англійскай мовы і моўнай камунікацыі. Адметна, што ўзначалілі гэтыя калектывы вопытныя практыкі і перспектывныя вучоныя: Л.П. Саянкова, В.І. Іўчанкаў, А.К. Свораб, В.Р. Вашкевіч, І.Ф. Ухванава.

Адчуваючы вострую неабходнасць паляпшэння тэхналагічнай і тэхнічнай узброенасці сучаснага журналіста, факультэт стварыў Вучэбны цэнтр камунікатыўных тэхналогій, у склад якога ўваходзяць лабараторыі: фотажурналістыкі, выдавецкая, інфарматыкі і мультымедыя, аўдыёвізуальная. Лабараторыі абсталяваны найноўшай камп'ютэрнай тэхнікай.

Навукова-даследчы вектар дзейнасці факультэта журналістыкі скіраваны як на ўдасканаленне вучэбнага працэсу, так і на канцэптуальнае асэнсаванне аптымальных шляхоў удасканалення нацыянальнай інфармацыйнай прасторы Беларусі. Прычым па рашэнні Вучонага савета факультэт адмовіўся ад дробных тэм і пайшоў па шляху міжкафедральных даследаванняў. Дамініруючая роля ў вызначэнні прыярытэтных накірункаў навуковага пошуку на факультэце адведзена НДЛ СМІ пад кіраўніцтвам прафесара Б.В. Стральцова. На стыку стагоддзяў калектыв НДЛ даследаваў тэарэтычныя і прыкладныя праблемы дзейнасці СМІ ў сучасных умовах і прыцыпы фарміравання інфармацыйнай прасторы нацыянальнага тыпу. Па выніках даследаванняў за апошнія тры гады праведзены 6 навуковых канферэнцый, выдадзены 12 зборнікаў навуковых артыкулаў, манаграфія. Вынікі дзейнасці лабараторыі пакладзены ў аснову дырэктывных дакументаў Дзяржкамдруку па развіцці сістэмы СМІ Беларусі.

У 2001 г. факультэт увайшоў у якасці асноўнага распрацоўшчыка ў дзяржаўную пяцігадовую праграму "Распрацоўка навуковых асноў ідэалогіі беларускай дзяржаўнасці" – навуковы кіраўнік прафесар А.Г. Слука. Прадстаўленая на конкурс дзяржаўных праектаў фундаментальных даследаванняў міжкафедральная праграма "Узаемадзеянне дзяржаўных і недзяржаўных СМІ" – навуковы кіраўнік прафесар І.І. Сачанка, заняла першае месца ў БДУ. Упершыню ў гэтым годзе факультэт прыняў удзел у фундаментальных даследаваннях сумесна з НАН Беларусі. Тэма "Даследаванне беларускай мовы на рубяжы тысячагоддзяў", распрацаваная на кафедры стылістыкі і літаратурнага рэдагавання (навуковы кіраўнік дацэнт В.І. Іўчанкаў), ўключана ў дзяржаўную праграму фундаментальных даследаванняў у сістэме гуманітарных навук на 2001–2005 гг.

Зараз будуюцца цудоўны будынак для факультэта. Дарэчы, так атрымалася, што журфак ніколі не меў свайго даху, і зараз на кожнага студэнта прыпадае менш за адзін квадратны метр вучэбнай плошчы. Будучы журфак узводзіцца на вул. Кальварыйская, 9. Зроблены добры праект, будынак будзе адпавядаць усім сучасным патрабаванням да навучальных устаноў. Праўда, работы ідуць не такімі хуткімі тэмпамі, як хацелася б: усё ўпіраецца ў грошы. Але рэгарат Белдзяржуніверсітэта робіць усё магчымае, каб у наступным годзе будынак быў уведзены ў строй. Журфак са свайго боку таксама клапаціцца, каб увайсці ў гэты будынак памаладзелым, з новай структурай, з новымі ідэямі – каб мець не толькі добрае абсталяванне і ўтульныя аўдыторыі, але і адноўлены метадычны, змястоўны навуковы патэнцыял. Побач з журфакам размесціцца факультэт філасофіі і сацыяльных навук. Робіцца акцэнт на тым, што журналісцкая адукацыя – гэта грамадазнаўчая, светапоглядная адукацыя. Многія выкладчыкі факультэта філасофіі чытаюць лекцыі на журфаку, паколькі ў нашых вучэбных планах значнае месца адводзіцца філасофіі і метадалогіі гуманітарнага, сацыякультурнага, эканамічнага, палітычнага пазнання.

У новым будынку плануецца размясціць таксама ўніверсітэцкі прэс-цэнтр. Журфак рыхтуе спецыялістаў у галіне інфармацыі і камунікацыі, у іх будзе магчымасць праходзіць практыку, набываць навыкі па сувязях з грамадскасцю. У гэтым жа будынку атрымае прапіску і плённае пачынанне журфака "Радые БДУ" – творчая база для праходжання практыкі студэнтамі па спецыялізацыі "Літаратурная работа на тэлебачанні і радыё". Будучы абсталяваны памяшканні для рэдакцыі ўніверсітэцкай газеты, якая пачне асвятляць студэнцкае жыццё не толькі БДУ, але і ўсіх ВНУ краіны.

Гэта толькі некаторыя штрыхі да партрэта журфака-2001. Сённяшнія захады па трансфармацыі і мадэрнізацыі сістэмы падрыхтоўкі спецыялістаў уяўляюцца дзейсным фактарам устойлівага цывілізаванага развіцця беларускай журналістыкі ў XXI ст.

М.Р. ПРЫГОДЗІЧ

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ПРАЦАХ ЛІНГВІСТАЎ БДУ (1921–2001)

This article gives analysis of the achievements of linguists of the Belarusian language during the XX century, defines the most prospective trends of studying the Belarusian language in the nearest future.

Прыгодзіч Мікалай Рыгоравіч – доктар філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры гісторыі беларускай мовы. Аўтар больш за 160 навуковых прац па праблемах сучаснай беларускай мовы і яе гісторыі, у тым ліку васьмі манаграфій, вучэбных дапаможнікаў і навукова-папулярных выданняў ("Шчодрасць слова", "Асобна, разам, праз дзфіс: Слоўнік-даведнік", "Словаскладанне ў беларускай мове" і інш.). Даследуе праблемы гістарычнага і інвацыійнага словаўтварэння ў беларускай мове, стыль і мову помнікаў старабеларускага пісьменства XIV–XVII ст.

Адкрыццё ў 1921 г. Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта з'явілася і зыходным этапам у распрацоўцы праблем беларускага мовазнаўства, паколькі ў дарэвалюцыйны час на тэрыторыі Беларусі не выйшла ніводнай колькі-небудзь сур'ёзнай лінгвістычнай працы. Падрыхтоўка філолагаў распачалася на факультэце грамадскіх навук на этнолага-лінгвістычным аддзяленні – спачатку з трыма, а затым чатырма секцыямі: беларускай, рускай, яўрэйскай і польскай (адпаведна чатыром асноўным этнічным групам, што насялялі БССР). Некалькі пазней гэтае аддзяленне стала называцца літаратурна-лінгвістычным, а з 1922/23 навучальнага года яно ўвайшло ў склад педагагічнага факультэта.

У першым навучальным годзе ўсе дысцыпліны беларускага мовазнаўства выкладаў толькі адзін выкладчык – вядомы грамадскі дзеяч і навуковец Язэп Лёсік. Недахоп спецыяльнай літаратуры і падрыхтаваных кадраў абумовілі характар выкладання моў пераважна ў выглядзе практычных заняткаў. Аднак ужо ў першым навучальным годзе былі прачытаны такія раздзелы беларусазнаўства, як беларускі народ і яго мова, гісторыя беларускага пісьменства, беларуская літаратурная мова, элементарныя асновы беларускага правапісу. На ўсіх аддзяленнях праводзіліся практычныя пісьмовыя работы, а на этнолага-лінгвістычным і семінарскія заняткі па беларускай мове.

Як вядома, у 1921 г. быў адкрыты і Інстытут беларускай культуры, на базе якога ў 1929 г. была створана Беларуская Акадэмія Навук. Многія навукоўцы па сумяшчальніцтву сталі працаваць у БДУ, а выкладчыкі ўніверсітэта – у Інстытуце: Язэп Лёсік, Сцяпан Некрашэвіч, Пётр Бузук, Анатоль Баг-

дановіч, Іосіф Воўк-Левановіч, Леў Цвяткоў. Такое выкарыстанне навуковых кадраў спрыяла разгортванню ва ўніверсітэце мовазнаўчых даследаванняў і павышэнню якасці выкладання лінгвістычных дысцыплін.

Першай мовазнаўчай працай універсітэцкіх філолагаў стаў гісторыка-метадалагічны нарыс дацэнта Іосіфа Воўк-Левановіча "Гістарычнае вывучэнне беларускай мовы ў славянскай філалогіі", апублікаваны ў "Працах БДУ" (№ 6–7). Усяго ж Іосіф Воўк-Левановіч з 1924 г. і да часу свайго ад'езду з Беларусі ў 1930 г. надрукаваў у розных выданнях (у тым ліку і замежных) 15 навуковых прац, сярод якіх такія асноватворчыя артыкулы, як "Беларускае аканне" (1926), "Мова выданняў Францішка Скарыны" (1926), "Еще к вопросу о «ляшских» чертах в белорусской фонетике" (1930) і інш. Звыш 60 навуковых прац па розных праблемах беларускага мовазнаўства ў гэтыя гады апублікаваў прафесар Пётр Бузук, які з'яўляецца аўтарам аднаго з першых выдадзеных на беларускай мове навучальных дапаможнікаў для студэнтаў лінгвістычных аддзяленняў і настаўнікаў "Асноўныя пытанні мовазнаўства" (1926). Ён жа ў 1928 г. выдаў і фундаментальную працу "Спроба лінгвістычнай геаграфіі Беларусі. Ч. I. Фанетыка і марфалогія. Вып. 1. Гаворкі цэнтральнай і ўсходняй Беларусі і суседніх мясцовасцей Украіны і Вялікарасіі ў першай чвэрці XX в." – фактычна першы ў славянскім мовазнаўстве лінгвістычны атлас народных гаворак. Тады ж былі апублікаваны "Лекцыі па гісторыі беларускай мовы: Уступ і фанетыка" Іосіфа Воўк-Левановіча (2-е выд., 1994), "Беларуская мова" Анатоля Багдановіча, "Граматыка беларускай мовы" (у дзвюх частках) Язэпа Лёсіка, "Методыка роднай мовы" Канстанціна Міцкевіча (Якуба Коласа).

З 1931 г. падрыхтоўка філолагаў з універсітэтаў была перададзена педагогічным інстытутам і аднавілася толькі ў 1939 г. У гэтыя ж гады ў краіне пачынаюцца сталінскія рэпрэсіі, у ходзе якіх былі амаль цалкам знішчаны кадры нацыянальнай навукі. З вышэйнагаданых навукоўцаў уратаваўся толькі Анатоль Багдановіч, які яшчэ ў сярэдзіне 1930-х гг. выехаў за межы Беларусі. Працы рэпрэсаваных вучоных былі забаронены на доўгія гады. Для аднаўлення філалагічнай навукі ва ўніверсітэт былі запрошаны прафесар Цімафей Ламцёў (пазней – Цімафей Ломцеў), які ўжо раней працаваў на Беларусі, дацэнт МДУ Марыя Карнеева-Петрулан. Як сведчанне аднаўлення мовазнаўчых даследаванняў ва ўніверсітэце ў гэтыя часы з'явіўся выхад двух выпускаў філалагічнай серыі "Ученых записок" (вып. 1, 1940; вып. 2, 1941). Большую частку першага і поўнаасцю другі выпуск займаюць даследаванні Цімафея Ламцёва "Выражение главных членов предложения в белорусском языке" і "Исследования в области истории белорусского синтаксиса: Составное сказуемое и его изменения в истории белорусского языка," за якія ў 1944 г. яму была прысуджана вучоная ступень доктара філалагічных навук – упершыню ў галіне беларускага мовазнаўства.

Рэпрэсіі 1930-х гг. і страты ў Вялікую Айчынную вайну прывялі да таго, што ў першыя пасляваенныя гады многае давялося пачынаць нанова. Паступова вывучэнне беларускай мовы зноў ажывілася. Яно стала праводзіцца ў межах аб'яднанай кафедры беларускай мовы і літаратуры, што была створана яшчэ ў 1943 г., калі ўніверсітэт аднавіў сваю працу на станцыі Сходня пад Масквой (загадчык – дацэнт Міхась Ларчанка). Тады ж тут пачалі працаваць Міхаіл Жыркевіч, Канстанцін Шапялевіч, старшы выкладчык Марыя Жыдовіч, якая пазней стала першай у Беларусі жанчынай – доктарам філалагічных навук. У 1953 г. кафедра беларускай мовы аформілася як самастойная навукова-педагагічная адзінка. Навукова-даследчыцкая дзейнасць лінгвістаў універсітэта праявілася найперш у стварэнні так неабходных на той час навучальных дапаможнікаў па беларускаму мовазнаўству для ВНУ і падручнікаў па беларускай мове для сярэдняй школы. Пры ўдзеле лінгвістаў БДУ на базе Інстытута мовазнаўства АН БССР былі падрыхтаваны "Курс сучаснай беларускай мовы" ў трох частках (1957–1961), "На-

рысы па гісторыі беларускай мовы" (1957). Універсітэцкія вучоныя ўключыліся ў падрыхтоўку "Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы" (1962) і "Лінгвістычнай геаграфіі і групы беларускіх гаворак" (1968–1969), ушанаваных Дзяржаўнай прэміяй СССР (1971). Сумеснымі намаганнямі лінгвістаў універсітэта і Акадэміі навук былі падрыхтаваны акадэмічныя граматыкі і слоўнікі беларускай мовы – тлумачальныя, гістарычныя (выданне працягваецца), этымалагічныя і інш. На кафедры беларускай мовы быў створаны цыкл навучальных дапаможнікаў па асноўных курсах гісторыі і сучаснай беларускай мовы, аўтары якіх (Леанід Бурак, Марыя Дабрыян, Яўген Камароўскі, Віктар Красней, Уладзімір Лазоўскі, Лідзія Сямешка, Ірына Шкраба, Ірына Шчарбакова) у параўнанні з падобнымі папярэднімі працамі значна паглыбілі тэарэтычнае асэнсаванне і характарыстыку ўласцівых ёй сродкаў. Дацэнт Еўдакія Мяцельская прыняла ўдзел у стварэнні навучальных дапаможнікаў па беларускай дыялекталогіі. Упершыню ў практыцы вышэйшай школы былі распрацаваны курсы гісторыі беларускай літаратурнай мовы і гісторыі беларускага мовазнаўства і выдадзены адпаведныя навучальныя дапаможнікі. Адзін з іх – "Гісторыя беларускай літаратурнай мовы" Льва Шакуна (2-е выд., 1984) – удастоены Дзяржаўнай прэміі БССР (1986).

У 1993 г. на аснове кафедры беларускай мовы былі створаны дзве новыя кафедры – сучаснай і гісторыі беларускай мовы, што яшчэ больш садзейнічала паглыбленню тэарэтычнага асэнсавання актуальных праблем беларускага мовазнаўства, дазволіла стварыць новыя вучэбныя дапаможнікі. Сярод іх: Віктар Красней "Грані слова" (1996), Лідзія Сямешка, Ірына Шкраба, Зінаіда Бадзевіч "Курс беларускай мовы" (1996), Уладзімір Куліковіч "Беларускі правапіс: Правілы, заданні, кантрольныя работы" (1998), Уладзімір Анічэнка, Мікалай Прыгодзіч "Гістарычная граматыка беларускай мовы: Зборнік практыкаванняў" (1999), Зінаіда Бадзевіч, Ірына Саматая "50 асноўных правілаў беларускай пунктуацыі" (2000) і інш. Большасць гэтых прац маюць наватарскі характар, уводзяць у навуковы ўжытак новыя факты і абагульненні і адлюстроўваюць апошнія дасягненні навукі. Напісаныя ў тэарэтыка-практычным плане, яны сваім зместам і глыбінёй распрацоўкі тэмы нагадваюць манаграфічныя даследаванні, некаторыя з іх сталі асновай для доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый. Сярод уласна манаграфій, падрыхтаваных за апошнія гады, можна назваць наступныя: Таццяна Рамза "Безасабовыя сказы" (1998), Браніслаў Плотнікаў і Валянціна Трайкоўская "Дыхотомічная лексикология" (1989), "Шчодрасць слова" (1990) і "Словаскладанне ў беларускай мове" (2000) Мікалая Прыгодзіча. Прафесар Віктар Красней плённа працуе над стварэннем метадычных дапаможнікаў і падручнікаў беларускай мовы для сярэдніх школ краіны, у сааўтарстве з Яўгенам Лаўрэлем ім падрыхтаваны падручнікі для вучняў 3, 5–6 класаў школ з беларускай мовай навучання.

Важкімі набыткамі ўзбагацілі універсітэцкія моваведы беларускую лексікаграфію: "Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі" (1990) пад рэдакцыяй Еўдакіі Мяцельскай, "Слоўнік антонімаў беларускай мовы" (1994) Уладзіміра Лазоўскага, "Самабытнае слова: Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі" (1994) Ірыны Шкраба, "Старабеларускі лексікон. Падручны перакладны слоўнік" (1997) Мікалая Прыгодзіча і Галіны Цівановай, "Из античной мудрости" (1995) Нінэль Ганчаровай і Ірыны Шчарбаковай, "Русско-белорусский словарь" (1998) пад рэдакцыяй Лідзіі Сямешкі, "Русско-белорусский словарь электротехнических терминов" (1993) Ніны Краеўскай, Барыса Грынберга і Віктара Краснея і інш. Асэнсаванню важнейшых тэндэнцый у развіцці беларускай мовы ў другой палове XX ст. прысвечана калектыўная манаграфія "Беларуская мова: Najnowsze dzieje języków słowiańskich" (Польшча, 1998), падрыхтаваная супрацоўнікамі БДУ Віктарам Краснеем, Таццянай Рамза, Мікалаем Прыгодзічам, Лідзіяй Сямешка сумесна з калегамі з Інстытута мовазнаўства імя Я. Коласа НАН Беларусі, якая выконвалася

ў межах Міжнароднага праекта "Змены ў сучасных славянскіх мовах: 1945–1995". Надзённымі праблемы лінгвістыкі сталі прадметам абмеркавання на многіх міжнародных навуковых канферэнцыях, што ладзіліся на філалагічным факультэце. Сярод іх: "Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя" (1997), "Пісьменнік – мова – стыль (1996), "Мова – літаратура – культура" (1998), "Мова ў святле класічнай спадчыны і сучасных парадыгм" (2000, сумесна з моваведамі Гродзенскага дзяржуніверсітэта) і інш. Супрацоўнікі кафедры гісторыі і сучаснай беларускай мовы прымалі актыўны ўдзел у кангрэсах, канферэнцыях і сімпозіумах за межамі Беларусі. З грунтоўным дакпадам "Правапісныя рэформы ў славянскіх літаратурных мовах у XX стагоддзі" на XII Міжнародным з'ездзе славістаў (Кракаў, 1998) выступіў Сяргей Запрудскі, прамоўцамі на навуковых канферэнцыях у Венгрыі, Славакіі, Балгарыі, Германіі, Польшчы, Расіі, Украіне былі Ганна Басава, Ірына Гапоненка, Жанна Белакурская, Алена Пацехіна, Вікторыя Ляшук, Сяргей Важнік, Валянціна Трайкоўская, Марына Свістунова, Ганна Кулеш і інш.

Кафедра гісторыі беларускай мовы стала ініцыятарам правядзення на філалагічным факультэце юбілейных навуковых чытанняў і канферэнцый, прысвечаных 70-годдзю прафесара Льва Шакуна і дацэнта Еўдакіі Мяцельскай, 90-годдзю прафесара Марыі Жыдовіч. На кафедрах створаны і працуюць аўтарскія калектывы па падрыхтоўцы новых навучальных дапаможнікаў па надзённым пытаннях беларускай мовы, працягваюцца даследаванні па гісторыі фарміравання і развіцця беларускай нацыянальнай тэрміналогіі, у полі зроку лінгвістаў-беларусаведаў па-ранейшаму застаюцца пытанні рэформы беларускага правапісу, мовы і этнічнай самасвядомасці, фальклору як крыніцы матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў, стылістыкі і культуры маўлення, гісторыі моў і ўздзеяння грамадства на працэсы іх развіцця і функцыянавання. Няма сумнення, што і ў XXI ст. голас універсітэцкіх моваведаў будзе ўпэўнена гучаць у шматгалоссі славяназнаўчай навуцы.

И.С. РОВДО

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ РУСИСТИКА УНИВЕРСИТЕТА НА РУБЕЖЕ ВЕКОВ

The article deals with the basic achievements in Russian linguistic philology in the scientific, educational and methodology fields in the period of 80 years of the University existence. The monographs, text-books, teacher's guide-books which were published in the second part of the former century are listed in the article. Russian linguistic philology is analysed both at international and inner republican level.

Ровдо Иван Семенович – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой русского языка БГУ, заместитель декана филологического факультета. Автор более 130 работ, в том числе монографий "Рознаўзроўневая намінацыйная адпаведнасць беларускай і рускай моў" (1999), "К вопросу об имплицитном анализме" (1994). Один из авторов более 20 учебников и учебных пособий по русскому и белорусскому языкам для средних школ, по русскому языку – для вузов. Научные интересы: сопоставительно-типологическое исследование русского и белорусского языков, лексикология, словообразование русского языка, русский язык как иностранный.

В белорусской высшей школе русский язык как самостоятельный предмет систематически начал преподаваться после открытия государственного университета. Вначале подготовка русистов велась на этнологическом-лингвистическом отделении факультета общественных наук, на базе которого через год был образован педагогический факультет. В его состав вошло и литературно-лингвистическое отделение, готовящее учителей.

Более целенаправленно в педагогическом и научном планах белорусская лингвистическая русистика стала развиваться после образования в 1938 г. кафедры русского языка. До 1956 г. это была единственная самостоятельная лингвистическая кафедра филологического факультета. Волна репрессий, не обошедшая и Беларусь, почти полностью уничтожила кадры национальной науки, восстанавливать которую белорусским специалистам помогали их российские коллеги. Так, в республику были приглашены профессор Т.П. Ломтев, ставший первым заведующим кафедрой русского языка, и доцент М.И. Корнеева-Петрулан.

Активная научная работа на филологическом факультете развернулась в 50–60 гг. В начале 50-х гг. Ученый совет университета провел первые защиты кандидатских диссертаций в области языкознания. В 60-е гг. начались защиты и докторских диссертаций. В 1947 г. был создан кандидатский совет по специальностям "русский язык" и "славянские языки". Через 10 лет этот совет был объединен с докторским советом (специальности "белорусский язык" и "общее языкознание") в один докторский совет. За двадцать пять лет защищено более 30 докторских и более 200 кандидатских диссертаций, из которых почти половина по специальности "русский язык". В 2001 г. создан новый докторский совет по специальностям "русский язык" и "белорусский язык". Основной публикацией материалов докторской диссертации стали монографии, выходившие в серии "Русский язык: теория, функционирование, преподавание". С 1987 по 1992 г. в этой серии вышло шесть монографий. Авторами двух из них являются сотрудники филологического факультета (Прохорова 1991, Мощенская 1992).

На филологическом факультете в последние десятилетия сформировалась своя лингвистическая школа, большой вклад в становление и развитие которой внесли заведующие кафедрой русского языка профессор Т.П. Ломтев; доцент И.О. Шнитко; доцент А.Я. Бирало; профессор М.Г. Булахов; профессор, академик Академии образования Республики Беларусь П.П. Шуба, возглавлявший кафедру почти 25 лет. Университетская русистика, с одной стороны, вбирает в себя все достижения мировой лингвистической теории и практики, с другой – отражает специфику функционирования русского языка в условиях Беларуси.

Так, в 1967 г. в Париже была образована Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы (МАПРЯЛ). Сразу после образования ассоциации БГУ стал коллективным ее членом. Уже в 70-е гг. на базе БГУ проходили конференции под эгидой МАПРЯЛ. В их организации принимали участие профессор А.Е. Супрун, награжденный памятной медалью А.С. Пушкина, и профессор П.П. Шуба. Русисты филфака неоднократно выступали на конференциях и конгрессах МАПРЯЛ. В двух последних конгрессах (Регенсбург, 1994 и Братислава, 1999) принимали активное участие профессора С.М. Прохорова, Т.Н. Волынец, И.С. Ровдо, доценты И.Э. Ратникова, Л.Н. Чумак. На двух Генеральных ассамблеях МАПРЯЛ (1994, 1999) профессор С.М. Прохорова избиралась членом Президиума МАПРЯЛ. Русисты факультета поддерживают тесные научные и учебные связи с ведущими вузами мира. В разные годы профессора П.П. Шуба, А.Е. Супрун, Н.Б. Мечковская, Б.Ю. Норман, И.С. Ровдо, Т.Н. Волынец, Е.И. Янович, С.М. Прохорова, доценты Т.А. Тарасевич, Л.Н. Чумак и другие преподавали русский язык в США, Германии, Чехии, Австрии, Польше, Венгрии, Китае, Финляндии, Англии, Италии.

В свою очередь на филологическом факультете за тридцать последних лет прошли обучение студенты, стажеры, аспиранты из 25 стран мира. Научные исследования русистов факультета охватывают все уровни языка и речи. Монографические работы посвящены проблемам функциональной грамматики (Волынец 1994, Волынец 1998, Киклевич 1999), анализу дискурса (Задворная 2000), исследованию отдельных частей речи (Янович 1978,

Супрун 1953, Супрун 1959, Супрун 1964, Супрун 1971), вопросам ономастической семантики (Ратникова 1999) и языковой системности (Карпов 1992, Плотников 1979, Плотников 1983, Плотников 1989), исследованиям по психолингвистике и грамматике русского языка (Норман 1978, Норман 1994, Норман 1996). Глубоко рассматривались социолингвистические аспекты русистики (Мечковская 1996), изучались русские говоры Беларуси (Манаенкова 1973, Манаенкова 1978), анализировалась синтаксическая система пограничной с Беларусью переходной русско-белорусской зоны на широком славянском и балтийском фоне (Прохорова 1991, Прохорова 1999), изучались вопросы русско-белорусских (белорусско-русских) языковых контактов (Моценская 1992, Ровдо 1994, Роўда 1999, Чумак 1997, Булахов 1979). Только за прошедшие 20 лет вышло около 1000 статей, тезисов, посвященных различным проблемам русского языка. Укажем лишь некоторые из них (Янович 1981, Моценская 2000, Леановіч 1997, Леановіч 1999, Квачек 1987, Ратникова 1996, Ратникова 1999, Ратникова 2001, Волянец 1995, Волянец 1998, Волянец 2000, Ровдо 1982, Роўда 1993, Ровдо 1995, Шуба 1987, Шуба 1998).

Одна из рассматриваемых русистами университета проблем – функционирование русского языка в Беларуси. Эта проблема стала центральной в выходившем на протяжении двенадцати лет (1981–1992 гг.) научном сборнике "Русский язык", неизменным главным редактором которого был профессор П.П. Шуба (Русский язык 1981–1992).

В 1999 г. кафедра русского языка провела международную конференцию "Русский язык в изменяющемся мире", на которой лингвистами из различных стран был представлен весь спектр активных процессов, изменений в обществе, отраженных в языке (Русский язык в изменяющемся мире 2000).

В течение сорока лет кафедра русского языка проводит диалектологическую практику. За этот период оформились два основных направления ее реализации. В рамках одного из них студенты филологического факультета участвовали в сборе материала для двух научных программ общеславянского значения – "Диалектологического атласа русского языка" (ДАРЯ) и "Общеславянского лингвистического атласа" (ОЛА). Параллельно (начиная с 1969 г.) изучалось функционирование на территории Беларуси островных русских говоров, которые появились в результате переселения за пределы России русских старообрядцев.

Материалы по русским говорам старообрядцев, собранные в Ветковском и Добрушском районах Гомельской области, были положены А.Ф. Манаенковой в основу диссертационного исследования на соискание ученой степени доктора филологических наук. Анализ русских говоров Борисовского района Минской области посвящена кандидатская диссертация В.А. Санникович.

По окончании сбора материалов для ДАРЯ и ОЛА работа кафедры русского языка была сосредоточена на подготовке словаря русских говоров Беларуси (Словарь русских... 1989). Одним из важнейших направлений научно-методической работы русистов университета является подготовка и издание учебников и учебных пособий для школ и вузов страны. В течение нескольких лет подготовлен и издан комплекс учебных пособий по современному русскому языку для вузов республики (Современный русский... 1979, Современный русский... 1981, Современный русский... 1983, Современный русский... 1984, Современный русский... 1982, Современный русский... 1989, Современный русский... 2000). Теоретическая часть комплекса пособий с исправлениями и дополнениями переиздана в 1998 г. (Современный русский... 1998, Современный русский... 1998 [а], Современный русский... 1998 [б]). Кроме того, изданы пособия по русской диалектологии (Манаенкова 1992), исторической грамматике русского языка (Янович 1986), стилистике и культуре речи (Плещенко, Федотова, Чечет 1999, Плещенко, Федотова, Чечет 1999 [а]).

Для средних и средних специальных учебных заведений только за последние 5 лет подготовлено 13 учебников и учебных пособий (Волынец, Долбик, Литвинко, Мурина, Николаенко, Шуба, Бордович 1997, Квачек, Янович 1999, Шуба, Мурина, Литвинко, Николаенко, Николаенко, Пипченко, Ратникова, Ровдо, Тарасевич 1999, Мурина, Литвинко, Николаенко, Печенева, Ровдо, Шуба 1999, Чечет 1997, Чечет 1999, Шуба, Волынец, Махонь, Ратникова 1996, Долбик, Конюшкевич, Литвинко, Мурина, Николаенко, Шуба 1998, Мурина, Шуба, Литвинко, Долбик, Николаенко, Пипченко 1999, Шуба, Мурина, Беляевская, Николаенко, Пипченко, Ратникова, Тарасевич 1996, Шуба, Мурина, Беляевская, Николаенко, Пипченко, Ратникова, Тарасевич 1999, Волынец, Долбик, Литвинко, Мурина, Николаенко, Шуба 2000, Волынец, Долбик, Литвинко, Мурина, Николаенко, Шуба 2000 [а]).

В последние годы основной формой проверки знаний абитуриентов, поступающих в университет, стали тестовые задания. Преподаватели филологического факультета предложили ученикам и учителям ряд учебных пособий, помогающих подготовиться к выпускным и вступительным экзаменам, в том числе и с учетом тестовых форм контроля знаний (Мурина, Ровдо, Долбик, Литвинко, Печенева 2000, Волынец, Долбик, Ровдо 2001, Долбик 1996, Долбик, Леонович, Санникович 2000, Шевченко, Пипченко 1999, Супрун-Белевич, Чечет 2000). Один из способов выявления одаренных в лингвистическом отношении учащихся – олимпиады по русскому языку. Уже более двадцати лет филологический факультет участвует в подготовке и проведении районных, областных, республиканских олимпиад. Сотрудники факультета Ф.М. Литвинко, Е.Е. Долбик, О.А. Облова, Т.В. Игнатович, Р.Г. Чечет, Т.Н. Волынец, С.В. Махонь, И.Э. Ратникова, Ж.Э. Бычковская, Л.Р. Супрун-Белевич и другие разрабатывают задания, входят в состав жюри, организуют занятия и консультации для команд-участниц, выступают на семинарах для учителей.

Практика показывает, что наиболее талантливые учащиеся становятся студентами филологического факультета, а некоторые – и его преподавателями.

Поиск одаренной молодежи – это забота о будущем русистики, о тех, кто придет на смену сегодняшним преподавателям, доцентам, профессорам филологического факультета и сможет в недалеком будущем занять достойное место в ряду лингвистов, с чьими именами связано становление и процветание университетской лингвистической русистики.

ЛИТЕРАТУРА

Булахов М. Г. Основные вопросы сопоставительной стилистики русского и белорусского языков. Мн., 1979.

Волынец Т. Н. Причастие в грамматической системе русского языка (опыт функционально-семантического и трансформационного анализа). Мн., 1994.

Волынец Т. Н. Синтаксическая компрессия и синтаксическое развертывание текста при переводе русских причастий в белорусскоязычных текстах // *Białystocki Przegląd Kresowy Białystok*, 1995. Т. 3. С. 253–263.

Волынец Т. Н. Грамматический феномен причастия. Мн., 1998.

Волынец Т. Н. Социальная реальность и функционирование языков (к проблеме белорусскоязычных вкраплений в русскоязычном газетном тексте) // *Избранные аспекты изучения русского языка и литературы*. Познань, 1998. С. 37–45.

Волынец Т. Н. Оказиональное слово как проводник по социальной реальности // *Rossica Olomoucensia XXVIII za rok 1999*. Olomouc, 2000. С. 51–58.

Волынец Т. Н., Долбик Е. Е., Литвинко Ф. М., Мурина Л. А., Николаенко Г. И., Шуба П. П. Русский язык: Культура устной и письменной речи: 7 кл.: Экспериментальный учебник для школ с русским языком обучения. Мн., 2000.

Волынец Т. Н., Долбик Е. Е., Литвинко Ф. М., Мурина Л. А., Николаенко Г. И., Шуба П. П. Русский язык: Культура устной и письменной речи: 7 кл.: Экспериментальный учебник для школ с белорусским языком обучения. Мн., 2000 [а].

Волынец Т. Н., Долбик Е. Е., Литвинко Ф. М., Мурина Л. А., Николаенко Г. И., Шуба П. П., Бордович А. М. Русский язык: Культура устной и письменной речи: Учебник для 7 класса. Мн., 1997.

- Волынец Т.Н., Долбик Е.Е., Ровдо И.С. Сдаем экзамен по русскому языку. Мн., 2001.
- Долбик Е.Е. Устный экзамен по русскому языку. Что нужно знать абитуриенту? Мн., 1996.
- Долбик Е.Е., Конюшкевич М.И., Литвинко Ф.М., Мурина Л.А., Николаенко Г.И., Николаенко И.В., Шуба П.П. Русский язык: Культура устной и письменной речи: Учебник для 8 классов общеобразовательной школы. Мн., 1998.
- Долбик Е.Е., Леонавич В.Л., Санников В.А. Готовимся к экзамену по русскому языку: Пособие для абитуриентов. Мн., 2000.
- Долбик Е.Е., Литвинко Ф.М., Мурина Л.А., Печенева Т.А., Ровдо И.С. Экзамен по русскому языку: Справочное пособие для абитуриентов и школьников. Мн., 2000.
- Задворная Е.Г. Субъект высказывания и дискурса: человек говорящий и человек мыслящий. Мн., 2000.
- Карпов В.А. Язык как система. Мн., 1992.
- Квачек В.Е. Паралексия в условиях близкородственного контактного билингвизма // Веснік БДУ. Сер. 4. 1987. № 3. С. 33–36.
- Квачек В.Е., Янович Е.И. Русский язык: Учебное пособие для учащихся педагогических колледжей и училищ. Мн., 1999.
- Киклевич А.К. Лекции по функциональной лингвистике. Мн., 1999.
- Леонавич В.Л. Бікампанентныя адсубстантыўныя гнёзды ў сучаснай рускай мове // Веснік БДУ. Сер. 4. 1997. № 2. С. 57–60.
- Леонавич В.Л. Бінарныя адад'ектыўныя, аддзеяслоўныя і адпрыслоўныя словаўтваральныя гнёзды ў сучаснай рускай мове // Веснік БДУ. Сер. 4. 1999. № 3. С. 58–62.
- Манаенкова А.Ф. Лексика русских говоров Белоруссии. Мн., 1973.
- Манаенкова А.Ф. Русско-белорусские языковые отношения (на материале русских говоров Ветки). Мн., 1978.
- Манаенкова А.Ф. Русская диалектология. Мн., 1992.
- Мечковская Н.Б. Социальная лингвистика. М., 1996.
- Мощенская Л.Г. Как белорусы говорят по-русски? Варианты рода имен существительных в русской речи белорусов. Мн., 1992.
- Мощенская Л.Г. Интерпретация фрагмента "Слова о полку Игореве" в белорусских, русских и польских переводах // "Слово о полку Игореве" ў асвятленні дзеячаў беларускай навуки, літаратуры і культуры. Мн., 2000. С. 186–189.
- Мурина Л.А., Литвинко Ф.М., Николаенко Г.И., Николаенко И.В., Печенева Т.А., Ровдо И.С., Шуба П.П. Русский язык: Культура устной и письменной речи: 6 кл.: Экспериментальный учебник для школ с белорусским языком обучения. Мн., 1999.
- Мурина Л.А., Шуба П.П., Литвинко Ф.М., Долбик Е.Е., Николаенко Г.И., Николаенко И.В., Пипченко Н.М. Русский язык: Культура устной и письменной речи: Учебник для 9 класса общеобразовательной школы с русским и белорусским языками обучения. Мн., 1999.
- Мурина Л.А., Ровдо И.С., Долбик Е.Е., Литвинко Ф.М., Печенева Т.А. Экзамен по русскому языку. Мн., 2000.
- Норман Б.Ю. Синтаксис речевой деятельности. Мн., 1978.
- Норман Б.Ю. Грамматика говорящего. СПб., 1994.
- Норман Б.Ю. Лекции по теории речевой деятельности. Мн., 1996.
- Плещенко Т.В., Чечет Р.Г., Федотова Н.В. Основы стилистики и культуры речи: Учебное пособие для студентов вузов. Мн., 1999.
- Плещенко Т.В., Чечет Р.Г., Федотова Н.В. Стилистика и культура речи: Практические занятия. Мн., 1999 [а].
- Плотников Б.А. Дистрибутивно-статистический анализ лексических значений. Мн., 1979.
- Плотников Б.А. Основы семасиологии. Мн., 1983.
- Плотников Б.А. О форме и содержании в языке. Мн., 1989.
- Прохорова С.М. Синтаксис переходной русско-белорусской зоны: Ареально-типологическое исследование. Мн., 1991.
- Прохорова С.М. Еще раз о языковой непрерывности. Мн., 1999.
- Ратникова И.Э. Социолингвистический аспект функционирования антропонимических форм с компонентом "отчество" в современном русском языке // Русский язык и литература. 1996. № 3. С. 104–113.
- Ратникова И.Э. "Старые" и "новые" антропонимы – языковые знаки русского этноса: информационный и экспрессивный потенциал // Исследования по русскому языку. Познать, 1999. С. 29–36.
- Ратникова И.Э. Имя собственное в разных типах сознания // Русский язык и литература. 2001. № 1. С. 103–113.
- Ровдо И.С. О межъязыковых паронимах // Русский язык. Мн., 1982. Вып. 2. С. 57–69.
- Ровдо И.С. К вопросу об имплицитном анализе. Мн., 1994.

- Роўда І. С. Лексічныя лакуны і сумежныя моўныя з'явы // Весці Акадэміі навук Беларусі. Сер. гуманітарных навук. 1993. № 2. С. 121–125.
- Ровдо И. С. Лексические лакуны как отражение интра- и экстралингвистических факторов в сопоставляемых языковых системах // Białystocki Przegląd Kresowy. Białystok, 1995. Т. 3. С. 207–217.
- Роўда І. С. Рознаўзроўневая намінатыўная адпаведнасць беларускай і рускай моў. Мн., 1999.
- Русский язык в изменяющемся мире // Материалы междунар. науч. конф: В 2 ч. (Минск 30–31 марта 1999 г.). Мн., 2000.
- Русский язык: Межведомственный сборник. Мн., 1981–1992. Вып. 1–12.
- Словарь русских говоров Беларуси / Автор-составитель А. Ф. Манаенкова. Мн., 1989.
- Современный русский язык. Ч. 1: Фонетика. Лексика и фразеология / Под ред. П. П. Шубы. Мн., 1979.
- Современный русский язык. Ч. 2: Словообразование. Морфонология. Морфология / Под ред. П. П. Шубы. Мн., 1981.
- Современный русский язык. Ч. 3: Синтаксис. Пунктуация. Стилистика / Под ред. П. П. Шубы. Мн., 1983.
- Современный русский язык. Ч. 1: Фонетика. Лексикология. Фразеология / Под ред. П. П. Шубы. 2-е изд., испр. и доп. Мн., 1998.
- Современный русский язык Ч. 2: Словообразование. Морфонология. Морфология / Под ред. П. П. Шубы. 2-е изд., испр. и доп. Мн., 1998 [а].
- Современный русский язык. Ч. 3: Синтаксис. Пунктуация. Стилистика / Под ред. П. П. Шубы. 2-е изд., испр. и доп. Мн., 1998 [б].
- Современный русский язык: Лаб. работы / Под ред. П. П. Шубы. Мн., 1982.
- Современный русский язык: Практик. занятия / Под ред. П. П. Шубы. Мн., 1984.
- Современный русский язык: Практикум по орфоэпии, орфографии, пунктуации / Под ред. П. П. Шубы. Мн., 1989.
- Современный русский язык: Хрестоматия. Ч. 1. Фонетика. Лексикология. Фразеология. Лексикография / Под ред. П. П. Шубы. Мн., 2000.
- Супрун А. Е. Производные существительные с корнями числительных. Фрунзе, 1953.
- Супрун А. Е. О русских числительных. Фрунзе, 1959.
- Супрун А. Е. Имя числительное и его изучение в школе. М., 1964.
- Супрун А. Е. Части речи в русском языке. М., 1971.
- Супрун-Белевич Л. Р., Чечет Р. Г. Готовимся к экзамену по русскому языку. Мн., 2000.
- Чечет Р. Г. Русский язык: Учебное пособие для учащихся старших классов вечерних общеобразовательных школ. Мн., 1997.
- Чечет Р. Г. Русский язык: Учебное пособие для учащихся 10–11 классов общеобразовательной школы. Мн., 1999.
- Чумак Л. Н. Синтаксис русского и белорусского языков в аспекте культурологии. Мн., 1997.
- Шевченко Л. А., Пипченко Н. М. Русский язык: Пособие для абитуриентов. 4-е изд., испр. и доп. Мн., 1999.
- Шуба П. П. Типология русских корневых морфем // Веснік БДУ. Сер. 4. 1987. № 2. С. 21–24.
- Шуба П. П. Что ограничивает количество предикативных единиц в составе сложного предложения // Число – язык – текст. Мн., 1998. С. 281–286.
- Шуба П. П., Волюнец Т. Н., Махонь С. В., Ратникова И. Э. Русский язык: Морфология: Учебник для школ с углубленным изучением русского языка. 2-е изд. Мн., 1996.
- Шуба П. П., Мурина Л. А., Беляевская О. Н., Николаенко Г. И., Николаенко И. В., Пипченко Н. М., Ратникова И. Э., Тарасевич Е. Г. Русский язык: Культура устной и письменной речи: Учебник для 6 класса школ с белорусским языком обучения. Мн., 1996.
- Шуба П. П., Мурина Л. А., Беляевская О. Н., Николаенко Г. И., Николаенко И. В., Пипченко Н. М., Ратникова И. Э., Тарасевич Е. Г. Русский язык: Культура устной и письменной речи: Учебник для 6 класса (для слабовидящих детей). Мн., 1999.
- Шуба П. П., Мурина Л. А., Литвинко Ф. М., Николаенко Г. И., Николаенко И. В., Пипченко Н. М., Ратникова И. Э., Ровдо И. С., Тарасевич Е. Г. Русский язык: Культура устной и письменной речи: 6 кл.: Экспериментальный учебник для школ с русским языком обучения. Мн., 1999.
- Янович Е. И. Наречие в истории русского языка: Генезис и функционирование основных морфологических типов производных наречий. Мн., 1978.
- Янович Е. И. Лексико-семантическая конденсация обстоятельственных словосочетаний // Доклады высшей школы. Филологические науки. 1981. № 6. С. 41–48.
- Янович Е. И. Историческая грамматика русского языка. Мн., 1986.

В.П. РАГОЙША

РАЗВІЦЦЁ Ў БДУ ТЭАРЭТЫКА-ЛІТАРАТУРНАЙ ДУМКІ

In the article the work done by the chair of the Theory of Literature founded in September 1, 1994 is analysed; the trends of the chair's scientific stuff work are revealed, the information about the teamwork elaborations under the title "Theoretical Problems of the Development of Belarusian Written Language and Culture" (1995–2000) and "The Eastern Slavonic Interliterary Community of the XX century" (1998–2000) is given. It is reported that since 2001 the chair stuff has started to work on a new team-work theme entitled "The Typology of Means of Artistic Representation in Literature and Folklore".

Рагойша Вячаслаў Пятровіч – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры тэорыі літаратуры БДУ, акадэмік Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі, член Саюза беларускіх пісьменнікаў, прэзідэнт Міжнароднага фонду Янкі Купалы. Аўтар звыш 500 навуковых публікацый, у тым ліку 17 манаграфій. Распрацоўвае праблемы гісторыі беларускай літаратуры, беларуска-іншанцыянальных літаратурных сувязей, пазыткі мастацкага твора, тэорыі і практыкі мастацкага перакладу.

У БДУ з першых гадоў яго існавання побач з вывучэннем гісторыі айчынай, рускай і замежных літаратур пачалося даследаванне асобных праблем тэорыі літаратуры. Зрэшты, ніводзін сур'ёзны гісторык літаратуры не можа зусім абысціся без распрацоўкі ці хаця б закранання пытанняў тэарэтыка-літаратурных. Так, як не абышоўся без гэтага ў сваіх даследаваннях, у прыватнасці ў "Нарысах па гісторыі беларускай літаратуры: Старадаўні перыяд" (1922), вядомы тагачасны маскоўскі беларусазнавец М.Я. Янчук (1856–1921), якога з першых дзеён арганізацыі нашага ўніверсітэта запрасілі на пасаду прафесара кафедры беларускай літаратуры і этнаграфіі. Разам з тым універсітэцкія вучоныя пісалі (і пішуць) працы, цалкам прысвечаныя пэўным праблемам тэорыі літаратуры. Скажам, тагачасны загадчык той жа кафедры прафесар І.І. Замоцін (1873–1942) выдаў такія грунтоўныя тэарэтыка-літаратурныя даследаванні, як "Некрасов-художник" (1923), "На переломе: Схема литературных исканий XIX–XX вв." (1927) і інш.

Увогуле, літаральна ўсе навукоўцы, якія сабраліся ў 20-х гг. XX ст. на "замоцінскай кафедры", гарнуліся да распрацоўкі тэарэтыка-літаратурных праблем. Так, пярэ прафесара А.М. Вазнясенскага (1888–1966) належаць даследаванні "Паэтыка М. Багдановіча" (1926), "Асноўныя прынцыпы пабудовы беларускай навукі аб літаратуры" (1927), "Традиции «формальных» (эстетических) учений в науке о литературе" (1927). Прафесар Я.І. Барычэўскі цалкам прысвяціў сябе вывучэнню пытанняў агульнай паэтыкі ("Паэтыка літаратурных жанраў", 1927; "Тэорыя санету", 1927; "Паэтыка: Курс для завочнага педфаку", 1929). Прафесар кафедры і дэкан педфака (з 1926 г.) М.М. Пятуховіч (1891–1937) пытанням тэорыі літаратуры адводзіў належнае месца ў сваіх даследаваннях па гісторыі беларускай літаратуры ("Францыск Скарына і яго дзейнасць", 1926; "Ля вытокаў лірыкі Янкі Купалы", 1927; "Нарысы гісторыі беларускай літаратуры. Частка 1", 1928 і інш.). За сваімі літаратурнымі настаўнікамі цягнуўся і асістэнт кафедры (з 1928 г.) А.А. Бабарэка (1899–1938), які трывалы тэарэтычны фундамент падводзіў пад свае грунтоўныя літаратурна-крытычныя публікацыі ("Вясну радзіла восень. Да пытання аб кірунках у сучаснай беларускай літаратуры", 1925; "Пералом у станаўленні натуральнай культуры ў творчасці З. Бядулі", 1928 і інш.).

Аднак надышлі змрочныя часы, і не толькі для ўніверсітэцкага літаратуразнаўства, але і для ўсёй беларускай нацыянальнай культуры. У самым канцы 20–30-х гг. XX ст. жорсткія сталінскія рэпрэсіі прайшліся па сотнях студэнтаў і выкладчыкаў БДУ. Вядучыя літаратуразнаўцы ўніверсітэта спачатку былі ашальмаваныя ў друку (гл.: Бухаркін В. Літаратуразнаўцы з

Б.Дз.У. // Маладняк. 1929. № 11, 12; Бэндэ Л. На літаратурным фронце // Чырвоная змена. 1929. 15 верасня і інш.). Пасля іх арыштавалі, выслалі за межы БССР, а некаторых расстралялі. У 1931 педфак БДУ быў ліквідаваны – па сутнасці, на “ідэалагічным” факультэце не было каго вучыць і не было каму вучыць. На яго базе – а пасля “зачысткі” засталася ўсяго групка ацалелых ад арышту выкладчыкаў і студэнтаў – узнік Вышэйшы педагогічны інстытут (сённяшні Дзяржаўны педуніверсітэт імя Максіма Танка). Толькі ў 1939 г. БДУ зноў пачаў рыхтаваць філолагаў, гэтым разам – на спецыяльна арганізаваным філалагічным факультэце. Спакваля пачало ажываць ва ўніверсітэце і літаратуразнаўства. Ды гримнула вайна...

БДУ аднавіў сваю працу толькі ў верасні 1943 г. на станцыі Сходня пад Масквой. У тым жа годзе была арганізавана і кафедра беларускай мовы і літаратуры, якую ўзначаліў, вярнуўшыся з армейскага шпіталю, і якой кіраваў ажно да 1969 г. дацэнт, пазней (з 1957) прафесар, заслужаны дзеяч навукі Беларусі М.Р. Ларчанка (1907–1981). Як вучоны М.Р. Ларчанка цікавіўся галоўным чынам дзвюма тэарэтыка-літаратурнымі праблемамі: станаўленнем у беларускай літаратуры XIX ст. рэалістычнага метаду (гэтаму была прысвечана яго доктарская дысертацыя, абароненая ў 1956 г. у Маскве і выдадзеная пасля ў дзвюх кнігах – “На шляхах да рэалізму”, 1958 і “Па шляху рэалізму”, 1959) і беларуска-іншаславянскімі літаратурнымі ўзаемасувязямі (“Сувязі беларускай літаратуры з літаратурамі суседніх славянскіх народаў у другой палове XIX стагоддзя”, 1958; “Славянская супольнасць”, 1963; “Яднанне братніх літаратур”, 1974 і інш.). З лёгкай рукі вучонага даследаванне розных форм міжлітаратурных сувязей набыло значнае пашырэнне як у БДУ, так і ў рэспубліцы ў цэлым. Ларчанкаўская традыцыя кампаратывісцкіх даследаванняў прынесла (і дагэтуль прыносіць) адчувальны плён у выглядзе дысертацый кандыдацкіх (“Адам Міцкевіч і беларуская літаратура” А.А. Лойкі, 1956; “Янка Купала – майстар мастацкага перакладу” С.Х. Александровіча, 1958; “Украінска-беларускія літаратурныя сувязі пачатку XX ст.” Т.В. Кабржыцкай, 1970; “І. Тургенёў і Жорж Санд: Праблемы ідэйна-мастацкай своеасаблівасці” Т.У. Кавалёвай, 1974; “Максім Танк і польская літаратура” А.Л. Вераб’я, 1978; “Аркадзь Куляшоў – перакладчык” М.П. Кенькі, 1978; “Станаўленне класічных асноў беларускай паэзіі: Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч і творчасць А.С. Пушкіна” А.А. Шалемавай, 1981) і доктарскіх (“Беларуская паэзія ў кантэксце ўсходнеславянскіх літаратур” В.П. Рагойшы, 1993; “Беларуская літаратура XX стагоддзя і працэсы нацыянальнага самавызначэння” І.А. Чароты, 1998), асобных манаграфій (“Старонкі братняй дружбы” С.Х. Александровіча, 1960; “Верная вялікім заповітам: Сучасная балгарская паэзія”, 1977, “Вусная народная творчасць і сучасная лірычная паэзія ўсходніх і паўднёвых славян”, 1978 Н.С. Гілевіча; “Карані дружбы” Т.В. Кабржыцкай і В.П. Рагойшы, 1976; “Пераклаў Якуб Колас...”, 1972, “І нясе яна дар...: Беларуская паэзія на рускай і ўкраінскай мовах”, 1977, “Праблемы перавода с близкородственных языков”, 1980, “Кантакты”, 1982, “І адгукнецца слова ў слове...”, 1992 В.П. Рагойшы; “Беларуска-рускі паэтычны ўзаемапераклад 1920–1930-х гг.” А.Л. Вераб’я, 1990 і інш.), у правядзенні на філфаку рэгулярных канферэнцый “Тыпалогія і ўзаемадзеянне славянскіх моў і літаратур” (з 1967), “Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай” (з 1992) і інш.

Члены кафедры беларускай літаратуры, якая забяспечвала ў свой час выкладанне не толькі гісторыі беларускай літаратуры, але і тэорыі літаратуры, беларускага фальклору, літаратуры народаў СССР, заўсёды ў той ці іншай ступені звярталіся да розных тэарэтыка-літаратурных праблем. Іх цікавілі пытанні жанрава-стылявой адметнасці асобных пісьменнікаў і беларускай літаратуры ў цэлым (доктарскія дысертацыі І.Я. Навуменкі “Канцэпцыя чалавека ў творчасці Янкі Купалы і Якуба Коласа (Духоўны воблік ге-

роя)”, 1969; А.А. Лойкі “Максім Багдановіч і праблемы развіцця беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя”, 1969; С.Х. Александровіча “Праблемы развіцця беларускай літаратуры і друку другой паловы XIX – пачатку XX ст.”, 1971; кандыдацкія дысертацыі У.А. Навумовіча “Проза “Маладняка”, 1974; Т.І. Шамякінай “Асноўныя стыльвыя напрамкі сучаснай беларускай прозы”, 1975; У.Г. Кароткага “Творчасць Мялеція Смятрыцкага”, 1884; С.В. Кавалёва “Гераіка-эпічная паэзія Беларусі канца XVI ст.”, 1991; П.І. Навуменкі “Проза Кандрата Крапівы”, 1991; А.А. Пашкевіча “Феномен узвышэнства ў беларускай літаратуры XX стагоддзя”, 1998; У.В. Рагойшы “Паэзія Алеся Гаруна ў кантэксце беларускай літаратуры пачатку XX стагоддзя”, 1998; даследаванні прафесара Д.Я. Бугаёва пра М. Гарэцкага, У. Дубоўку, І. Мележа, В. Быкава і інш.; “Гісторыя беларускай літаратуры: Дакастрычніцкі перыяд. У 2-х ч.” 2-е выд., 1989 А.А. Лойкі), паэтыка вуснай народнай творчасці (“Паэтыка беларускай народнай лірыкі”, 1975, “Паэтыка беларускіх загадак”, 1976 Н.С. Гілевіча, “Вернасць вытокаў: Фальклорныя традыцыі ў сучаснай беларускай паэзіі” Л.К. Тарасюк, 1985) і мастацкай літаратуры (“Паэтыка Максіма Танка: Культура вобраза. Характар Верша” В.П. Рагойшы, 1968), вершазнаўства (“Гутаркі пра верш: Метрыка. Рытміка. Фоніка”, 1979, “Паэтычны слоўнік”, 2-е выд., 1987 В.П. Рагойшы), сістэматызацыі літаратурнага працэсу (складзеныя на кафедры вучэбныя праграмы па гісторыі беларускай літаратуры дарэвалюцыйнага і савецкага часу, дзіцячай літаратуры) і інш. Увага літаратуразнаўцаў да праблем тэорыі літаратуры засталася і пасля таго, як у 1993 г. кафедра беларускай літаратуры падзялілася на дзве навуковыя адзінкі – кафедру гісторыі беларускай літаратуры і кафедру літаратуры XX ст. Пра гэта, у прыватнасці, сведчыць тэматыка доктарскіх дысертацый загадчыка (з 1999) кафедры беларускай літаратуры XX ст. прафесара Л.Д. Сіньковай “Беларуская проза XX ст.: Дынаміка жанравых структур” (1996) і прафесара гэтай жа кафедры А.І. Бельскага “Пейзаж у беларускай паэзіі (эвалюцыя, паэтыка, сістэма вобразаў)” (1998).

З першых пасляваенных гадоў свой лёс з БДУ звязаў прафесар, загадчык кафедры рускай літаратуры (у 1951–1960 гг.) І.В. Гутараў (1906–1967). Ён займаўся ў асноўным тэарэтыка-літаратурнымі праблемамі (“Поэтическое мастерство В.В. Маяковского”, 1950; “Философско-эстетические взгляды А.С. Пушкина”, 1957), напісаў адны з першых у савецкім літаратуразнаўстве вучэбных дапаможнікаў па ўводзінах у літаратуразнаўства («Введение в литературоведение», 1954; «Вопросы литературоведения», 1958; «Основы советского литературоведения», 1967). Побач з І.В. Гутаравым і ўслед за ім да розных пытанняў тэорыі літаратуры звярнуліся і некаторыя іншыя вучоныя кафедры рускай літаратуры: прафесары Ф.І. Куляшоў (у прыватнасці, у «Лекциях по истории русской литературы конца XIX – начала XX века: В 2 ч.», 1976, 1980), С.А. Лысенка (доктарская дысертацыя «Стилевые течения в драматургии 1920–1930-х гг.: Романтика. Гротеск», 1990), І.П. Кахно (яго цікавілі праблемы станаўлення савецкай літаратурна-мастацкай крытыкі), С.Н. Чубакоў (асноўныя працы яго прысвечаны даследаванню праблемы вайны і міру ў творчасці Л. Талстога), дацэнты У.С. Карабан і Л.Л. Кароткая (яны склалі «Хрестоматию по введению в литературоведение», 2-е выд., 1973), Л.Р. Барагр, В.А. Захарава, В.Д. Літвінка і Р.І. Яраслаўцава (працы па фалькларыстыцы), Н.В. Галаўко (“Литературно-эстетические взгляды поэтов «Искры», 1972), И.С. Скарапанова, А.М. Андрэеў, І.І. Шпакоўскі і інш. Вядомасць набылі працы прафесара (а ў 1969–1998 гг. загадчыка) кафедры П.І. Ткачова, прысвечаныя разгляду гістарычных і тэарэтычных праблем памфлетнай творчасці (манаграфія «Иду на «вы»: Заметки о памфлете», 1975; «Границы жанра», 1977; «Сатиры злой звенящая строка: Природа смеха в памфлете», 1980). Моцная тэарэтычная “падкладка” адчуваецца ў многіх працах кафедры рускай літаратуры і цяпер, ажно да апош-

ніх доктарскіх дысертацый ("Динамика стилевых течений в русской прозе второй половины 1980–1990-х гг." Г.Л. Няфагінай, 1999; "Концепция личности в творчестве Ф.М. Достоевского" А.А. Станюты, 1999; "Комедия в русской драматургии 1980–1990-х гг. (жанровая динамика и типология)" С.Я. Ганчаровай-Грабоўскай, 2000).

Не маглі абысці пытанні тэорыі літаратуры і вучоныя кафедры замежнай літаратуры – і пры стварэнні адпаведных вучэбных дапаможнікаў, і пры напісанні дысертацый (доктарская дысертацыя загадчыка кафедры І.В. Шаблоўскай «Проза еўрапейскіх сацыялістычных краін 1960–1970-х гг. пра другую сусветную вайну: Агульнае і своеасаблівае», 1988; кандыдацкія дысертацыі С.Д. Малюковіч «Станаўленне рэалізму ў творчасці Ю. Крашэўскага», 1984; Г.В. Сінілы «Традыцыі філасофскай лірыкі Гельдэрліна ў паэзіі ГДР», 1984; Е.А. Лявонавай «Проза ГДР 1950–1960-х гг. аб другой сусветнай вайне: Пытанні жанру і стылю», 1985; А.С. Шаўчэнкі «Паэтыка балад І. Бэхера», 1989 і інш.).

Такім чынам, к сярэдзіне 1990-х гг. XX ст. на філфаку БДУ склаліся ўсе ўмовы, каб у сістэме навучальнага працэсу вылучыць асобную кафедру, асноўным клопам якой былі б спецыяльнае вывучэнне і выкладанне тэарэтыка-літаратурных дысцыплін. Кафедра тэорыі літаратуры пачала функцыяніраваць з 1 верасня 1994 г. у складзе 9 выкладчыкаў (1 доктар навук, прафесар, 5 дацэнтаў, 1 старшы выкладчык, 2 выкладчыкі) і 1 лабаранта 2-й катэгорыі з вышэйшай адукацыяй. Стварылася яна на базе кафедр беларускай, рускай літаратур і беларусістыкі. Адразу пачала забяспечваць выкладанне на ўсіх аддзяленнях філфака курсаў "Уводзіны ў літаратуразнаўства", "Тэорыя літаратуры", "Фальклор", "Міфалогія", "Гісторыя і тэорыя сусветнай культуры". Апрача гэтага, члены кафедры кіруюць напісаннем курсавых і дыпломных прац, праводзяць семінарскія заняткі, чытаюць спекурсы. З 1995 г. пры кафедры адкрылася аспірантура, у якую прымаюцца 1–2 чалавекі ў год.

Актыўны навуковы працэс на кафедры пачаўся з абароны ў канцы 1994 г. кандыдацкай дысертацыі В.В. Прыёмкі "Вясельныя песні Піншчыны". У 1998 г. у Маскве доктарскую дысертацыю "Цэласны аналіз літаратурнага твора" па спецыяльнасці "тэорыя літаратуры" абараніў сённяшні прафесар А.М. Андрэеў. На кафедры падрыхтаваны і рэкамендаваны да абароны доктарская дысертацыя дацэнта Т.І. Шамякінай "Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія" (з 2000/2001 навучальнага года Т.І. Шамякіна стала загадваць кафедрай этнакультуралогіі) і кандыдацкая аспіранткі І.Л. Шаўляковай "Тэорыя літаратурных тропаў: Метафара і сімвал (генезіс, эвалюцыя, тэндэнцыі развіцця)". Вынікі ж першай пяцігодкі свайго існавання кафедра своеасабліва падвяла паспяховай абаронай кандыдацкай дысертацыі аспіранткі (цяпер – выкладчыцы кафедры) Т.А. Івахненка "Паэтыка беларускіх народных песень перыяду каляндарных пераходаў" (2001). Вучоныя кафедры асэнсоўваюць тэарэтычныя аспекты развіцця беларускага прыгожага пісьменства, вывучаюць асобныя пытанні тэорыі літаратуры (цэласнасць мастацкага твора, вершаванне, літаратурная вобразатворчасць і г. д.), даследуюць усходнеславянскую міжлітаратурную супольнасць XX ст.

На кафедры вядзецца навуковая праца як на ўзроўні выкладчыкаў, так і студэнтаў. Кожны год супрацоўнікі кафедры ўдзельнічаюць у розных міжнародных і рэспубліканскіх навуковых канферэнцыях, публікуюць па некалькі дзесяткаў артыкулаў. З пачатку арганізацыі кафедры кожны раз на традыцыйных міжнародных канферэнцыях "Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай", што праводзяцца на філфаку з 1992 г., працуюць асобныя секцыі па праблемах тэорыі літаратуры. Што да штогодніх студэнцкіх канферэнцый, то на іх пад кіраўніцтвам выкладчыкаў кафедры ладзяцца абавязковыя секцыі фалькпарыстыкі і тэорыі літаратуры. У 1997 г. кафедра з'яўля-

лася асноўным арганізатарам канферэнцыі "Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай". На кафедры ў 1996 г. сумесна з Інстытутам літаратуры імя Я. Купалы НАН Беларусі быў праведзены круглы стол "Актуальныя праблемы літаратуразнаўства". Штогод даклады студэнтаў, якія пішуцца пад кіраўніцтвам выкладчыкаў кафедры, адзначаюцца рознымі рэспубліканскімі і ўніверсітэцкімі ўзнагародамі. У 1998 г. студэнт-пяцікурснік (цяпер – аспірант кафедры) А. Дуброўскі за навуковую працу "Пазытыка Рыгора Барадуліна" атрымаў Дыплом імя У.І. Пічэты (навуковы кіраўнік – прафесар В.П. Рагойша). Пры кафедры працуе (пад кіраўніцтвам дацэнта Р.М. Кавалёвай) студэнцкае навуковае фалькларыстычнае таварыства. Яго члены падрыхтавалі і выдалі шэсць выпускаў фальклорных матэрыялаў, зарыентаваных на вучэбную фальклорную практыку. Кафедра распрацавала рабочыя і тыпавыя планы па асобных прадметах (тэорыя літаратуры, міфалогія, гісторыя і тэорыя сусветнай культуры).

За перыяд свайго нядоўгага існавання кафедра тэорыі літаратуры даследавала дзве калектыўныя тэмы, у якіх былі задзейнічаны прафесары В.П. Рагойша і А.М. Андрэеў, дацэнты Р.М. Кавалёва, А.В. Карасёва, М.П. Кенька, П.П. Ткачова, Т.І. Шамякіна, кандыдат філалагічных навук В.В. Прыёмка, старшы выкладчык І.У. Ківель, аспіранты. Першая тэма – "Тэарэтычныя праблемы развіцця беларускага пісьменства і культуры" (1995–2000 гг). Мэтай работы з'яўляўся аналіз працэсу ўваходжання беларускага прыгожага пісьменства ў еўрапейскі, найперш славянскі, духоўны кантэкст, выяўленне суадносін міфа і беларускай літаратуры, раскрыццё тыпалогіі ўсходнеславянскай абрадавай паэзіі, разгляд праблем рэалізму ў беларускай і суседніх славянскіх літаратурах, вывучэнне характару існавання беларускага верша ва ўсходнеславянскім і шырэй – еўрапейскім кантэксце, даследаванне галоўных праблем беларуска-іншанацыянальнага мастацкага ўзаемаперакпаду. Фактычным матэрыялам для даследавання паслужылі: беларуская міфалогія, вусна-паэтычная творчасць, творчасць вядучых беларускіх пісьменнікаў (Я. Купала, Я. Колас, К. Чорны, В. Быкаў, Р. Барадулін і інш.). У выніку распрацоўкі навукова-даследчай тэмы паказана месца і роля беларускай міфалогіі, абрадавай паэзіі, мастацкай паэзіі і прозы ў нацыянальным і славянскім мастацкім кантэксце, прааналізаваны праблемы беларуска-іншанацыянальнага мастацкага ўзаемаперакпаду. Вынікі работы апрабаваны на 48 міжнародных і 23 рэспубліканскіх навуковых канферэнцыях, знайшлі месца ў 76 артыкулах, у трох рэкамендаваных да абароны дысертацый (дзвюх доктарскіх – А.М. Андрэева і Т.І. Шамякінай і адной кандыдацкай – І.Л. Шаўляковай), трох манаграфіяў А.М. Андрэева ("Целостный анализ литературного произведения", 1996; "Культурология", 1998; "Психика и сознание", 2000), замацаваны ў зацверджаных Міністэрствам адукацыі РБ дзвюх тыпавых праграмах ("Тэорыя літаратуры" – праграма для філфакаў ВДУ, складальнікі Т.І. Шамякіна і А.М. Андрэеў; "Беларуская літаратура. VIII – XI класы" – праграма для сярэдняй школы з паглыбленым і профільным вывучэннем беларускай літаратуры, складальнікі В.П. Рагойша, Т.І. Шамякіна і інш., пад рэд. В.П. Рагойшы), у пяці выпусках "Метадычных указанняў і ілюстрацыйнага матэрыялу для правядзення фальклорнай практыкі студэнтаў 1 курса філалагічнага факультэта" (1995–2000, пад рэд. Р.М. Кавалёвай), выкарыстоўваюцца ў навучальным працэсе ў Белдзяржуніверсітэце, іншых ВДУ і сярэдніх школах.

Другая калектыўная тэма – "Усходнеславянская міжлітаратурная супольнасць XX ст." (1998–2000). Яна прысвечана вызначэнню сутнасці, тыпалагічных рыс і асноўных функцый усходнеславянскай міжлітаратурнай супольнасці XX ст., даследаванню шляхоў, форм, асобных этапаў уваходжання ў гэту супольнасць беларускай мастацкай літаратуры, раскрыццё тыпалогіі ўсходнеславянскай міфалогіі і фальклору, вывучэнню ўмоў, функцый і прак-

тыкі беларуска-рускага і беларуска-ўкраінскага мастацкага ўзаемаперакладу. Усходнеславянскія літаратуры ўпершыню разглядаюцца як асобная форма міжлітаратурных супольнасцей. Асноўнымі метадамі даследавання з'явіліся метады параўнальна-тыпалагічны, сістэмны, прынцып параўнальнай паэтыкі. У выніку распрацоўкі навукова-даследчай тэмы паказана месца беларускай міфалогіі, фальклору і мастацкай літаратуры ва ўсходнеславянскай міжлітаратурнай супольнасці XX ст., выяўлены агульнаўсходнеславянскія і некаторыя спецыфічныя рысы беларускага прыгожага пісьменства. Вынікі работы апрабаваны на 18 міжнародных і 10 рэспубліканскіх навуковых канферэнцыях, знайшлі месца ў 24 публікацыях, у тым ліку ў пяці асобных выданнях такіх як "Методология литературоведения" А.М. Андрэева (2000), зборнік "Восточнославянский фольклор: Поиски новых подходов" (2000), "Слоўнік-мінімум па літаратуразнаўству" (2000), "Тэорыя літаратуры ў тэрмінах" (2001) В.П. Рагойшы; "Міфалогія Беларусі: Нарысы" Т.І. Шамякінай (2000), якія выкарыстоўваюцца ў навучальным працэсе ў Белдзяржуніверсітэце, некаторых іншых ВНУ рэспублікі і сярэдніх школах.

З 2001 г. кафедра пачала распрацоўваць новую тэму – "Тыпалогія сродкаў мастацкага выяўлення ў мастацкай літаратуры і фальклору". Значную работу супрацоўнікі кафедры вядуць і па лініі грамадскай дзейнасці. Яны з'яўляюцца членамі розных навуковых і навукова-метадычных камісій, вучоных саветаў, саветаў па абароне дысертацый, членамі рэдкалегіі навуковых і навукова-метадычных часопісаў і інш. У адзінстве і разнастайнасці навуковых інтарэсаў кафедра тэорыі літаратуры працягвае плёння традыцыі сваіх слаўных папярэднікаў – прафесараў БДУ І.І. Замоціна, Я.І. Барычэўскага, А.М. Вазнясенскага, М.Р. Ларчанкі і інш.

Л.Д. СІНЬКОВА

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ ВУЧОНЫХ БДУ

The chair conducts on extensive scholarly research of modern Belarusian literature rooted in the early XX century. While providing basic higher education in Belarusian literature as well as postgraduate studies, the leading professors form and represent two main scientific schools of contemporary literary sciences of Belarus – hermeneutics and structural analysis.

Сінькова Людміла Дзмітрыеўна – доктар філапагічных навук, прафесар, загадчык кафедры беларускай літаратуры XX ст., старшыня экспертнага савета Мінадукацыі РБ па філалогіі, член Саюза беларускіх пісьменнікаў. Аўтар каля 100 навуковых і аўтарскіх прац, сярод якіх манаграфія "Беларуская проза XX ст.: Дынаміка жанравых структур" (1996), зборнік літаратурна-крытычных артыкулаў "Цукровы пёўнік" (1996); падручнікі і вучэбна-метадычныя дапаможнікі (у сааўтарстве) для сярэдняй школы і ВНУ. Навуковая зацікаўленасць звязана з герменеўтыкай у літаратуразнаўстве, з гістарыяграфіяй літаратурнага працэсу новага і навішага часу.

Ужо амаль палову стагоддзя як самастойная навукова-педагагічная адзінка ў БДУ працуе кафедра беларускай літаратуры, на аснове якой у 1993 г. былі створаны некалькі асобных: кафедра беларускай літаратуры XX ст., гісторыі беларускай літаратуры, беларусазнаўства, тэорыі літаратуры і інш. Аднак універсітэцкія літаратуразнаўцы-беларусісты павінны з гонарам лічыць сваімі калегамі першых выкладчыкаў універсітэта: акадэміка, прэзідэнта АН Беларусі, першага дэкана гуманітарнага факультэта БДУ У.М. Ігнатоўскага, акадэміка АН Беларусі І.І. Замоціна, прафесараў Я.І. Барычэўскага, А.М. Вазнясенскага, М.М. Пятуховіча, М.А. Янчука, якія яшчэ ў 1920-х гг. зрабілі значны ўклад у развіццё нацыянальнага літаратуразнаўства. У ганаровым шэрагу выкладчыкаў кафедры беларускай літаратуры – і такія вядомыя навукоўцы і

творцы, як член-карэспандэнт НАН Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі, пісьменнік А.М. Адамовіч, прафесар, заслужаны работнік культуры Беларусі С.Х. Александровіч, народны паэт Беларусі, прафесар Н.С. Гілевіч, прафесар, заслужаны дзеяч навукі Беларусі М.Р. Ларчанка, народны пісьменнік Беларусі І.П. Мележ, народны пісьменнік Беларусі, акадэмік НАН Беларусі І.Я. Навуменка, прафесар, заслужаны дзеяч навукі Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі Ю.С. Пшыркоў і інш.

На кафедры гісторыі беларускай літаратуры сёння працуюць кандыдаты філалагічных навук: У. Кароткі, Л. Тарасюк, С. Кавалёў, Т. Казакова, М. Хаўстовіч, І. Запрудскі. У апошнія гады калектыў папоўнілі выкладчык Ж. Некрашэвіч (1995) і навуковы супрацоўнік Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы І. Багдановіч (1997). З сакавіка 2000 г. загадчыкам кафедры з'яўляецца М. Хаўстовіч. Сёння кафедра забяспечвае выкладанне гісторыі беларускай літаратуры XI–XIX ст. Спецыялістамі кафедры чытаюцца асноўныя курсы: "Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIV ст.", "Гісторыя беларускай літаратуры XV–XVII ст." (дацэнты С. Кавалёў, Т. Казакова, У. Кароткі, старшы выкладчык Ж. Некрашэвіч) і "Гісторыя беларускай літаратуры XVIII – першай паловы XIX ст.", "Гісторыя беларускай літаратуры другой паловы XX ст." (дацэнты І. Багдановіч, Л. Тарасюк, М. Хаўстовіч, выкладчык І. Запрудскі). Асноўнымі напрамкамі працы кафедры з'яўляюцца: падрыхтоўка высокакваліфікаваных філалагаў-літаратуразнаўцаў, гісторыкаў беларускай літаратуры; даследаванне літаратурнага працэсу XI–XIX ст. на Беларусі; падрыхтоўка і выданне мастацкіх тэкстаў літаратуры мінулага, падручнікаў, дапаможнікаў, хрэстаматый для ВНУ і школы. Пры кафедры навучаюцца 2 аспіранты, 2 магістранты і 2 суіскальнікі.

Выкладчыкі кафедры не толькі даследуюць творы шматмоўнай літаратуры Беларусі XI–XIX ст., але і перакладаюць на сучасную беларускую мову са старабеларускай, польскай, лацінскай моў. Так, за апошнія гады беларускі чытач пазнаёміўся з такімі шэдэўрамі айчынай пісьменнасці, як "Аповесці мінулых гадоў", "Трэнас" (пер. У. Кароткі), "Пруская вайна", "Рэха жалю" (пер. Ж. Некрашэвіч), "Авантуры майго жыцця" С. Пільштыновай, "Шляхціц Завальня" Я. Баршчэўскага, "Успаміны квестара" І. Ходзькі (пер. М. Хаўстовіч), а таксама з санетами А. Міцкевіча, вершамі З. Трашчкоўскай (пер. І. Багдановіч).

Кафедра гісторыі беларускай літаратуры супрацоўнічае з Інстытутам літаратуры імя Янкі Купалы НАН Беларусі, з Міжнародным фондам "Беларускі кнігазбор", з Міжнароднай асацыяцыяй беларусістаў, з Нацыянальным навукова-асветным цэнтрам імя Ф. Скарыны, з Таварыствам беларускай мовы, з Кракаўскім, Варшаўскім і Люблінскім універсітэтамі (Польшча), з Пушкінскім домам (ІРЛІ ў Санкт-Пецярбурзе). Супольна з імі ажыццёўлены шэраг навуковых праектаў, выдадзены зборнікі навуковых прац, матэрыялы канферэнцый.

Кафедра беларускай літаратуры XX ст. даследуе літаратуру адпаведнага перыяду, а таксама сучасны літаратурны працэс. Сярод вядучых выкладчыкаў кафедры – 4 прафесары (член-карэспандэнт НАН Беларусі А.А. Лойка, дактары навук – Л.Дз. Сінькова, А.І. Бельскі; лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі Дз.Я. Бугаёў); 6 кандыдатаў філалагічных навук (дацэнты – заслужаны работнік Вышэйшай школы В.В. Казлова; А.Л. Верабей, П.І. Навуменка, В.А. Максімовіч, У.В. Рагойша; намеснік загадчыка кафедры А.А. Пашкевіч); а таксама старшыя выкладчыкі А.М. Шыловіч, Л.А. Ламека, Л.У. Карпава, В.К. Каратай.

Шырокую вядомасць у Беларусі ў 1960-я – першай палове 1990-х гг. атрымалі працы сённяшніх супрацоўнікаў кафедры беларускай літаратуры XX ст. Сярод іх кнігі "Адам Міцкевіч і беларуская літаратура", "Новая зямля" Якуба Коласа: Вытокі, веліч, хараство", "Максім Багдановіч", "Гісторыя бела-

рускай літаратуры: Дакастрычніцкі перыяд" А.А. Лойкі, "Паэзія Максіма Танка", "Уладзімір Дубоўка", "Максім Гарэцкі", "Вернасць прызначэнню", "Талент і праца", "Васіль Быкаў" Дз.Я. Бугаёва. Кафедра беларускай літаратуры ХХ ст. на сучасным этапе – гэта адна з вядучых інстытуцый літаратуразнаўчай навукі Беларусі, якая плённа забяспечвае універсітэцкі навучальны працэс па беларускай літаратуры адпаведнага перыяду. Навукоўцамі кафедры распрацаваны праграмы асноўных і спецыяльных курсаў, створаны некалькі курсаў лекцый па беларускай літаратуры ХХ ст., забяспечана праца каля дзесятка семінараў.

У апошнія гады, акрамя распрацоўкі асобных вучэбных курсаў, абсяг прафесійных інтарэсаў кафедры пралагаў у рэчышчы маштабных навуковых тэм. На працягу пяці гадоў былі даследаваны жанрава-стылёвыя асаблівасці беларускай літаратуры як спецыфічнага эстэтычнага феномену – у адзінстве літаратурных працэсаў Заходняй і Савецкай Беларусі, а таксама краін замежжа (літаратура беларускай дыяспары). Асноўнымі задачамі працы былі аналіз дынамікі жанравых структур сучаснай беларускай літаратуры, вывучэнне станаўлення і развіцця творчых індывідуальнасцей, даследаванне ідэйна-эстэтычных аспектаў сучаснай беларускай прозы, а таксама распрацоўка канцэпцыі гісторыі беларускай літаратуры на сучасным этапе. У працэсе даследавання былі выкарыстаны літаратурныя архівы Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, а таксама архівы Кіева, Прагі, Вільнюса, Лондана, Нью-Йорка. У манаграфіях і навуковых артыкулах супрацоўнікаў кафедры былі асветлены такія аспекты названых навуковых тэм, як стылёвая дынаміка ў сістэме рэалізму, мадэрнісцкая трансфармацыя рамантычных прынцыпаў, нацыянальны архетып у беларускай літаратуры, маргінальныя стылі ў беларускай прозе ХХ ст. і інш. У выніку праведзенай работы створана і апублікавана 20 манаграфій, брашур, бібліяграфічных даведнікаў і аўтарэфератаў, 3 падручнікі, 21 вучэбны дапаможнік, каля 300 артыкулаў у навуковых зборніках, часопісах і газетах. У шэрагу найбольш значных выданняў неабходна назваць кнігі даследаванняў А.А. Лойкі "Улада песняспеву", "Праўда і мужнасць таленту" Дз.Я. Бугаёва, манаграфію "Беларуская проза ХХ ст.: Дынаміка жанравых структур" Л.Дз. Сіньковай, даследаванне "Абуджаная памяць. Нарыс жыцця і творчасці Уладзіміра Караткевіча" А.Л. Вераб'я, адзначанае прэміяй Саюза пісьмennisнікаў Беларусі за 1999 г., а таксама кнігі "Беларуская літаратура: VIII–XI класы / Праграмы сярэдняй агульнаадукацыйнай школы з паглыбленым вывучэннем беларускай літаратуры", сааўтарамі якой былі Л.Дз. Сінькова і А.І. Бельскі; "Сучасная літаратура Беларусі: Дапаможнік для настаўнікаў", "Пакуль баліць душа: Літаратурна-крытычныя артыкулы" А.І. Бельскага, "Беларуская літаратура: XI–XX ст.: Дапаможнік для школ, ліцэяў, гімназій, ВНУ", сярод аўтараў якога А.І. Бельскі і П.І. Навуменка, "Гісторыя беларускай літаратуры: 20–50-я гг. ХХ ст.: Падручнік для студэнтаў філалагічных факультэтаў ВНУ", у аўтарскім калектыве якога В.В. Казлова, "Беларуская літаратура: Проза 20-х гадоў: Хрэстаматыя: Вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічных факультэтаў ВНУ" (складальнікі Дз.Я. Бугаёў, В.В. Казлова і інш.), "З гісторыі беларускай літаратуры пачатку ХХ ст. Вучэбна-метадычны дапаможнік" і "Паэтычная міфатворчасць Я. Купалы пачатку ХХ ст." В.А. Максімовіча, "Сучасная беларуская літаратура. Вучэбна-метадычны дапаможнік" Л.А. Ламекі, "Узвышэнства ў беларускай паэзіі ХХ ст. / Праграма спецкурса для студэнтаў філалагічнага факультэта" А.А. Пашкевіча.

Канцэптуальнае асэнсаванне сучаснай беларускай літаратуры дазволіла навукоўцам выявіць асноўныя тэндэнцыі і заканамернасці, уласцівыя прозе, паэзіі і драматургіі ХХ ст. Вынікі даследавання надзвычай важныя для стварэння агульнай гісторыі беларускай літаратуры, што з'яўляецца адной з асноўных задач сучаснага літаратуразнаўства. Апублікаваныя матэрыялы

супрацоўнікаў кафедры ўвайшлі ў навуковы ўжытак літаратуразнаўцаў, а таксама ў навучальны працэс ВНУ Беларусі, Расіі, Украіны, Польшчы.

На працягу 1998–2000 гг. калектывам кафедры паспяхова распрацоўвалася навуковая тэма "Заканамернасці і асаблівасці развіцця беларускай літаратуры ў XX ст." Яе праблематыцы адпавядаюць апублікаваныя аўтарэферат абароненай дысертацыі на атрыманне вучонай ступені доктара філалагічных навук "Пейзаж у беларускай паэзіі: эвалюцыя, паэтыка, сістэма вобразаў" А.І. Бельскага, аўтарэфераты абароненых дысертацый на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук "Язэп Пушча: станаўленне творчай індыўідуальнасці" Г.Я. Дасько, "Феномен узвышэнства ў беларускай паэзіі XX ст." А.А. Пашкевіча, "Паэзія Алеся Гаруна ў кантэксце беларускай літаратуры пачатку XX ст." У.В. Рагойшы, "Творчасць Вацлава Ластоўскага ў ідэйна-мастацкім кантэксце беларускай літаратуры пачатку XX ст." В.У. Барысенкі, "Маральна-этычныя праблемы ў сучаснай беларускай прозе" Н.В. Кузьміч. Важным укладам у развіццё нацыянальнай навукі і адукацыі сталі таксама выданні: "Беларуская літаратура. Падручнік для 9 класа сярэдняй школы" і "Беларуская літаратура. Падручнік для 11 класа агульнаадукацыйнай школы", сярод аўтараў якіх прафесар кафедры Дз.Я. Бугаёў, лекцыі па беларускай літаратуры XX ст. прафесараў А.А. Лойкі і Л.Дз. Сіньковай у выданні "Лекцыі IV летняга семінара беларускай мовы, літаратуры і культуры", "Праграма па гісторыі беларускай літаратуры 1945–1997 гг." Л.Дз. Сіньковай і П.І. Навойчыка, "Тэсты па беларускай літаратуры. Даведнік для абітурыентаў БДУ" Л.Дз. Сіньковай, "Краса і смутак: Дапаможнік для настаўнікаў" А.І. Бельскага. Навуковай навізной і канцэптуальнасцю вызначаецца выданне А.А. Лойкі "Галгофа: кніга лёсаў" (2001), а таксама шматлікія артыкулы, надрукаваныя ў рэцэнзуемых выданнях: "Максім Танк – перакладчык польскай паэзіі", "Адам Міцкевіч і Беларусь" А.А. Лойкі, "Дасягнутае і страчанае", "Зноў новы Быкаў", "Далытлівасць даследчыка і яе межы" Дз.Я. Бугаёва, "Між феноменальным і тыпалагічным" Л.Дз. Сіньковай, "Эстэтыка красы і праўды: Варлен Бечык – крытык і літаратуразнаўца" А.І. Бельскага.

У межах названых навуковых тэм былі апублікаваны і аўтарскія працы А.А. Лойкі (раман-эсэ пра Янку Купалу "Як агонь, як вада", 2000) і А.А. Пашкевіча (раман-дакумент у дзвюх кнігах пра грамадска-літаратурны рух на Беларусі ў першай палове XX ст. "Пляц волі", 2000–2001). Да набыткаў кафедры трэба далучыць і ўласна-мастацкія аўтарскія працы апошняга часу: кнігу прозы "Хроніка смутку" А.І. Бельскага, адзначаную прэміяй Саюза пісьменнікаў Беларусі імя Івана Мележа за 2000 год, кнігу паэзіі А.А. Лойкі "Неўміручасць", аповесць А.А. Лойкі "Кельты не ўміраюць".

Падраўнавым выданнем, якое адлюстравала найбольш значныя дасягненні супрацоўнікаў кафедры, стаў бібліяграфічны даведнік "Навукоўцы кафедры беларускай літаратуры XX ст. БДУ" (1999), надрукаваны да 60-годдзя філалагічнага факультэта.

У рамках навуковага супрацоўніцтва БДУ з вышэйшымі навучальнымі ўстановамі замежных краін кафедра праводзіла даследаванне па тэме "Паэзія енскіх рамантыкаў" (выдадзены дзве кнігі перакладаў і навуковых артыкулаў "Фрыдрых Шылер. Улада песняспеву" і "Сузор'е", пераклады А.А. Лойкі, даследчая частка ў сааўтарстве з Г. Аўэрсвальдам). Вялася таксама і навуковая праца ў галіне польска-беларускіх літаратурных сувязяў і кантактаў у XX ст.

З 2001 г. кафедра распачала навукова-даследчую работу па дзвюх новых тэмах: "Канцэптуальныя асновы беларускай літаратуры XX ст. як цэласнага гісторыка-культурнага перыяду" (навуковы кіраўнік Л.Дз. Сінькова) і "Заканамернасці развіцця беларускай літаратуры XX ст. у славянскім кантэксце" (навуковы кіраўнік А.І. Бельскі). У перыёдыцы апублікаваны больш

дзесяці артыкулаў па закранутых праблемах, упершыню ў гісторыі беларускага літаратуразнаўства ў гранічных храналагічных рамках створана панарамная тыпавая "Праграма па гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя" (аўтары-складальнікі Л.Дз. Сінькова і А.А. Пашкевіч) і падручнік па беларускай старажытнай літаратуры А.А. Лойкі. Новай кафедральнай тэмай стала таксама "Дынаміка беларускага літаратурнага працэсу XX стагоддзя". Праца ў пазначаных кірунках выявіла навуковую навізну даследаванняў, якая заснавана на разуменні беларускай літаратуры XX ст. у яе паказальных тэндэнцыях, уключэнні ў навуковы ўжытак твораў тых пісьменнікаў, якія па розных прычынах не маглі быць аб'ектам навуковага даследавання.

Ганаровай і неабходнай справай вучоных-літаратуразнаўцаў застаецца прапаганда беларускага мастацкага слова. Былі праведзены лекцыі-выступленні ў школах Мінска, Гродна, Брэста, Слоніма, Ваўкавыска, а таксама ў замежжы (Ялта, Беласток, Бельск-Падляскі і інш.). Падчас такіх сустрэч закраналіся самыя актуальныя праблемы развіцця сучаснай беларускай і еўрапейскай літаратуры. Былі арганізаваны некалькі студэнцкіх навуковых канферэнцый, сустрэч студэнтаў універсітэта з беларускімі пісьменнікамі (Анатолем Кудраўцом, Алесем Жуком, Вячаславам Адамчыкам, Генрыхам Далідовічам, Янам Чыквіным). Беларускія літаратуразнаўцы з БДУ перыядычна выступаюць па нацыянальным радыё і тэлебачанні, на вечарынах у Доме літаратара, у ВНУ краіны.

Апошнім часам навукоўцамі кафедр беларускай літаратуры XX ст. праведзены факультэцкія чытанні, прысвечаныя юбілеям Адама Бабарэкі, Міхаса Лынькова, Рыгора Бярозкіна, Яўгеніі Янішчыц, а таксама Караткевічаўскія чытанні-2000. Прафесары А.А. Лойка, Л.Дз. Сінькова, дацэнт А.Л. Верабей, кандыдат філалагічных навук А.А. Пашкевіч арганізавалі пасяджэнне паэтычнага семінара сярод студэнтаў у інтэрнаце № 7 БДУ, якое было прысвечана 70-годдзю Уладзіміра Караткевіча.

Вялікія надзеі кафедра ўскладае на студэнцкую творчую моладзь. Яе вялікі навуковы і творчы плён пацвярджаўся дзесяцігоддзямі: нашыя семінарысты сталі народнымі паэтамі Беларусі, лаўрэатамі дзяржаўных прэмій, дактарамі і кандыдатамі навук. Вялікі рэзананс у рэспубліцы мела літаратурнае аб'яднанне "Узлёт", у якое ўваходзілі студэнты БДУ і якое апекаваў А.А. Лойка. "Узлётаўскія" традыцыі працягваюцца на філалагічным факультэце і сёння. Супрацоўнікі кафедры беларускай літаратуры падрыхтавалі да друку альманах творчай моладзі філфака "Скрыпторый" (каардынатар А.А. Пашкевіч), распрацаваны творчы семінар "Маладая беларуская паэзія", удзельнікі якога не толькі пазнаюць літаратурна-тэарэтычныя азы пісьменства, але і самі спрабуюць выявіцца ў паэтычнай творчасці.

Новыя задачы перад кафедрай на сумежжы стагоддзяў ставяць інтэграцыйныя працэсы, тэндэнцыі глабальнага разумення культурных з'яў. Навукоўцы актыўна пачалі распрацоўку тэм, звязаных з вывучэннем нацыянальнай літаратуры ў агульнаславянскім, агульнаеўрапейскім і сусветным кантэкстах. Расце і міжнародны прэстыж кафедры. Яе супрацоўнікі былі дакладчыкамі на шматлікіх міжнародных канферэнцыях не толькі ў Мінску, Гродне, Брэсце, Віцебску, Гомелі, Магілёве, але і ў Ялце, Кіеве, Маскве, Варшаве, Седльцах, Беластоку, Бельску-Падляскім, Іене, Парыжы, Лондане, Зальцбургу. У будучым ёсць надзея ўмацаваць навуковыя і сяброўскія сувязі з літаратурнымі кафедрамі ВНУ ЗША, Аўстраліі, Чэхіі, Югаславіі, Германіі, Украіны, Літвы, Латвіі.

У бліжэйшы час плануецца правядзенне міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 120-годдзю з дня нараджэння класікаў беларускай літаратуры Янкі Купалы і Якуба Коласа. Несумненна, з пастаўленымі задачамі кафедральны калектыў справіцца годна. Летаўшні паспяховы вопыт правядзення Міжнароднай навуковай канферэнцыі "Літаратура – Мова – Культ-

тура-II", прымеркаванай да 100-годдзя з дня нараджэння Уладзіміра Жылкі, Кузьмы Чорнага і Уладзіміра Дубоўкі, – яркае сведчанне творчага патэнцыялу кафедры беларускай літаратуры XX стагоддзя.

С.Я. ГОНЧАРОВА-ГРАБОВСКАЯ

ИССЛЕДОВАНИЯ ПО РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ В БГУ

This article gives the analysis of research of Russian literature in BSU since 1950. The priority directions and problems are allocated; treatises which have made special contribution to the literature of XX century are listed.

Гончарова-Грабовская Светлана Яковлевна – доктор филологических наук, заведующая кафедрой русской литературы с 1998 г., заместитель декана филфака по учебно-методической работе. Автор книг «Комедия-памфлет в жанровой системе драматургии XX века» (1994), «Модификация жанра трагикомедии в русской драматургии 1980–1990-х гг.» (1999), «Комедия в русской драматургии 1980–1990 годов (жанровая динамика и типология)» (1999) и др. Исследует драматургию XX в., ее жанровую поэтику и типологию. Опубликовано около ста научных работ по литературоведению.

Русская литература как одна из областей филологической науки начала исследоваться учеными Белорусского государственного университета с периода его основания. Однако крупные и значимые работы в этой области появились в 1950-е гг., когда кафедру данного профиля возглавлял И.В. Гуторов, научные работы которого по русской классике («Поэтическое мастерство В.В. Маяковского», 1950; «Философско-эстетические взгляды А.С. Пушкина», 1957) и теории литературы («Эстетические основы советской литературы», 1950; «Введение в литературоведение», 1954; «Основы советского литературоведения», 1967) внесли большой вклад в развитие русистики в Беларуси и были приоритетными в литературоведении того времени.

Исследования по русской литературе, опубликованные учеными БГУ, затрагивают разные периоды литературного процесса: историю древнерусской литературы, классической литературы XIX в. и литературы XX в. Среди работ по древнерусской литературе следует отметить монографию Л.Л. Короткой «На путях к атеизму» (1971), в которой исследуются антиклерикальные традиции в литературе указанного периода. Решение этой проблемы нашло свое продолжение в другой ее работе – «Антицерковная сатира XVII века». Дальнейшее изучение древнерусской литературы принадлежит ученым 1990-х гг. – А.О. Шелемовой, Л.И. Зарембо, Д.Л. Башкирову, И.И. Шпаковскому.

Так, А.О. Шелемова в монографии «Поэтика времени и пространства в «Слове о полку Игореве» (2000) затрагивает актуальную проблему, говоря о поэтическом Космосе «Слова», организованном изнутри через художественную модель хронотопа, что является уникальным для литературы Киевской Руси. Давая анализ пространственно-временной организации его поэтического мира, она выделяет основные элементы горизонтальной («центр-периферия») модели хронотопа: центр, периферию, путь, оппозицию «своего» и «чужого» миров. И хотя «Слово» достаточно широко исследовано в литературоведении (Д.С. Лихачев, В.П. Андрианова-Перетц, Б.М. Гаспаров, Б.А. Рыбаков и др.), тем не менее новые концепции, методы и инструментарий исследования позволяют находить все новые и новые ракурсы в изучении этого памятника древнерусской литературы, чему свидетельством является данная работа А.О. Шелемовой.

О художественном феномене «Слова о полку Игореве» в литературе нового времени пишет Л.И. Зарембо. Она рассматривает влияние «Слова» на восточнославянские литературы, особое внимание уделяет переводам этого произведения в белорусской литературе. Дополняют эти исследования учебные пособия Д.Л. Башкирова «Переводная литература Древней Руси», 2000; «Переводная литература второй половины XIV–XVI вв.», 2001 и И.И. Шпаковского «Агиография Древней Руси XI–XIV вв.», 2000, в которых раскрыто формирование традиций древнерусской литературы, рассматривается становление, развитие и особенности житийного жанра, духовно-нравственная и религиозно-философская проблематика, художественные особенности и историко-литературное значение крупнейших памятников ранней восточнославянской агиографии.

Несомненный вклад в исследование русской литературы XIX – начала XX вв. внесли работы Ф.И. Кулешова «Л.Н. Толстой. Из лекций по русской литературе XIX века», 1978. Его монографии по творчеству А.И. Куприна «Творческий путь А.И. Куприна», 1963; «Творческий путь А.И. Куприна: 1883–1907 гг.», 1983; «Творческий путь А.И. Куприна: 1907–1938 гг.», 1987 стали приоритетными в научных кругах и высоко оценены такими известными учеными, как Г. Бялый, М. Пархоменко, О. Михайлов. По этому поводу К.И. Чуковский писал автору: «Книга ваша умная, богатая, изобилующая свежими материалами, привела меня в восхищение. Это лучшая книга о Куприне и образец литературоведческой работы...» (цит. из письма, домашний архив Ф.И. Кулешова). Нельзя не отметить и его «Лекции по истории русской литературы конца XIX – начала XX века» (ч. 1, 1976; ч. 2, 1980), которые были первым учебным пособием в Беларуси по истории русской литературы, отличающимся глубиной аналитической мысли исследователя, органически соединенной с манерой живого и свободного изложения материала. Определенные успехи были достигнуты в исследовании русской литературной критики. Высокой оценки заслуживают работы, принадлежащие Н.В. Головки («Литературно-эстетические взгляды поэтов «Искры», 1972; «Русская критика в борьбе за реализм (А.Н. Плещеев, М.Л. Михайлов)», 1980) и И.П. Кохно («Черты портрета: страницы жизни и деятельности А.В. Луначарского», 1972; «А.В. Луначарский и формирование марксистской литературной критики», 1979). Дополняют их кандидатские диссертации: «А.В. Луначарский и советская литература (1917–1925)» А.С. Малинина (1969), «Литературно-критическая деятельность Н.С. Булгакова» М.С. Черновой (1997) и «Реальная критика Д.И. Писарева: метод и жанр» А.В. Герцика (2000).

Знаменательно то, что в центре внимания белорусских ученых – творчество крупных писателей XIX в. – Л.Н. Толстого, Ф.М. Достоевского, А.П. Чехова, М.Е. Салтыкова-Щедрина. Проблемы антивоенных традиций глубоко исследованы в монографиях С.Н. Чубакова («Лев Толстой о войне и милитаризме», 1973; «Слово и оружие. К проблеме антивоенной традиции в русской классической литературе», 1975; «Все дело жизни. Лев Толстой и поиски мира», 1978), которые экспонировались на Всемирных книжных выставках, проводившихся в Москве под девизом: «Книга на службе мира и прогресса».

По творчеству Ф.М. Достоевского защищена докторская диссертация А.А. Станюты «Человек в художественном мире Ф.М. Достоевского» (1999), им же написаны монографии («Постижение человека: Творчество Ф.М. Достоевского 1840–1860-х гг.», 1976; «Лицо и лик: В мире Достоевского», 1999), в которых освещена этическая позиция писателя, затронуты проблемы автора и героя, осмысливаются романы Достоевского с точки зрения XX в. Примечательно то, что А.А. Станюта пишет не только о русской литературе. Его книга «Площа Свабоды»: Літаратурна-крытычныя артыкулы, эсэ»

(1991) раскрывае тесную сувязь русскай літаратуры з беларускай і зарубежнай. Разныя аспекты творчасці Ф.М. Дастоеўскага разглядаюцца ў артыкулах І.І. Замотіна, А.М. Адамовіча, С.А. Позняк, С.Ф. Кузьміной, Д.Л. Башкірова.

Інтэрэс прадстаўляюць работы Р.Е. Лапушына па драматургіі і прозе А.П. Чэхова. Ёго монографія «Непастыжымое быццё. Опыт прачтання Чэхова» (1998), напісаная лаканічным мовай, дае аналіз прадзвінчання пісатэля з пункту згляду іх праблематыкі і стыля. О традыцыях і новацтве Чэхова-драматурга пісала З.С. Мелкіх. Палучыла пазітыўную ацэнку ў крытыцы монографія І.Т. Ішчэнка «Пародыі Салтыкава-Шчэдрына» (1973). Ряд артыкулаў гэтага аўтара раскрываюць спецыфіку жанра пародыі ў творчэстве Ф.М. Дастоеўскага і А.М. Горькага.

Разрабавваюцца беларускімі ўчынымі і праблемы філасофскага і культуралогічнага пляна. Многія артыкулы А.А. Звознікава псвядзены ўзаімосвязі хрыціянства і гуманізма ў рускай класічнай літаратуры.

Значітэльны ўклад ў развіццё тэарэтычных праблем рускай літаратуры ўнеслі туды П.І. Ткачэва («Іду на «Вы»: Заметкі о памфлете» 1977; Вечный бой: Памфлетное наследие Я. Галана и традиции Горького», 1970; «Границы жанра», 1977; «Сатиры злой звенящая струна: Природа смеха в памфлете», 1980), в которых нашла отражение жанровая специфика памфлета, его особенности и закономерности развития не только в русской литературе, но и мировой. Дважды переиздавалась «Хрестоматия по введению в литературоведение» (1968, 1974), составленная В.С. Карабаном и Л.Л. Короткой.

В исследованиях по русской литературе XX в. широкое освещение получили актуальные проблемы прозы, поэзии и драматургии. По прозе были защищены кандидатские диссертации: «Исторический роман Н. Рыбакова «Переяславская рада» С.А. Лысенко, 1957; «Советский роман в Веймарской Германии (1918–1933)» Д.В. Федоровым, 1970; «Идейно-художественные поиски М. Булгакова» И.С. Скоропановой, 1972; «Русская советская повесть 60–70-х годов: Драматизация жанра» Г.Л. Нефагиной, 1979; «М. Шолохов и литературный процесс в Югославии (1930–1980)» И.А. Чароты, 1987. В этот период выходит монография Н.Н. Ромашко «Традиции и современность» (1974), обобщающая тенденции развития советской прозы, и учебное пособие для стажёров ГДР «Нравственно-философские проблемы прозы 70–80-х годов» (1989), написанное Г.Л. Нефагиной и Д.В. Федоровым.

Особый вклад в исследование прозы 70–80-х гг. внесли монографии А.М. Адамовича («Война и деревня в современной литературе», 1982; «Ничего важнее: Современные проблемы военной прозы», 1987), в центре внимания которых произведения В. Распутина, К. Воробьева, Г. Бакланова, К. Симонова, В. Быкова. Талант известного ученого проявился и в литературно-критических работах («Выбери жизнь: Литературная критика, публицистика», 1986; «Додумывать до конца: Литературные тревоги века», 1988; «Мы – шестидесятники: Статьи», 1991) о русской классике, о советской литературе и культуре.

Наиболее продуктивными стали 1990-е гг. Научные работы этого периода посвящены проблемам метода, жанра и стиля. Защищена докторская диссертация «Динамика стилевых течений в русской прозе 80–90-х годов» Г.Л. Нефагиной (1999); кандидатские диссертации «Сюжетно-композиционная структура современного рассказа (на материале русской и белорусской прозы)» И.И. Шпаковского (1996); «Поэтика примитивизма в русском авангарде XX века» А.В. Иванова (1997); «Человек и Бог в художественном мире Л. Н. Андреева» С.Э. Сомова (1999); «Автобиографическая проза А.М. Ремизова (проблема мифотворчества)» Н.Л. Блищ (2000). Выходит работа С.Я. Гончаровой-Грабовской «Роман М. Шолохова «Поднятая целина» в кон-

тексте современной литературы о коллективизации» (1991), в которой изложен новый взгляд на известный роман М. Шолохова, вызвавший во второй половине 1980-х гг. полемику, и дан анализ современной художественной литературы о коллективизации («Мужики и бабы» Б. Можая, «Овраги» С. Антонова, «Облава» В. Быкова и др.). В статьях А.Ю. Горбачева анализируются повести В. Распутина 1960–1980-х гг.

Приоритет в исследовании современной прозы принадлежит монографии Г.Л. Нефагиной «Динамика стилевых течений в русской прозе 1980–1990-х годов» (1998), где русская проза рассматривается в динамике взаимодействия разных эстетических систем (реализма, модернизма, постмодернизма), стилевых течений, маргинальных форм. Впервые в русском и отечественном литературоведении была предпринята попытка систематизации современного литературного процесса, что было сделано белорусским ученым. Исследование парадигмы реализма, модернизма, постмодернизма в литературе XX в. принадлежит и И.С. Скоропановой. В монографии «Русская постмодернистская литература: новая философия, новый язык» (2000) автор предлагает новую научно-теоретическую концепцию русского литературного постмодернизма, опровергая утверждение о его «вторичности» (Б. Гройс, М. Эпштейн, М. Липовецкий) и обосновывает его новаторский характер, утверждая, что постмодернизм принес с собой новую философию, новую эстетику, новый язык культуры, в корне преобразовавшие русскую литературу, трансформирующуюся в паралитературу. Соответствующей трансформации потребовала и литературоведческая наука, исследующая постмодернизм. Данная монография и представляет собой исследование паралитературоведческого характера, что является новым в белорусском и русском литературоведении.

Получили высокую оценку в критике и внедрены в учебный процесс вузов Беларуси, России, Украины, Польши, Чехии, Латвии, Литвы, Словакии и других стран учебные пособия Г.Л. Нефагиной «Русская проза второй половины 80-х – начала 90-х годов XX века» (1998) и И.С. Скоропановой «Русская постмодернистская литература» (2000), посвященные анализу состояния русской прозы на современном этапе.

Белорусские ученые активно исследуют и тенденции развития русской поэзии XX в. Защищены кандидатские диссертации «А. Блок и В. Иванов: Проблема творческих взаимосвязей» (1989) М.И. Тимощенко, «Советская историческая поэма 70–80-х гг.» (1991) А.Л. Лаптевой, «Акмеизм и поэтическое наследие Н.С. Гумилева» (1997) И.Е. Костевич. Первая в бывшем Советском Союзе кандидатская диссертация о творчестве О.Э. Мандельштама («О. Мандельштам и русская художественная традиция») принадлежит белорусскому ученому С.Ф. Кузьминой (1991). Первой в СНГ по творчеству Б. Ахмадулиной была защищена кандидатская диссертация Т.В. Алешка «Творчество Б. Ахмадулиной в контексте традиций русской поэзии» (1999). Исследования монографического характера в этой области принадлежат И.С. Скоропановой («Поэзия в период гласности», 1989; «Борис Пастернак», 1999), С.Ф. Кузьминой («История русской литературы XX века. Серебряный век русской культуры», 1998; «Духовный облик А.С. Пушкина», 1999; «Пушкин – Мандельштам – Набоков», 2000), Т.В. Алешка («Творчество Б. Ахмадулиной в контексте традиций русской поэзии», 2001).

В книге И.С. Скоропановой «Поэзия в период гласности» дан анализ ранее запрещенных произведений крупнейших русских поэтов XX в., раскрыты важнейшие черты «альтернативной» поэзии 1960-х – первой половины 1980-х гг., выявлены основные тенденции развития современной русской поэзии. Ей принадлежат десятки статей по творчеству Н. Гумилева, Ю. Кузнецова, Б. Пастернака, А. Ахматовой, М. Волошина, И. Бродского, Б. Окуджавы и др.

В монографии С.Ф. Кузьминой «Пушкин – Мандельштам – Набоков» раскрывается творчество указанных поэтов с точки зрения традиции как смыслопорождающей модели, традиции как универсальной категории культуры, традиции и индивидуальной поэтики Пушкина, Мандельштама и Набокова, их взаимосвязи. О проблеме традиций пишет и Т.В. Алешка («Творчество Б. Ахмадулиной в контексте традиций русской поэзии»), прослеживая органическую связь творчества Б. Ахмадулиной с традициями русской классической поэзии (Пушкин, Лермонтов), поэзии первой половины XX в. (Цветаева, Ахматова, Пастернак, Мандельштам). Она определяет место этих поэтов в творческом мире Ахмадулиной, показывая их влияние на формирование мировоззренческих и эстетических основ художественного мышления поэта, что дает возможность углубить понимание особенностей творческой индивидуальности Б. Ахмадулиной и подчеркнуть органичность ее взаимодействия с литературным наследием, обусловленным внутренними закономерностями собственных художественных поисков. Оригинальный взгляд на творчество В. Маяковского, В. Высоцкого, А. Ахматовой изложен в статьях А.Ю. Горбачева.

Исследования по драматургии XX в. представлены докторскими диссертациями С.А. Лысенко «Стилевые течения в советской драматургии 20–30-х годов: Романтика. Гротеск» (1990) и С.Я. Гончаровой-Грабовской «Комедия в русской драматургии 1980–1990-х годов (жанровая динамика и типология)» (2000). В монографии «Романтика борьбы и созидания: Романтическое стилевое течение в советской драматургии 20–30-х годов» (1982) С.А. Лысенко рассматривает широкий контекст пьес как русской, так и украинской литературы. Десятки статей этого ученого посвящены исследованию условно-гротескного стилового течения в русской драматургии XX в. (М. Булгаков, Е. Шварц, А. Толстой и др.).

В монографии С.Я. Гончаровой-Грабовской «Комедия в русской драматургии 1980–1990-х годов (жанровая динамика и типология)» (1999) дан новый подход в исследовании комедии как жанра и метажанра, представлено развитие комедии как сложной жанровой системы, сохраняющей традиционную жанровую структуру и одновременно тяготеющей к ее эволюции, обновлению и модификации. Дополняют жанровый анализ и такие работы автора, как «Комедия-памфлет в жанровой системе драматургии XX века» (1994), «Модификация жанра трагикомедии в русской драматургии 80–90-х годов» (1999), в которых разработана теория жанра комедии-памфлета и прослежен путь ее развития в литературном процессе, изложен новый взгляд на жанровую типологию трагикомедии.

Определенный вклад в исследование русской драматургии внесли работы Д.Л. Башкирова. В его кандидатской диссертации «Неореалистическая драма Л. Андреева (1905–1910 гг.)» впервые был предпринят анализ драматургических произведений Л. Андреева с точки зрения их архитектоники, а также реконструкции процесса становления андреевской эстетики и философии творчества. К методу художественного отражения жизни Л. Андреева было применено понятие «неореалистический», что позволило дать объективную оценку традиционности и новаторства автора. Стилевые особенности русской драматургии XX в. (А. Вампилов, В. Хлебников, Л. Лунц, Д. Хармс и др.) отражены в статьях Г.Л. Нефагиной. Включено в учебный процесс пособие «Современная драматургия (вторая половина 80-х – начало 90-х годов)», написанное Г.Л. Нефагиной и С.Я. Гончаровой-Грабовской, отражающее жанрово-стилевые поиски драматургии, ее основные тенденции. Кафедра советской литературы, возглавляемая в 60–70-е гг. профессором Л.И. Фигловской, активно издавала сборники научных трудов «Октябрь и художественная литература», в которых публиковались статьи по проблемам русской литературы. Традиционными были международные на-

учные конференции «Типология и взаимодействие славянских языков и литератур». В 1990-е гг. систематически стали проводиться международные конференции «Славянские литературы в контексте мировой», в центре внимания которых – взаимодействие и взаимосвязь русской литературы с другими литературами мира.

Перечисленные работы (далеко не все) свидетельствуют о широком круге исследуемых проблем по русской литературе, об их актуальности и литературоведческой значимости. Подводя итоги, приведем статистические данные: только за последние пять лет по проблемам русской литературы было защищено три докторских диссертации, 12 кандидатских, издано шесть монографий, 10 учебных пособий, написано 230 статей, сделано 120 докладов на международных конференциях и конгрессах. При этом следует отметить приоритет монографий и учебных пособий наших белорусских исследователей по современной русской прозе и драматургии, их систематизации, что признано в литературоведческой науке. Это свидетельствует о динамике научных исследований и о том, что русистика в Беларуси находится на уровне современных требований.

Т.І. ШАМЯКІНА

НА НІВЕ БЕЛАРУСАЗНАЎСТВА

The paper describes the stages of foundation and development of Belarusistics as a scientific direction and an academic discipline at the Belarusian State University.

Шамякіна Таццяна Іванаўна – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларусазнаўства (з 2000 г.). Аўтар звыш 100 публікацый, сярод якіх кнігі "На лініі перасячэння" (1981), "Міфалогія Беларусі" (2000). Сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі. Займаецца мастацкім перакладам. Навуковыя інтарэсы: беларуская літаратура і культура ў кантэксце сусветнага літаратурнага і культурнага працэсаў.

Курс "Беларусазнаўства" быў уведзены ў ВДУ Беларусі яшчэ ў 20-я гг. XX ст., у перыяд так званай "першай беларусізацыі" ў маладой савецкай рэспубліцы. Праграма курса, знойдзеная ў архіве, прадугледжвае заняткі па беларускай мове і літаратуры, гісторыі, геаграфіі, этнаграфіі, гісторыі рэвалюцыйнага руху. Рашэнне аб утварэнні кафедры ва ўніверсітэце было прынята спецыяльнай Пастановай Міністэрства адукацыі 29 ліпеня 1989 г. на новай хвалі актыўнай беларусізацыі. Першапачатковая назва кафедры – "кафедра беларускай мовы і літаратуры для прыродазнаўчых факультэтаў". Калектыў, які ўзначаліў кандыдат філалагічных навук, дацэнт, сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі У.А. Навумовіч, паставіў сваёй асноўнай мэтай далучэнне студэнтаў прыродазнаўчых факультэтаў да найбагацейшых скарбаў мовы, літаратуры, фальклору беларускага народа, засяродзіў першаступенную ўвагу на выпуску тэрміналагічных слоўнікаў па біялогіі, фізіцы, матэматыцы, геаграфіі, гісторыі, хіміі і іншых галінах навукі. Падрыхтаваны спецыяльныя вучэбныя праграмы, рабочыя планы.

У мэтах пашырэння прэстыжу і аўтарытэту беларускай мовы ў свеце па ініцыятыве загадчыка кафедры пры Беларускай дзяржаўнай універсітэце пачала працаваць "Міжнародная школа беларускай мовы, літаратуры і культуры". За 1990–1994 гг. на працягу летніх месяцаў слухачамі школы сталі

вучоныя-славісты, студэнты з Аўстрыі, Вялікабрытаніі, Германіі, Егіпта, Італіі, ЗША, Канады, Польшчы, Расіі, Славеніі, Украіны, Швейцарыі, Францыі, Японіі. У 1992 г. кафедра была перайменавана ў кафедру беларусазнаўства. Беларусазнаўства – інтэгральная вучэбная дысцыпліна, прысвечаная гісторыі і культуры грамадства. Былі падрыхтаваны Праграмы па беларусазнаўству для студэнтаў ВНУ, пад рэдакцыяй П.І. Брыгадзіна выпушчаны ў свет навучальны дапаможнік "Беларусазнаўства" (1998), распрацаваны новыя курсы і спецкурсы.

На кафедры абаронена доктарская дысэртацыя І.В. Казакавай "Міфалагічна-фальклорная спецыфіка беларускай традыцыйнай культуры" (2000 г.), кандыдацкая дысэртацыя М.К. Чаеўскай "Стыль маладой прозы Беларусі 1920-х гг. і яго сацыякультурная дэтэрмінацыя" (1992 г.). У 2000 г. было прынята рашэнне аб адмене курса "Беларусазнаўства" ў ВНУ. Загадчыкам кафедры калектыў выбраў кандыдата філалагічных навук, дацэнта Т.І. Шамякіну. На працягу 2000/2001 навучальнага года ішла пераарыентацыя кафедры ў накірунку этналінгвакультуралогіі, міфалінгвакраіназнаўства.

Сёння яе навукоўцы выкладаюць курс сучаснай беларускай мовы (прафесійная лексіка) на ўсіх прыродазнаўчых факультэтах БДУ, чытаюцца курсы па беларускай лексікалогіі і навуковай тэрміналогіі. На філалагічным факультэце кафедра забяспечвае чытанне курса "Усходнеславянская міфалогія" і "Тэорыя і гісторыя сусветнай культуры".

Супрацоўнікі кафедры падрыхтавалі ґрунтоўныя навуковыя манаграфіі: "Этнічныя традыцыі ў духоўнай культуры беларусаў" (1995), "Міфалагемы і магія ў беларускім абрадавым фальклоры" (1997), "Сімволіка і семантыка славянскіх міфалагем (на матэрыяле беларускага фальклору)" (1999) І.В. Казакавай, "Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія" (2001) Т.І. Шамякінай; выдадзены падручнікі "Беларусазнаўства" (1998), "Гісторыя беларускай літаратуры" для сярэдніх навучальных устаноў У.А. Навумовіча, "Беларуская літаратура XI–XX ст. Для ліцэяў, каледжаў, ВНУ" (2-е выд.) Т.І. Шамякінай у сааўтарстве (2000), "Міфалогія Беларусі" (2000).

На кафедры распрацаваны новыя праграмы выкладання беларускай мовы на іншых (нефілалагічных) факультэтах БДУ. Праграмы прадугледжваюць: авалоданне студэнтамі культурай мовы, уласна беларускай тэрміналогіяй, засваенне пэўных ведаў з гісторыі мовы, гісторыка-этналагічны аналіз мовы, вывучэнне сугестыўных магчымасцей мовы, этнанімікі, знаёмства з асновамі семіётыкі, матэматычнымі законамі вершаскападання і г. д. Распрацаваны факультатывы: "Этнакультуралогія", "Экалогія культуры", "Гісторыя беларускай культуры". Мяркуецца максімальна ўлічваць спецыфіку факультэтаў у выкладанні беларускай мовы і факультатываў. На філалагічным факультэце плануецца чытаць курс "Культуралогія" з улікам спецыфікі філфака, а таксама спецкурсаў "Этналогія", "Этнаміфалінгвістыка", "Культура народаў Беларусі". Для магістрантаў ужо падрыхтаваны курсы "Псіхалогія творчасці. Работа пісьменніка" і "Беларуская анамастыка". Вядзецца падрыхтоўка лекцый па тэме "Культура мовы ў СМІ".

На кафедры арганізаваны тэатр-студыя "Пасад" на базе юрыдычнага факультэта і мехмата (кіраўнік – доктар філалагічных навук, дацэнт І.В. Казакава). Вялікую цікавасць у моладзі выклікаюць тэатралізаваныя прадстаўленні, у якіх студэнты прымаюць удзел, далучаюцца да традыцыйнай беларускай культуры.

І.В. ШАБЛОЎСКАЯ

КАФЕДРА ЗАМЕЖНОЙ ЛІТАРАТУРЫ Ё НОВЫМ СТАГОДДЗІ

For many years the Department of Foreign Literature has been the only one, which trained scholars in Foreign Literature in Belarus. When the independence in the country was proclaimed that gave new perspectives – English, German, French, Italian and Slavonic subdivisions have been opened since 1995. Now foreign faculties teachers investigate actual problems of European and American literatures, comparative concepts and reception of the world literature in Belarusian culture.

Шаблоўская Ірына Вікенцьеўна – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры замежнай літаратуры. Аўтар звыш 150 публікацый па праблемах замежнай літаратуры XX ст., кампаратыўнаму вывучэнню славянскіх літаратур, прозы пра Другую сусветную вайну, у тым ліку і беларускай, даследчыца чэшскай літаратуры. Сярод навуковых прац І.В. Шаблоўскай манаграфія, вучэбныя дапаможнікі па чэшскай і замежнай літаратурах, артыкулы па ўзаемадзеянню беларускага прыгожага пісьменства з літаратурамі народаў свету. Перакладчык твораў чэшскіх аўтараў на беларускую і рускую мовы.

Юбілей alma mater – шчаслівая нагода паразважаць не толькі пра гісторыю кафедры, але і перспектывы развіцця той галіны нацыянальнай філалагічнай навукі, якую складае даследаванне літаратур замежных краін, аб месцы фундаментальнай навукі, якую ствараюць намаганні выкладчыкаў ВНУ, у нацыянальнай сістэме ведаў і адукацыі, яе, так бы мовіць, запатрабаванасці на розных этапах развіцця.

Кафедра замежнай літаратуры была адкрыта на філфаку БДУ ў 1944 г., да гэтага (з 1939) яна ўваходзіла ў склад кафедры рускай і ўсеагульнай літаратуры, змянялася не толькі назва, але і статус. У архіўных дакументах знаходзім яе пад “шыльдамі”: кафедра заходнееўрапейскай літаратуры, кафедра ўсеагульнай літаратуры і нарэшце кафедра замежнай літаратуры (1954). Першымі загадчыкамі былі дацэнты Давід Яўсеевіч Фактаровіч, які быў абраны на пасаду загадчыка ў 1955 г., і Барыс Паўлавіч Міцкевіч, які кіраваў з 1966 па 1979 г. Сярод першых выкладчыкаў кафедры былі таксама дацэнты Навум Ісакавіч Лапідус, які выкладаў антычную літаратуру, і Валянціна Міхайлаўна Цімафеева, балгарыстка, якая распачала на кафедры вывучэнне замежных славянскіх літаратур. Пад кіраўніцтвам В.М. Цімафеевай падрыхтаваны кандыдаты навук, сярод іх С.П. Мусіенка, У.І. Ганчароў, Г.Я. Адамовіч, Е.А. Лявонава.

Якія навуковыя накірункі азначыліся на кафедры замежнай літаратуры з першых яе крокаў? Пра гэта сведчаць кандыдацкія дысертацыі: “Навелы М. Сервантэса” Д.Я. Фактаровіча, “Шарль дэ Кастэр і станаўленне рэалізму ў бельгійскай літаратуры” Б.П. Міцкевіча, “Максім Багдановіч – крытык і перакладчык” Н.І. Лапідуса, “Мастацка-публіцыстычная і паэтычная спадчына Петко Славейкава” В.М. Цімафеевай. На працягу паловы стагоддзя азначаныя накірункі былі галоўнымі для навуковага спектра кафедры: літаратуры заходнееўрапейскай, славянскіх краін і праблемы ўзаемадзеяння беларускай літаратуры з сусветнай. Яны адлюстраваны ў манаграфіях, брашурах, артыкулах і прадмовах да выданняў твораў замежных аўтараў Беларусі: Гейнэ, Бальзака, Беранжэ, Верлена, Твэна, Шэкспіра, Гётэ, О’Генры, А. Міцкевіча (гл.: Міцкевіч 1960, Міцкевіч 1986, Цімафеева 1955, Фактаровіч 1958, Фактаровіч 1961).

Доўгія гады, менавіта да апошняга дзесяцігоддзя, кафедра замежнай літаратуры БДУ заставалася адзінай на ўсю рэспубліку. Спецыялісты па літаратурах замежных краін былі вельмі рэдкімі. Абарона кандыдацкіх дысертацый адбывалася толькі па-за межамі Беларусі, пераважна ў навуковых установах Масквы, РАН і МДУ. Супрацоўнікі гэтых устаноў выступалі, за рэдкім выключэннем, кіраўнікамі аспірантаў кафедры. Абаронены кандыдацкія ды-

сэртацыі выкладчыкамі, якія сёння ствараюць, так бы мовіць, галоўны кадравы корпус кафедры. Сярод іх: "Тургенеў і Жорж Санд: праблемы ідэяна-мастацкай адметнасці" Т.В. Кавалёвай (1974), "Станаўленне рэалізму ў творчасці Ю.І. Крашэўскага 30–40-х гг." С.Д. Малюковіч (1984), "Проза ГДР другой паловы 50–60-х гг. аб Другой сусветнай вайне: пытанні жанру і стылю" Е.А. Лявонавай (1985), "Традыцыі філасофскай лірыкі Гельдэрліна ў паэзіі ГДР" Г.В. Сініла (1985), "Імпрэсіянізм у паэзіі Поля Верлена" С.В. Логіша (1988), "Паэтыка балад Іоганеса Бехера" А.С. Шаўчэнка (1989).

Першая доктарская дысэртацыя па замежнай літаратуры ў БДУ (верагодна, і ва ўсёй Беларусі) была абаронена толькі ў 1988 г. у Інстытуце славяназнаўства і балканістыкі АН Расіі. Гэта даследаванне І.В. Шаблоўскай "Проза еўрапейскіх сацыялістычных краін 60–70-х гг. аб другой сусветнай вайне: агульнае і адметнае" прысвечана кампаратыўнаму аспекту развіцця прозы пра вайну на этапе эвалюцыі яе праблематыкі і паэтыкі да літаратуры экзистэнцыяльнай і ўмоўнай. У дысэртацыі разгледжаны шырокі кантэкст усіх славянскіх літаратур, у тым ліку і твораў беларускіх аўтараў Васіля Быкава, Алеся Адамовіча, Івана Шамякіна, Віктара Казько. Доктар філалагічных навук, прафесар І.В. Шаблоўская з 1979 г. узначаліла кафедру.

Сёння на Беларусі тры дактары навук, якія абараніліся па праблемах літаратур замежных краін, таксама былыя аспіранткі кафедры С.П. Мусіенка, прафесар, загадчык створанай ёю першай на Беларусі кафедры польскай філалогіі Гродзенскага ўніверсітэта, і Т.Я. Камароўская, прафесар, загадчык кафедры рускай і замежнай літаратуры Мінскага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка (даследуе праблемы развіцця амерыканскай прозы XX ст.).

Сама па сабе такая нешматлікая наяўнасць прафесуры сярод даследчыкаў замежнай літаратуры – сведчанне даволі абмежаванай запатрабаванасці гуманітарных навук і адзінай кафедры замежнай літаратуры ў краіне. Як следства – слабая распрацаванасць гэтай галіны нацыянальнай навукі, адсутнасць у ёй многіх накірункаў даследавання сусветнай літаратуры. Між тым патрэбнасць у такіх спецыялістах, натуральна, павінна была адчувацца вельмі востра. Нераспрацаванымі заставаліся цэлыя накірункі нацыянальнай філалогіі, напрыклад, славістыка, амерыканістыка, лацінаамерыканская філалогія, нават суседнія літаратуры Прыбалтыкі. Не вывучаліся належным чынам літаратуры Англіі, Францыі, Іспаніі, Італіі, краін Усходу. Стрымлівалася і перакладчыцкая справа, якая была абмежавана і ў плане спектра нацый і прафесійнай распрацаванасці праблематыкі сусветнай літаратуры і эстэтычнымі крытэрыямі адбору тэкстаў. А галоўнае – у краіне не рыхтавалі перакладчыкаў мастацкай літаратуры з моў свету на беларускую. Адзіная ўстанова, якая магла гэта рабіць. Лінгвістычны ўніверсітэт, не была арыентавана на праблемы мастацкага перакладу. На філфаку БДУ было толькі два аддзяленні – беларускай і рускай моў і літаратур, што таксама мала спрыяла развіццю рэцэпцыі і вывучэнню літаратур і культур замежных.

А між тым вопыт развітых краін свету пераконвае, што кожная нацыянальная культура развіваецца інтэнсіўна толькі ў тым выпадку, калі сама ўспрымае сусветную культуру ў якасці больш шырокага спектра розных нацый, розных жанраў і філасофска-эстэтычных напрамкаў. Успрымае праз сістэму адукацыі, праз пераклад і навуку, праз кантакты і іншыя формы ўзаемадзейнення культур. Наяўнасць шырокага кантэксту сусветнай літаратуры спрыяе ў першую чаргу гарманічнаму рознабаковаму развіццю сваёй нацыянальнай культуры, родных прыгожага пісьменства і мовы, для развіцця якіх неабходны пераклады класічных і сучасных твораў з моў народаў свету. У выніку менавіта такія культуры звычайна і вядомыя ў сусвеце значна шырэй, чым ізаляваныя ў сваіх праблемах і абставінах, замкнёныя на рэгіянальным кантэксце. Наяўнасць у нацыянальнай сістэме адукацыі шырокага кола філалагічных дысцыплін мае і другую важную мэту – забяспечвае за-

патрабаванні асобы, пра што яскрава сведчыць сёння зацікаўленасць новымі філалагічнымі спецыяльнасцямі ў БДУ сярод абітурыентаў.

Апошняе дзесяцігоддзе разам з утварэннем незалежнай Рэспублікі Беларусь стала пераломным этапам у гісторыі вывучэння літаратур краін народаў свету ў нацыянальнай школе. Запатрабаванне новых спецыялізацый і спецыяльнасцей па заходнееўрапейскіх і славянскіх мовах і літаратурах звязана са станаўленнем міжнародных сувязей Беларусі ва ўмовах незалежнасці, неабходнасцю быць прадстаўленай у свеце на ўзроўні родных культур і мовы. Створаны кафедры замежнай літаратуры, альбо сусветнай, амаль ва ўсіх універсітэтах. Пачаў працаваць пры БДУ Савет па абароне кандыдацкіх і доктарскіх дысертацый па літаратурах замежных краін, які зацверджаны ўжо на другі пяцігадовы тэрмін.

Новы перыяд у гісторыі кафедры пачаўся з адкрыцця на факультэце наступных аддзяленняў: рамана-германскага (англійская, французская, нямецкая, італьянская мовы і літаратуры) і славянскага (балгарская, польская, чэшская, сербска-харвацкая і украінская мовы і літаратуры). Плануецца паступова пашыраць кола вывучаемых моў і літаратур, адпаведна напрамкі спецыялізацый па сусветнай літаратуры. Перад кафедрай паўсталі дадатковыя праблемы: распрацоўка новых курсаў, спецкурсаў і спецсемінараў па кожнай з азначаных нацыянальных гісторый літаратур і культур, падрыхтоўка кадраў вышэйшай кваліфікацыі, дактароў навук, забеспячэнне навучальнага працэсу літаратурай як мастацкай, так і падручнікамі. Пасля стварэння кафедры славянскіх літаратур, куды пайшлі выпускнікі аспірантуры М.М. Хмяльніцкі, А.У. Вострыкава, М.В. Трус, кафедра замежнай літаратуры засяродзіла ўвагу на развіцці менавіта рамана-германскай філалогіі, даследаванні літаратур краін Еўропы і Амерыкі.

У 1990-я гг. абараніліся выпускнікі аспірантуры пры кафедры і выкладчыкі сучаснай "камп'ютэрнай" генерацыі навукоўцаў: М.А. Папова ("Паэтыка драматургіі Макса Фрыша", 1994), В.В. Халіпаў ("Постмадэрнісцкія дэканструкцыі «Гамлета» Шэкспіра ў драматургіі Тома Стопарда", 1998), Н.М. Саркісава ("Філасофская лірыка Колрыджа", 1999), Г.М. Жак ("Літаратурны ліберцінаж у Францыі першай трэці XVII стагоддзя: філасофія і паэтыка", 2000). Навукова-даследчыцкая дзейнасць значна пашырылася ў сувязі з вывучэннем праблемна-метадалагічнага аспекту нацыянальных літаратур: паэтыкі жанру, метаду, стылёвай адметнасці твораў-тэкстаў, аўтарскай індывідуальнасці, авангарда і постмадэрнізму. Новая плынь выкладчыкаў кафедры працуе над навуковымі тэмамі па творчасці Хорхе Луіса Борхеса (П.П. Акулаў), Наталі Сарот (Ю.В. Парфіяновіч), Вірджыніі Вулф (Н.С. Павалева), Шарля Бадлера (А.В. Хадановіч), паэзіі еўрапейскага авангарда (К.М. Міхееў).

Новыя ўмовы інтэнсіфікавалі працу аспірантуры: калі ў першыя гады існавання кафедры ў аспірантуру паступалі адзін-два прэтэндэнты, і то не кожны год, то з адкрыццём новага рамана-германскага аддзялення павялічылася і колькасць паступаючых у аспірантуру, і магчымасці працаваць па актуальнай сучаснай праблематыцы, і спрыяльныя ўмовы для абароны кандыдацкіх, а таксама і доктарскіх дысертацый. За ўсю гісторыю кафедры аспірантуру скончыла больш за пяцьдзесят спецыялістаў, многія з іх працуюць ва ўсіх ВНУ і навуковых установах краіны, выкапдаюць за яе межамі, займаюць пасады ў дыпламатычных місіях. Выпускнікі кафедры, кандыдаты і дактары навук, чыталі лекцыі за мяжой: Францыі, Шатландыі, Чэхіі, Польшчы, ЗША, Германіі, Італіі, Іспаніі, Турцыі, Ізраілі. Выкладчыкі кафедры ўдзельнічалі ў рабоце міжнародных навуковых канферэнцый у Мінску, Брэсце, Гродне, Віцебску, Маскве, Санкт-Пецярбурзе, Ніжнім Ноўгарадзе, Кіеве, Харкаве, Рызе, Вільнюсе, Празе, Варшаве, Кракаве, Браціславе, Парыжы, Эдмантане (Канада).

Аспіранты кафедры апошняга дзесяцігоддзя працуюць над праблемамі паэтыкі раманаў Д. Фаулза, Дж. Барнса, Ж.Г. Гюісманса, Р. Гары, І. Бахман, паэзіі А. Суінберна, Т. Эліота, Л. Стэрна. Распрацоўваюцца тэмы доктарскіх дысертацый: "Еўрапейскі літаратурны вопыт і філасофска-эстэтычныя пошукі беларускіх пісьменнікаў XX ст." Е.А. Лявонавай, "Жанравыя мадыфікацыі англійскай драмы 80–90-х гг. XX ст." В.В. Халіпава, "Жанравыя і стылёвыя адметнасці італьянскай паэзіі канца XIX – першай паловы XX ст. (1880–1940 гг.)" С.В. Логіша, "Лирические жанры в библейском каноне и европейская традиция" Г.В. Сініла (Синило 1999 [а], Синило 1999 [б], Сініла 2000) "Элінскія матывы ў творчасці англійскіх рамантыкаў" Н.М. Саркісавай.

Кафедра замежнай літаратуры за шэсцьдзесят гадоў свайго існавання назапасіла багаты вопыт выкладання замежнай літаратуры на ўсіх аддзяленнях філфака, факультэтах журналістыкі, гістарычным, на розных формах навучання, вярчэння і завочнай, на курсах павышэння кваліфікацыі выкладчыкаў ВНУ, сярэдніх спецыяльных вучэбных устаноў, настаўнікаў школ, бібліятэкараў, розных аўдыторый насельніцтва.

Сёння на кафедры чытаецца амаль сто лекцыйных курсаў для ўсіх аддзяленняў і ўсіх форм навучання: па гісторыі замежнай літаратуры, пачынаючы з літаратур Старажытнага Усходу і Бібліі, а таксама па гісторыі нацыянальных літаратур народаў Заходняй Еўропы. Выкладчыкі, акрамя азначаных, распрацавалі і такія курсы як "Міфалогія рамана-германскіх народаў" (В.В. Халіпаў), "Гісторыя замежнай крытыкі" (Г.М. Бутырчык), "Тэорыя і гісторыя сусветнай культуры" (І.М. Ключановіч). Новай для кафедры з'яўляецца праблематыка літаратур Старажытнага Усходу, якая ўведзена ў праграмы курсаў замежнай літаратуры (курсы распрацавалі дацэнты С.Д. Малюковіч, А.С. Шаўчэнка і Г.В. Сініла). Гэта быў добры пачатак, з якога ўзнікла на кафедры новая праблематыка спецкурсаў (Паэтыка Старога Запавету ў кантэксце літаратур старажытнага свету" Г.В. Сініла), а за ёй і курс "Біблія і культура", які з поспехам чытае дацэнт Г.В. Сініла на аддзяленні замежных моў і літаратур ужо з 1996 г.

Адпаведна вучэбным планам распрацаваны курсы лекцый па гісторыі замежнай літаратуры для розных аддзяленняў, гісторыі нямецкай, французскай, англійскай, італьянскай літаратур для спецыяльнага аддзялення. Распрацоўваюцца праграмы па ўсіх гэтых курсах з улікам спецыфікі выкладання кожнай з нацыянальных літаратур свету ў ВНУ Беларусі. Выдадзены праграмы па гісторыі чэшскай літаратуры, гісторыі французскай літаратуры, рыхтуюцца праграмы англійскай, італьянскай і нямецкай літаратур, а таксама новы варыянт праграмы па замежнай літаратуры для універсітэтаў Беларусі. Секцыямі выкладчыкаў французскай літаратуры (адказны дацэнт Т.У. Кавалёва), англійскай (адказны дацэнт Н.М. Саркісава), нямецкай (адказны дацэнт Е.А. Лявонава), італьянскай (адказны дацэнт С.В. Логіш) распрацоўваецца метадыка навучання і забеспячэння вучэбнага працэсу на спецыяльным аддзяленні, дзе арганізаваны наступныя спецсемінары: "Французскі раман XX ст." Т.У. Кавалёвай, "Паэтыка італьянскай літаратуры XX ст." С.В. Логіша, "Нямецкая і аўстрыйская паэзія і яе рэцэпцыя ў рускай і беларускай культурах" Г.В. Сініла, "Нямецкая проза XX ст. у сусветным літаратурным кантэксце" Е.А. Лявонавай, "Рэнесанс і рамантызм у англійскай літаратуры: паэтыка вобразнасці" Н.М. Саркісавай, "Сучасная англійская драма" В.В. Халіпава, "Англа-славянскія літаратурныя сувязі" Г.М. Бутырчык. Студэнты спецыяльнага аддзялення маюць магчымасць выбіраць наступныя спецкурсы: "Паскалі, Д'Анунцыя і ўплыў іх паэтычнай творчасці на развіццё італьянскай паэзіі канца XIX – пачатку XX ст." С.В. Логіша, "Французская літаратура канца XIX ст. і праблема сінтэзу мастацтваў" Т.У. Кавалёвай, "Усходні Рэнесанс і нямецкая культура" І.М. Ключановіч, "Гельдэрлін і нямецкамоўная паэтычная традыцыя" Г.В. Сініла, "Соц-арт драма і мінарытарны тэатр" В.В. Халіпава.

Плённа працягваецца традыцыйнае для кафедры даследаванне праблематыкі сусветнай літаратуры ў яе ўзаемадачыненьнях да беларускай. Параўнальна-тыпалагічнае даследаванне славянскіх літаратур у кантэксце сусветнай, праблем рэцэпцыі, перакладу, ідэнтычнасці, агульнага і адраснага было новыя параметры. На кафедры замежнай літаратуры ў першую чаргу даследуюцца пытанні мастацкай літаратуры народаў свету, але тэматыка, звязаная з беларускай літаратурай, арганічна ўзнікае з сусветнай. І гэты працэс невыпадковы, бо літаратуразнаўства цяжка размежаваць. Яно універсальнае ў сэнсе і спасціжэння заканамернасцей сусветнага прыгожага пісьменства. Вопыт пераконвае, што выкладчыкі замежнай літаратуры ўносяць свае акцэнтны ў вывучэнне роднай літаратуры, хоць гэта і патрабуе ад іх немалых намаганняў. Ідучы ад вопыту і кантэксту сусветнай літаратуры да беларускай, навукоўцы звяртаюць увагу часам на тыя аспекты, якія ў кантэксце адной нацыянальнай літаратуры альбо губляюцца, альбо, наадварот, часам набываюць неадпаведныя ацэнкі. Шляхі даследаванняў замежнікаў ніяк не супярэчаць падыходам навукоўцаў-беларусістаў, наадварот, дапамагаюць дапоўніць вобраз роднай літаратуры і ўпісаць яго ў кантэкст сусветнай. Адзначым некаторыя работы выкладчыкаў кафедры замежнай літаратуры: манаграфія і доктарская дысертацыя І.В. Шаблоўскай (Шаблоўская 1984), даклады на міжнародных кангрэсах славістаў у Браціславе (Шаблоўская 1993) і Кракаве (Шаблоўская 1998), даклады, прысвечаныя беларуска-чэшскім узаемадачыненьням, прачытаныя ў Празе (Шаблоўская 1995, Шаблоўская 1996, Шаблоўская 1997, Шаблоўская 1997 [а], беларуска-амерыканскім узаемадачыненьням (Шаблоўская 1995). Актыўна распрацоўваюцца пытанні рэцэпцыі вопыту сусветнай літаратуры беларускімі пісьменнікамі ў публікацыях дацэнта Е.А. Лявонавай (Лявонава 1998, Лявонава 1998 [а], Лявонава 1999, Лявонава 2000, Лявонава 2000 [а]), а таксама С.Д. Малюковіч (Малюковіч 1998, Малюковіч 1998 [а]).

Сучаснае пакаленне выкладчыкаў кафедры і аспірантаў таксама ўносяць сваю лепту ў распрацоўку азначанай праблематыкі: кандыдацкія тэмы Г.М. Бутырчык "Архетып Бацькаўшчыны ў творчасці Дж. Стэйнбека і К. Чорнага"; М.С. Яскевіч "Тыпалогія рамантычнай вобразнасці: Гофман і Баршчэўскі". Паспяхова прадоўжана і традыцыя напісання вучэбных дапаможнікаў для студэнтаў, якая пачалася ў 1959 г., калі сталі выходзіць калектыўныя працы па гісторыі замежнай літаратуры, створаныя Д.Я. Факгаровічам, Н.І. Лапідусам, В.М. Цімафеевай, Б.П. Міцкевічам, па якіх вучыліся пакаленні беларускіх філолагаў (гл.: Замежная літаратура 1963, Замежная літаратура 1964, Замежная літаратура 1973, Замежная літаратура 1976), дапаможнік па літаратурам еўрапейскіх сацыялістычных краін (Цімафеева 1979), першая ў Беларусі хрэстаматыя па замежнай літаратуры XX ст. (Зарубежная літаратура 1985).

У апошнія два дзесяцігоддзі калектыў кафедры пачаў выдаваць комплекс вучэбных дапаможнікаў па дысцыпліне для ВНУ: Антычная літаратура (Лапідус 1986), Літаратура Сярэднявечча і Адраджэння (Кавалёва 1988), Літаратура XVII–XVIII ст. (Разумоўская 1989), "Літаратура XIX ст." (Лапідус 1992), Гісторыя замежнай літаратуры: другая палова XIX – пачатак XX ст. (Кавалёва 1997), Гісторыя замежнай літаратуры XX стагоддзя: першая палова (Шаблоўская 1998). Рыхтуецца апошня частка серыі гісторыі літаратуры другой паловы XX ст., да напісання якой падключацца маладыя выкладчыкі кафедры. Да гэтай работы далучаны і першая частка вучэбнага дапаможніка па антычнай літаратуры на беларускай мове (Малюковіч 2000), вучэбны дапаможнік па літаратурам Блізкага Усходу (Синило 1998, Синило 1999), вучэбны дапаможнік для настаўнікаў (Лявонава 1998), вучэбны дапаможнік для студэнтаў чэшскага аддзялення (Шаблоўская 1995 [а]), вучэбна-метадычны дапаможнік для замежнага аддзялення (Саркісова 1997).

Калектывы кафедры замежнай літаратуры сустракае новае тысячагоддзе і другую палову стагоддзя ў сваёй гісторыі са значнымі навуковымі здабыткамі і шанаваннем традыцый. Будучае належыць таленавітай моладзі, якой пашчасціла ствараць і новыя накірункі БДУ, і новыя нацыянальныя навукова-даследчыцкія інстытуты, спецыялізаваныя ў сусветнай літаратуры, раман-германскай і славянскай філалогіі, а ў перспектыве і краін усходняй цывілізацыі.

ЛІТАРАТУРА

- Ковалева Т.В., Лапин И.Л., Паньков Н.А. Литература Средневековья и Возрождения. Мн., 1988.
- Ковалева Т.В., Леонова Е.А., Кириллова Т.Д. История зарубежной литературы: вторая половина XIX – начало XX в. Мн., 1997.
- Липидус Н.И., Факторович Д.Е., Мицкевич Б.П. Зарубежные литературы. Античность, средние века. Возрождение, литературы XVII–XVIII вв. Мн., 1963.
- Липидус Н.И., Мицкевич Б.П., Тимофеева В.М., Факторович Д.Е. Зарубежные литературы XIX–XX веков (до 1917 года): Учеб. пособие. Мн., 1964.
- Липидус Н.И. Античная литература. Мн., 1986.
- Липидус Н.И., Малюкович С.Д. Литература XIX века. Мн., 1992.
- Лявонава Е.А. Плыні і постаці: 3 гісторыі сусветнай літаратуры другой паловы XIX–XX ст.: Дапаможнік для настаўніка. Мн., 1997.
- Лявонава Е.А. Гук – “электрон” верша: гукатворчасць Алесь Разанава і еўрапейская літаратурная традыцыя // Роднае слова. 1998. № 4.
- Лявонава Е.А. “Паззія не хлеб надзённы, але – наддзённы”: Алесь Разанаў і постмадэрнізм // Роднае слова. 1998 [а]. № 6.
- Лявонава Е.А. Еўрапейская філасофска-эстэтычная традыцыя “рэчавасці” ў беларускай паззіі (Р.М. Рыльке і А. Разанаў) // Веснік БДУ. Сер. 4. 1999. С. 22–26.
- Лявонава Е.А. “С тобой как с деревом побег, срослась...”: Образ Марии Магдалины в романе В. Короткевича “Христос прызямліўся ў Гародні” и мировой литературный опыт // Уладзімір Караткевіч і яго творчасць у еўрапейскім культурным аспекце: Навуковы зборнік “Беларуска–Albaruthenica”. Мн., 2000. С. 168–183.
- Лявонава Е.А. Творчасць Васіля Быкава і Жана Поля Сартра праз прызму традыцыі Дастаеўскага: філасофска-эстэтычныя перасячэнні // Роднае слова. 2000 [а]. № 1, 2. С. 24–27; 26–29.
- Малюкович С.Д. Рамантызм // Роднае слова. 1998. № 3, 5.
- Малюкович С.Д. “Хоць Радзівіл, але я чалавек, і грэшны...” // Крыніца. 1998 [а]. № 3.
- Малюкович С.Д. Міфалогія: Старажытная Элада: У 2 ч. Мн., 2000. Ч. 1.
- Мицкевич Б.П. Шарль де Костер и становление реализма в бельгийской литературе. Мн., 1960.
- Мицкевич Б.П. Неподоластные времена... Очерки по зарубежной литературе. Мн., 1986.
- Мицкевич Б.П., Тимофеева В.М. Зарубежная литература 1917–1975. Мн., 1976.
- Тимофеева В.М., Шабловская И.В., Мицкевич Б.П. Зарубежная литература XX в. Хрестоматия (для филол. фак. вузов). Мн., 1985.
- Разумовская М., Синило Г., Солодовников В. Литература XVII–XVIII в. Мн., 1989.
- Саркисова Н.М. “Методические рекомендации по курсу истории английской литературы” для студентов отделения иностранной филологии. Мн., 1997.
- Синило Г.В. Древние литературы Ближнего Востока и мир ТаНаХа (Ветхого Завета). Мн., 1998.
- Синило Г.В. Библия как памятник культуры.: У 2 ч. Ч. 1. ТаНаХ (Ветхий Завет). Мн., 1999.
- Синило Г.В. Генезис жанра философского гимна в литературе XVII века // XVIII век: Литература в контексте культуры. М., 1999 [а]. С. 49–60.
- Синило Г.В. Культура как диалог в осмыслении текстов ТаНаХа // Диалог культур и культурная политика / Сост. И. Духан. М., 1999 [б]. С. 147–160.
- Синило Г.В. Песнь Песней: К проблеме целостности текста // Материалы VII ежегодной Международной междисциплинарной конференции по иудаике: В 2 ч. М., 2000. Ч. 2.
- Тимофеева В.М. Мицкевич – великий польский поэт. Мн., 1955.
- Тимофеева В.М. Литература европейских социалистических стран. Мн., 1979.
- Факторович Д. Беларуская літаратура за мяжой / Сааўт. В. Цімафеева, Н. Липидус. Мн., 1958.
- Факторович Д. Беларуская савецкая літаратура за мяжой. Мн., 1961.
- Халипсв В. Миноритарный театр Тома Стопарда. Мн., 2001.
- Шабловская И.В. Самой высокой мерой: современная проза европейских социалистических стран о войне. Мн., 1984.
- Шаблоўская І.В. Пазтыка славянскай ваеннай прозы. Мн., 1993.
- Шаблоўская І. Успрыняцце амерыканскай літаратуры ў беларускім асяроддзі // Беларускі–Albaruthenica. Кн. 5. Культура беларускага замежжа: Беларускі–амерыканскія і гістарычна-культурныя ўзаемадачынненні / Рэд. У. Конан, А. Мальдзіс. Мн., 1995. С. 275–285.
- Шаблоўская І.В. Пазтыка чэшскага рамана XX стагоддзя. Мн., 1995 [а].
- Шабловская И.В. Белорусская эмиграция в Чехии и проблемы ее изучения // Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами. Результаты и перспективы исследований: Сб. докладов международной конференции: В 2 т. Прага, 1996. Т. 1. С. 29–42.

Шаблоўская І. Беларуска-чэшскі літаратурны дыялог // Беларусіка–Albaruthenica 6. Беларусь паміж Усходам і Захадам: праблемы міжнацыянальнага, міжрэлігійнага і міжкультурнага ўзаемадзеяння, дыялога і сінтэзу / Рэд. У. Конан і інш. Мн., 1997. Ч. 2 С. 222–231.

Шабловская И.В. Белорусский образ Чехии // Rossica. 1997 [а]. № 2.

Шаблоўская І.В. Драма абсурду ў славянскіх літаратурах і еўрапейскі вопыт. Пазтыка. Тыпапогія // Даклад на Міжнародным з'ездзе славістаў. (Кракаў, 1998). Мн., 1998.

Шабловская И.В. История зарубежной литературы XX в.: первая половина. Мн., 1998.

Г.И.ШЕВЧЕНКО

КЛАССИЧЕСКАЯ ФИЛОЛОГИЯ БГУ: ШЕСТЬ ЛЕТ ПОСЛЕ СТАРТА

The article includes a survey Classics study and education history in Belarus, informs about foundation and development of Belarusian State University Philological Faculty Department's of Classics, its scientific potential and prospects.

Шевченко Галина Ивановна – кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой классической филологии. Специализация – классические языки, проблемы фразеологии, рецепция античной культуры в последующей европейской традиции, методика преподавания классических языков. Автор более 50 научных публикаций, в том числе: 3 учебных пособий и ряда статей в ведущих научных журналах Чехии, России и Прибалтики, двух предисловий к ним по античной культуре в издательстве «Беларусь».

До сущности протекших дней,
До их причины,
До оснований, до корней,
До сердцевины.

Б. Пастернак

Классическое образование, начиная со средневековья, являлось основой гуманитарного. Как следствие этого, сформировались и утвердились требования к классическому университету, который и поныне немыслим без классической филологии. Поэтому возрождение классического образования в Беларуси – проблема чрезвычайно актуальная в русле всех общегуманитарных задач и значительная для нашей культуры, имеющей огромный малоизученный пласт латиноязычного наследия.

Богатейшая латиноязычная литература Беларуси познакомила европейцев с обычаями, поверьями, бытом, природой, военным искусством, культурой белорусов. Имена Николая Гусовского, Яна Вислицкого, Франциска Скорины навеки занесены в сокровищницу мировой культуры. Именно благодаря латыни белорусские земли легко вошли в общеевропейский культурный процесс. Приобщение белорусов к научному опыту Европы способствовало тому, что выходцы из нашего отечества распространяли классическое образование не только на родине, но и за ее пределами. Так, в Ягеллонском университете (Краков) «Письма» Цицерона читал Ян из Полоцка, «Этику» и «Метафизику» Аристотеля – Ян из Мостов. В 1570 г. была открыта Виленская иезуитская коллегия, давшая начало Вильнюсскому университету (1579), в стенах которого преподавали также белорусы, наиболее известные из них – А. Каялович и В. Протасевич. Великий белорусский просветитель и писатель Симеон Полоцкий стоял у истоков латинского образования в Московии. Он являлся одним из инициаторов и вдохновителей открытия Греко-латинской академии, сыгравшей огромную роль в становлении и развитии российской высшей школы.

Будучи ключом к античной культуре, древнегреческий и латинский языки являются, как известно, не только основой европейской цивилизации, но и фундаментом формирования филологической системы в целом. Поэтому трудно себе представить изучение культуры, истории, языков европейских народов без их знания. Оба они повлияли на становление славянских языков и через античное наследие, и через христианскую культуру, и через тек-

сты Священного писания. Поэтому независимой Беларуси необходимы не только преподаватели классических языков и античной литературы, но и переводчики. Их ждут в равной мере и новолатинская литература Великого княжества Литовского (ВКЛ) и бессмертные творения античных авторов, переводы которых на белорусский язык единичны. В частности, впервые на белорусский язык перевод поэмы Яна Вислицкого «Прусская война» осуществлен нашей выпускницей Жанной Некрашевич. Как известно, история средневековой Беларуси отражена в официальных актах и документах ВКЛ, где наряду со старобелорусским и польским весьма интенсивно употребляется латинский язык. Таким образом, мы не имеем оснований утверждать, что знаем свою историю, пока эти документы не будут переведены и включены в научный обиход. Формирование законодательства ВКЛ, несмотря на свою самобытность, находилось под заметным воздействием римского права. Небезынтересен также и тот факт, что все три Статута ВКЛ (1528, 1566, 1588 гг.), написанные на старобелорусском языке, были переведены на латинский, что не только стало данью европейской традиции и юридической культуре, но и познакомило европейского читателя с юрисдикцией молодого государства.

Все изложенные факты определяют особенности в изучении и преподавании классических языков в Белгосуниверситете, а также задачи и перспективы развития кафедры классической филологии, открытой в 1995 г. Годом раньше был осуществлен набор на отделение классических языков и античной литературы филфака. В рамках подготовки специалистов данного профиля наряду с классическими античными авторами изучаются произведения латиноязычной литературы Беларуси, которые становятся предметом научных исследований студентов и аспирантов. В тематике курсовых и дипломных сочинений особое место отводится художественному переводу с классических языков, а также влиянию античных сюжетов и образов на творчество белорусских писателей. Анализируются научные переводы античных и средневековых авторов на восточнославянские языки.

Кафедра классической филологии за шесть лет своего существования подготовила два выпуска специалистов, всего 30 человек. Тот факт, что 27 выпускников работают преподавателями классических языков и античной литературы в высших учебных заведениях страны, наглядно показывает, как востребованы филологи-классики в Беларуси. Кафедра поддерживает связь со своими выпускниками.

Одним из основных достижений в работе кафедры является то, что она, по сути, стала общеуниверситетской. Если до 1995 г. латинский язык изучался лишь на филологическом и историческом факультетах, то с 1997 г. эта дисциплина вошла в учебные планы восьми университетских факультетов и юридического колледжа. Древнегреческий язык, кроме классического отделения, читается на факультете философских и социальных наук, а также вошел в магистерский курс почти всех отделений филологического факультета. Изменение статуса латыни в университете потребовало не только большой специальной подготовки преподавателей, но и вызвало необходимость создания ряда учебных и учебно-методических пособий, отражающих специфику каждого факультета.

До открытия классического отделения подготовка специалистов осуществлялась с 1990 г. как специализация по классическим языкам на отделении русского языка и литературы филологического факультета кандидатами филологических наук, доцентами А.В. Гарник, Л.Н. Мушениной, А.З. Цисыком, Г.И. Шевченко и старшим преподавателем Г.Р. Наливайко. В 1994 г. начали работать в качестве преподавателей выпускники, получившие специализацию по классическим языкам, А.В. Кириченко, М.А. Пекарская, Н.В. Протасевич, Ю.А. Сединина, И.А. Шкурдюк, которые в дальнейшем

проявили себя как хорошие специалисты и способные молодые ученые. В 1999 г. в ряды кафедры влились первые выпускники классического отделения, получившие дипломы с отличием, имеющие некоторый опыт научно-исследовательской работы (Д.Н. Гомон, О.С. Зарембо, В.И. Конышко, К.А. Тананушко). В настоящее время на кафедре работают 14 преподавателей, средний возраст которых составляет 27 лет.

Кроме общеобразовательных курсов латинского и древнегреческого языков, а также общего курса античной литературы, на кафедре разработаны и читаются следующие дисциплины: введение в классическую филологию, история Древней Греции, история Рима, латинский язык и авторы, древнегреческий язык и авторы, история древнегреческого языка, история латинского языка, история древнегреческой литературы, история римской литературы, античная мифология, методика преподавания классических языков, народная латынь, а также 7 спецкурсов, например, литература эпохи эллинизма, медицинская латынь, греческие заимствования в латинском языке и др. На кафедре функционирует спецсеминар «Теория и практика перевода с классических языков на восточнославянские».

Сотрудниками кафедры разрабатываются две научные темы: «Роль и влияние классических языков на становление и развитие белорусской культуры» (руководитель – доцент Г.И. Шевченко) и «Совершенствование форм и методов организации учебного процесса в обучении классическим языкам» (руководители – доценты А.В. Гарник, Г.И. Шевченко). В пределах исследования составлен латинско-русско-белорусский словарь (25 000 лексем), издано 2 сборника научных статей «*Studia philologica*» (общим объемом 13 печатных листов), посвященных проблемам классической филологии, греко-латинской терминологии и рецепции античной культуры в европейскую. Издано 9 учебников и учебных пособий общим объемом 63,5 печатных листа (см. А.В. Гарник, Г.Р. Наливайко, Г.И. Шевченко 1997; А.З. Цисык, Г.И. Шевченко 1999; А.В. Гарник 1999). Сотрудники кафедры сделали более 40 докладов на конференциях разного уровня.

Большое внимание уделяется научной работе студентов, причем студенты-классики приобщаются к ней начиная с первого курса, принимая активное участие в ежегодных факультетских, университетских и межвузовских конференциях. При материальной поддержке Посольства Республики Греция в Беларуси кафедра оснащена самыми современными техническими средствами (компьютер, принтер, сканер, ксерокс). Компьютер подключен к Интернету, что дает возможность пользоваться фондами различных библиотек мира. Таким образом, учебный процесс обеспечен всем необходимым. Благодаря потенциалу молодых научных кадров и большому опыту работы доцентов кафедры закладывается фундамент школы классического образования в Республике Беларусь.

ЛИТЕРАТУРА

- Гарник А.В. Практическое пособие по древнегреческому языку. Мн., 1999.
 Гарник А.В., Наливайко Г.Р. Учебное пособие по латинскому языку для студентов юридического факультета. Мн., 1996.
 Гарник А.В., Наливайко Г.Р., Шевченко Г.И. Учебное пособие по латинскому языку с элементами римского права для студентов юридического факультета. Мн., 1997.
 Гарник А.В., Наливайко Г.Р., Шевченко Г.И. Введение в латинский язык. Мн., 2000.
 Гарник А.В., Наливайко Г.Р., Шевченко Г.И. Латинский язык с элементами римского права. Мн., 2001.
 Наливайко Г.Р. Краткая грамматика латинского языка. Мн., 1997.
 Цисык А.З., Васильева Л.И. Латинский язык и проблемы латинской терминологии. Мн., 2000.
 Цисык А.З., Шевченко Г.И. *Janua in linguam Latinam et terminologiam biologicam*. Мн., 1999.
 Шкурдюк И.А. *Ex mente antiqua*: Учебное пособие по латинскому языку и античной культуре. Мн., 1996.

І.А. ЧАРОТА

СТАНАЎЛЕННЕ ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧАЙ СЛАВІСТЫКІ Ў БДУ

This article is focused on the history of creation, on the conception of development and on the activity of the Department of Slavic Literature during short period of its existence (1993 – 2001).

Чарота Іван Аляксеевіч – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры славянскіх літаратур. Аўтар звыш 250 навуковых прац, перакладчык больш за 600 твораў іншаславянскіх літаратур; член Саюза беларускіх пісьменнікаў. Лаўрэат міжнароднай прэміі імя Канстанціна Астрожскага, прэміі Саюза пісьменнікаў Сербіі, а таксама часопіса «Збілья /Reality» (СРЮ, Бялград).

У кафедры славянскіх літаратур гісторыі яшчэ няма, як няма пакуль што і асабліва прыкметных здзяйсненняў, бо пройдзены толькі пачатковы этап. Аднак, думаецца, не варта пакідаць без увагі факт яе існавання, праблемы развіцця, а таксама і некаторыя, няхай сабе яшчэ сціплыя, вынікі.

Адзначым, што намер стварыць у БДУ кафедру такога профілю быў адказам на комплекс аб'ектыўных запатрабаванняў часу і асяроддзя. У выніку распаду Савецкага Саюза буйныя славістычныя цэнтры сталі для беларусаў замежнымі, а ў суверэннай Рэспубліцы Беларусь вышэйшыя навучальныя ўстановы здольныя былі весці падрыхтоўку славістаў толькі па спецыяльнасцях «беларуская мова і літаратура» і «руская мова і літаратура». Прычым у той час востра паўстала праблема не толькі пашырэння дыяпазону спецыяльнасцей вышэйшай адукацыі, хоць і гэта вельмі істотна, але і забеспячэння развіцця адпаведнай галіны навукі – славянскай філалогіі і культуралогіі – як на бягучы момант, так і на перспектыву. Неабходна прызнаць, што другую з названых функцый па завядзенцы калі не зусім ігнаравалі, дык выконвалі ў відавочна звужаным аб'ёме і ВНУ рэспублікі, і навуковыя установы, уключаючы Акадэмію навук. Славяназнаўству, роўна як і славянству, у актуалізаваных працэсах перабудовы грамадска-палітычных праграмах пачало адводзіцца месца на заднім плане.

Такое становішча, праўда, не ў аднолькавай ступені адносілася да беларускай славістыкі ўвогуле. Адпаведны лінгвістычны напрамак годна сцвердзіла яшчэ ў 1970–1980-я гг. кафедра агульнага і славянскага мовазнаўства БДУ пад кіраўніцтвам прафесара А.Я. Супруна. Яна мела заслужаны аўтарытэт ва ўсесаюзным кантэксце, забяспечаны значнымі навуковымі і навукова-метадычнымі напрацоўкамі, падрыхтоўкай кадраў вышэйшай кваліфікацыі для ўсёй рэспублікі і нават замежжа. Натуральна, гэта быў узор і належны стымул, каб развіваць сумежную галіну – славянскае і параўнальнае літаратуразнаўства. Неабходна адзначыць, што ў славістычна-лінгвістычнай сферы прыкметны плён меў таксама Інстытут мовазнаўства Акадэміі навук Беларусі. А вось літаратуразнаўцаў, фалькларыстаў і культуролагаў, навуковыя інтарэсы якіх ахоплівалі славістыку шырэй за ўласна беларусістыку, у акадэміі на той час амаль не засталася, і галоўнае, што не была падрыхтавана маладая змена спецыялістаў. Карацей кажучы, усе акалічнасці, разам узятыя, востра ставілі пытанне пра неабходнасць падрыхтоўкі кадраў для Беларусі ў самой рэспубліцы. Натуральна, гэтая пачэсная місія ўскладалася на вядучую ВНУ – Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. Таму і была ў 1993 г. створана структурная адзінка філалагічнага факультэта БДУ, першапачаткова названая «кафедрай славістыкі», а праз тры гады перайменаваная з улікам асноўных задач, якія ёй прызначаліся.

Кафедра ад пачатку і па сённяшні дзень фарміруецца на прынцыпе самаразвіцця. Аснову яе штату склалі дацэнты кафедр беларускай і рускай

літаратур К.Р. Хромчанка, Т.В. Кабржыцкая, І.А. Чарота, выкладчыкі В.К. Каратай і П.І. Навойчык, выпускнік аспірантуры І.Я. Войніч. Першы з названых быў прызначаны выконваючым абавязкі загадчыка. З 1996 г. калектыву ўзначаліў І.А. Чарота. Паколькі права самім эдзяйсняць набор у аспірантуру было атрымана толькі ў 1997 г., забяспечваць папаўненне кадраў дапамагала кафедра замежных літаратур на чале з прафесарам І.В. Шаблоўскай, адкуль пасля заканчэння аспірантуры прыйшлі маладыя спецыялісты М.В. Трус, М.М. Хмяльніцкі і А.У. Вострыкава. Дарэчы, і на цяперашні час узрост супрацоўнікаў кафедры славянскіх літаратур складае ў сярэднім трыццаць восем гадоў, што сведчыць пра значны патэнцыял калектыву. Але ў практыцы выяўляўся і другі бок: да 1997 г. усяго тром выкладчыкам не патрабавалася асобнага дазволу на чытанне лекцый, бо толькі яны мелі права чытаць лекцыі, спецкурсы, весці семінары, кіраваць стажорамі і аспірантамі, быць членамі ДЭК, ісці на стажыроўкі. Час паказаў, што маладыя кадры – перспектыўныя, і гэта пераканаўча засведчана вынікамі росту іх навуковай і педагогічнай кваліфікацыі. Так, за апошнія пяць гадоў членамі кафедры абаронены 5 дысертацый: 1 доктарская – «Беларуская літаратура ў працэсах нацыянальнага самавызначэння» (І.А. Чарота) і 4 кандыдацкіх – «Наша Ніва» і літаратурна-грамадскі працэс на Беларусі» (П.І. Навойчык), «Паэтыка раманаў Мілана Кундэры» (А.У. Вострыкава), «Адам Плуг – пісьменнік беларуска-польскага літаратурнага сумежжа» (М.М. Хмяльніцкі), «Славенскі мадэрн і беларуская паэзія нашаніўскага перыяду» (М.В. Трус). Паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю аспірант кафедры І.І. Шпакоўскі, у тэрмін выйшла на абарону аспірантка выпуску 2000 г. М.А. Кавалёва, абмеркаваны дысертацыйныя даследаванні выкладчыка І.Я. Войніча і выпускніцы аспірантуры М.І. Чмаравай. З належнымі вынікамі таксама праходзяць курс навучання яшчэ 3 аспіранты і 1 магістрант. Падкрэслім, што палова ўсіх аспірантаў кафедры рыхтуюцца для Магілёўскага педагогічнага ўніверсітэта.

Паспяхова завершана выкананне навукова-даследчыцкай тэмы «Узаемасувязі славянскіх літаратур» (1996–2000 гг.), выдадзены 4 кнігі, 120 артыкулаў, больш за 100 перакладаў мастацкай літаратуры, зроблены каля 40 дакладаў на навуковых і творчых форумах у рэспубліцы і за яе межамі. Часта з’яўляюцца ў літаратурна-мастацкім друку публікацыі супрацоўнікаў кафедры К.Р. Хромчанкі, Т.В. Кабржыцкай, І.А. Чароты (апошнія з названых, дарэчы, з’яўляюцца лаўрэатамі літаратурных прэмій Украіны і Сербіі), прадстаўнікоў маладзейшага пакалення – А.У. Вострыкавай, М.В. Труса, М.М. Хмяльніцкага, І.Я. Войніча.

Кафедра ініцыявала і правяла ў 1995 г. міжнародную навуковую канферэнцыю «Два Міцкевічы», выступала суарганізатарам дзвюх канферэнцый «Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай», усталявала супрацоўніцтва з Інстытутам літаратуры НАН, Інстытутам педагогікі, Беларускай Энцыклапедыяй, шэрагам роднасных кафедр ВУНУ, дае кансультацыі, экспертныя заключэнні па навуковых і выдавецкіх праграмах, па дысертацыях. Члены кафедры складаюць актывы Таварыстваў дружбы з адпаведнымі славянскімі краінамі, натуральна, прыцягваючы да працы ў іх і студэнтаў. Трэба прызнаць, што ў сістэму міжнародных сувязей кафедра яшчэ належным чынам не ўключылася, бо неабходна пэўнае фінансавое забеспячэнне, хаця першая і асноўная ўмова дзеля падтрымання кваліфікацыі спецыяліста нашага профілю – трывалыя, несупынныя кантакты навукоўцаў з краінамі, па якіх яны спецыялізуюцца. Кафедру наведвалі прафесары Алесь Баршчэўскі, Збігнеў Зялінскі, Кшыштаф Дыбцяк (Польшча), Ёзаф Сіпко (Славакія), Міадраг Сібінавіч, Воіслаў Чакрыч, Ёван Дэрэтыч (Югаславія), Румына Еўцімава (Балгарыя), Марк Гольберг (Украіна), Канстанцін Оруш (Харватыя), перакладчыца славянскіх літаратур на англійскую мову Вера Рыч

(Вялікабрытанія), сербскія пісьменнікі Д. Брайкавіч, С. Станішыч, С. Ёкавіч, М. Ноўкавіч, М. Лазіч. Такія візіты, вядома, былі карыснымі і цікавымі як выкладчыкам, так і студэнтам.

Кіраўніцтва факультэта пастаянна клапаціцца, каб кафедра як структурная адзінка вядучага ўніверсітэта краіны адпавядала патрабаванням сучаснасці. Выконваць свае функцыі калектыў стараецца ў межах аб'ектыўных умоў. Але не ўсё яшчэ ідзе так, як неабходна.

Многае, безумоўна, вытлумачваецца і ў вядомай ступені апраўдваецца тымі рэальнымі складанасцямі, што мелі месца зыходна: пачынаць давалася "з нуля", пра што пераканаўча сведчаць таксама лічбы справаздач: супрацоўнікі кафедры за пяцігадовы перыяд вымушаны былі самастойна – фактычна пры поўнай адсутнасці падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па асноўных дысцыплінах, а таксама і навуковай перыёдыцы, і нават уласна твораў тых літаратур, якія вывучаліся, – распрацаваць 18 лекцыйных асноўных і 8 спецыяльных курсаў, арганізаваць 4 спецсемінары і 2 прасемінары, наладзіць паўнавартасную падрыхтоўку курсавых і дыпломных прац. Паступова набіраўся вопыт, карэкціраваліся розныя віды сваёй працы, у выніку чаго быў складзены адукацыйны стандарт, выдадзены комплекс праграм, з'явіліся падрыхтаваныя сваімі сіламі для сваіх патрэб дапаможнікі.

Дадатковыя намаганні патрэбны былі для забеспячэння падрыхтоўкі па спецыялізацыі "мастацкі пераклад", якую раней можна было атрымаць толькі ў Літаратурным інстытуце імя М. Горкага (Расія, Масква). У гэтай перспектывнай і цікавай для студэнтаў-філолагаў сферы кафедра пачала сцвярджацца тым, што, акрамя вывучэння асноў тэорыі і практыкі мастацкага перакладу, прапанавала магчымасць удзельнічаць у працы секцыі мастацкага перакладу і літаратурных сувязей Саюза беларускіх пісьменнікаў, а таксама ў творчых конкурсах. За нядоўгі час існавання акрэслілася канцэпцыя развіцця і рэальных перспектыв кафедраў.

Б.Ю. НОРМАН

ПРОБЛЕМА «ЯЗЫК – СЛОВАРЬ – ТЕКСТ» В ИССЛЕДОВАНИЯХ КАФЕДРЫ ТЕОРЕТИЧЕСКОГО И СЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКОЗНАНИЯ

The paper gives a survey of the scientific achievements of the chair of Theoretical and Slavic Linguistics. It's one of the most important linguistic problems, is investigated that is a relationship between lexicon (as part of the language) and texts (which realize the regular relations of words).

Норман Борис Юстинович – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой теоретического и славянского языкознания. Автор более 200 публикаций, в том числе книг: «Переходность, залог, возвратность» (1972), «Болгарский язык» (1980), «Лингвистика каждого дня» (1991), «Грамматика говорящего» (1994), «Основы языкознания» (1996) и др. Сфера научных интересов – грамматика и лексика славянских языков, психолингвистика, социоллингвистика.

Одним из центральных объектов научных исследований кафедры теоретического и славянского языкознания с момента ее основания в 1966 г. и по сей день является организация языковой системы и ее отражение в текстах. Именно эта глобальная проблематика будет предметом данной обзорной статьи. Исследования, проводившиеся на материале различных славянских языков, в значительной степени фокусировались на структуре лексикона как важнейшей составной части языка; однако при этом немалое внимание уделялось взаимоотношениям лексики

с иными разделами языка, и прежде всего грамматикой. Под **лексиконом** здесь понимается словарная часть языковой компетенции: набор лексических единиц с номинативной функцией, под **грамматикой** – содержащиеся в языковом сознании образцы построения номинативных и коммуникативных единиц. В сочетании с иными составляющими языка – фонетикой и просодикой, стилистикой и риторикой и т. д. – данные блоки обеспечивают производство и понимание бесконечно разнообразных продуктов речевой деятельности: устных и письменных текстов.

1. В качестве концептуального базиса разработок, проводившихся под руководством профессора А.Е. Супруна, использовался, можно сказать, весь положительный опыт языкознания XX в., вобравший в себя структурализм Ф. де Соссюра, функционализм пражской школы, новаторские идеи Р. Якобсона и Е. Куриловича, Э. Бенвениста и В.В. Виноградова, Н. Хомского и И.А. Мельчука. Для современной лингвистики можно считать аксиоматическим положение о том, что язык представляет собой систему (или даже, учитывая сложность его организации, «систему систем»). Однако системность лексикона как составляющей части языка не вытекает автоматически из предыдущего определения. Дело в том, что различные уровни и фрагменты языка организованы очень по-разному и в связи с этим обладают разной степенью системности. Таким образом, внутренняя «упорядоченность» словарного состава должна доказываться особо – что и делается в работах А.Е. Супруна и его единомышленников и учеников: А.П. Клименко, Б.Ю. Нормана, Б.А. Плотникова, Н.Б. Мечковской, А.А. Кожиновой, Е.Н. Руденко, Н.В. Ивашиной, А.М. Калюты, А.И. Титовой и др. И прежде всего необходимо было показать, что системность лексикона не определяется всецело системностью объективной действительности (Методы 1974, 7–8; Общее языкознание 1983, 177–178; Супрун 1996, 137–138 и др.). Языковая картина мира, складывающаяся в голове у носителя языка, обладает достаточной самостоятельностью, независимостью от реального положения вещей; и внутренние связи, в которые вступают друг с другом слова, образуя сложную, многомерную «паутину», тоже в конечном счете обуславливаются языковым опытом коллектива. Данное положение доказывается многообразными проявлениями специфического устройства словарного состава: наличием в словаре лакун и фантомов (Норман 1994), несоответствием наивно-языковой классификации номенклатуре, принятой в специальных науках – биологии, минералогии и т. п. (Мечковская 1998, 30–32; Норман 1996 и др.), присутствием в слове наряду с собственно семантическим (по Ч. Моррису) также прагматического аспекта значения – в частности, эмоционально-оценочных оттенков, идеологической коннотации и т. п. (Руденко 1998; Norman, Jachnow 1999; Соболева 2001 и др.).

2. Разумеется, язык нельзя свести к совокупности производимых на этом языке текстов: между ними все равно останется дистанция, ограничивающая, говоря философским языком, сущность от явления. Однако совокупность отношений и связей, в которые вступают слова друг с другом в текстах, позволяет с достаточной полнотой представить характер внутренней организации лексикона как части языка. Что это за отношения и связи?

В частности, в составе сочинительных конструкций нередко употребляются слова с близким, сходным значением (ср.: *испытывать жалость и сострадание; точить ножи, ножницы; полная и окончательная победа; как невесту, родину мы любим, бережем, как ласковую мать*). В аналогичных речевых условиях встречаются и слова, противопоставленные по своему значению (ср.: *не дорого, а дешево; не вливают нового вина в мехи старые; парней так много холостых, а я люблю женатого*). В текстах нередко сопоставляются слова с разным уровнем логического обобщения – гиперонимы и гипонимы (ср.: *держат домашнюю птицу: кур, уток и гусей*;

куплю муку, сахар и другие продукты), что проливает свет на иерархическое строение лексико-семантических групп. Чрезвычайно важное значение для понимания лексической системности имеет так называемое семантическое согласование, т. е. внутренняя смысловая перекличка, имеющая место между словами в рамках одного или соседних высказываний (ср.: *раздался лай собаки; врач лечит от болезней, взлохматить волосы, нахлобучить на голову кепку* и т. п.). Фактически здесь происходит повторение, дублирование определенных сем в сочетающихся друг с другом словах. А для полноты картины следовало бы еще учесть представленность в тексте иных межсловесных связей – тематических, словообразовательных, фразеологических, формальных (фонетических) и т. п. Именно анализ подобных речевых фактов и позволяет исследователю заглянуть внутрь «черного ящика» лексической системы. По выражению А.Е. Супруна, «не будет преувеличением сказать, что лишь за последнее столетие встал вопрос о переходе от списочного представления словаря к подлинному его описанию» (Методы 1974, 6). При этом синтагматические связи слов следует рассматривать не только в рамках текста как статической данности, но и текста как динамического феномена – в процессе его порождения. Иными словами, для лексиколога, ставящего своей целью поиск и описание системообразующих связей в словарном составе, интересным объектом исследования является также речевая деятельность говорящего и слушающего. В этом смысле трудно переоценить наблюдения над процессом выбора слова в синонимической ситуации, над явлениями *гезитации* и *автокоррекции*, а также данные, получаемые с помощью специальных *психолингвистических методик* (продолжения текста, заполнения в нем лексических лакун и т. п.).

В динамическом плане организация лексикона в сознании языкового коллектива (и его конкретного представителя) как бы двунаправленна. С одной стороны, она отражает совокупность уже «бывших» (произведенных) текстов: в этом ее «рекурсивная», подытоживающая ценность. С другой стороны, она непосредственно влияет на деятельность носителя языка, на процессы производства и восприятия текста – и в этом ее ориентация на будущее, ее потенциальный аспект. Богатство и многообразие связей между словами создают некий текстообразующий потенциал лексикона. Достаточно слабой «искры» (в качестве которой может выступать ситуация, мысль, слово) – и, по принципу «самовозгорания», может возникнуть текст.

3. Как свидетельствует анализ текстов, один из важнейших принципов организации лексикона – распределение слов по **частотности** (иначе говоря, **фреквентности**, или частоте употребления). Хорошо известно: наиболее частотные слова в первую очередь приходят в голову носителю языка в ситуации порождения текста; они характеризуются примечательными семантическими свойствами: высокой степенью грамматичности, широтой значения и многозначностью, древностью своего происхождения, стилистической нейтральностью и др. Описаны также закономерности, существующие между частотностью слова и его длиной, между частотой употребления и рангом слова, т. е. его номером в списке по убывающей частоте, и т. п. (законы Ципфа). В лингвометодическом отношении чрезвычайно важно, что тысяча самых частых слов (т. е. примерно 1 % лексикона) покрывает 75–80 % любого текста на данном языке, в то время как на долю остальных десятков или сотен тысяч слов остается лишь 20–25 % лексических единиц, употребленных в тексте. Частотный словарь в данном плане можно рассматривать как своего рода «сверхтекст», нивелирующий, выравнивающий индивидуальные особенности словоупотребления, присущие конкретным текстам или идиолектам (это касается и художественных произведений и их авторов).

Однако неверно было бы считать, что оригинальность и неповторимость тексту придают только редкие (употребленные 1–2 раза) слова (ср.: Мажэйка, Супрун 1976, 12–17). Любые сдвиги в частоте употребления слова по отношению к некоторой статистической норме значимы: они воплощают в себе особенности идиолекта говорящего или особенности авторского замысла (темы, идеи, сюжета произведения). Покажем это сначала на примере наиболее частотной зоны лексики.

В список наиболее употребительных существительных русского языка, по подсчетам разных авторов, попадают такие слова, как *год, дело, время, человек/люди, рука, жизнь, день, работа, глаз, земля, слово, свет, сила, место, вопрос, вода, голова, друг, город, дом, лицо* и т. д. И совершенно естественно то, что эти же слова обладают наиболее высоким рангом в частотных словарях отдельных авторов или отдельных текстов на русском языке. Однако вот, к примеру, в «Частотном словаре рассказов А.П. Чехова», составленном А.О. Гребенниковым, в число 50 самых частых существительных входят, кроме тех же *год, дело, время, человек/люди* и т. д., также слова *бог, черт, душа, доктор, лошадь, рубль, двор*. Несомненно, эти лексемы имеют концептуальный характер: они отражают существенные особенности картины мира, присущей автору и его персонажам.

В то же время указанный «Частотный словарь рассказов А.П. Чехова» вообще – даже среди самых редких слов, замыкающих собой частотный список, – не включает в себя, положим, слова *злоумышленник*. А ведь это, как мы помним, название вполне «хрестоматийного» рассказа, важного для понимания всего творчества писателя. Пропуск объясняется очень просто: составленный А.О. Гребенниковым словарь основан на сплошном анализе 150 случайно отобранных рассказов классика русской литературы. В сумме эти тексты дают 198 066 словоупотреблений, или почти 15 тысяч разных слов (чтобы осознать, как велика эта цифра, напомним, что весь словарь языка Пушкина составляет чуть более 21 тысячи слов). Однако в число проанализированных 150 произведений рассказ «Злоумышленник» не вошел (любопытно, кстати, что в самом этом рассказе, кроме как в заголовке, данное слово не упоминается; не встречается оно и в тексте другого чеховского рассказа под названием «Злоумышленники»). Поэтому соответствующее существительное и не попало в опубликованный частотный словарь. Тем не менее слово *злоумышленник* входит в ряд «сигнальных», ключевых для творчества Чехова номинаций наряду с такими словами и выражениями, как *крыжовник, Ионыч, лошадиная фамилия* или *на деревню дедушке*. Аналогичную роль по отношению к творчеству Пушкина играет существительное *анчар*, вообще не зафиксированное в «Частотном словаре» Л.Н. Засориной (Плотников 1989, 164). И данный факт по-своему свидетельствует о том, как велика художественная сила редкого слова.

Исследования показали, что правила частотного распределения слов в тексте зависят от жанрово-стилевой природы последнего. Это следует учитывать при оценке лексического богатства текста (понимаемого как количественное отношение объема текста к объему его словника). Установлено, в частности, что закономерности прироста новых слов в произведениях больших жанров (роман, повесть, поэма) отличаются от кривой прироста слов в малом произведении (рассказ, лирическое стихотворение, молитва и т. п.), что представляет в новом свете проблему лексического повтора и тавтологии (см.: Супрун 1979; Сидоренко 1987; Норман 1991; Супрун, Трэмбавольскі, Кожина 1993, 8–12, 24–28 и др.; Супрун 1995, 133–135; Супрун 1996, 273–277 и др.). Но не получается ли, что тем самым говорящий (в частном случае – автор художественного произведения), держа в уме общую стратегию создания текста, в определенном смысле предусматривает и тактику развития его словника? Или же этот механизм имеет сугубо внутри-

языковай характар, не осознаваемы самім гаворачым? По-видимому, второй вариант ответа имеет больше прав на существование, однако и он не отрицает системообразующей роли частотности слова. О том же говорят эксперименты (например, Р.М. Фрумкиной и А.П. Василевича), доказывающие, что рядовой носитель языка имеет довольно четкое представление о частотном ранге слова по отношению к другим словам.

4. Если частотность воплощает в себе количественный аспект системообразующих связей слова в лексиконе, то качественный аспект данных связей проявляется в **сочетаемости** слова. Сочетаемость – чрезвычайно важная характеристика лексемы. Как показывают современные исследования – Ю.Д. Апресяна, В.Н. Телии, Ф.А. Литвина, Л.О. Чернейко и др., – она позволяет с исчерпывающей полнотой, до последних «закоулков», представить семантическую структуру слова и соответственно его место в лексиконе. (При этом появляется и возможность разграничения лексико-семантических вариантов слова.) Собственно, зависимость здесь двусторонняя: с одной стороны, нет такого элемента значения слова, который не находил бы себе выражения в его сочетаемости; с другой стороны, сочетаемость слова, даже с самыми неожиданными, окказиональными его «партнерами», не случайна: она обусловлена структурой значения слова и развитием его «смыслового потенциала». Вообще же, как показал А.Я. Шайкевич, чем сильнее связаны между собой два слова по значению, тем больше вероятность встретить их в тексте рядом. Данная закономерность распределения слов в текстах помогает представить структуру лексикона в виде совокупности полей, а специальная дистрибутивно-статистическая методика позволяет измерить степень семантической близости – удаленности слов в границах поля: это делается на основании общности или различия их сочетаемости. В частности, в публикациях Б.А. Плотникова представлена (по мысли автора, с максимальным приближением к объективной) внутренняя структура ряда лексико-семантических полей в русском языке: «работа, дело», «мысль, идея», «большой – маленький», «старый – молодой» и др. (Плотников 1971; Плотников 1979, 30–92; Plotnikov 1986 и др.).

Из сказанного вытекает, что выявление и доказательство системного характера лексикона теснейшим образом связано с разработкой смысловой структуры слова; по сути дела, эти две научные задачи отражают различный подход к единому сложному феномену, каковым является лексика. Мощным инструментом в осуществлении этих задач являются психолингвистические методики, и в частности **ассоциативный эксперимент**. А.Е. Супрун был инициатором и организатором подготовки серии ассоциативных словарей – одноязычных и двуязычных: белорусского, украинского, киргизско-русского, латышско-русского и др. Материал данных словарей подтверждает мысль, высказанную наиболее отчетливо А.А. Леонтьевым: слово «записано» в лексиконе человека в форме поиска этого слова. Особую роль при этом получают наиболее частотные реакции (например, такие, как на слово *лето* – жаркое, тепло, теплое, жара, жарко, отдых, красное, солнце, каникулы, зима, море, цветы, пляж, зелень, деревня, знойное, холодное, весна, дождь, река, хорошее, бабье и т. д.). В своей совокупности они отражают все многообразие связей слова с его соседями по лексической системе и – одновременно – всю его семантическую структуру (чрезвычайно малочисленные реакции формальные – фонетические или графические; считается, что они отражают скорее патологию речи, чем норму). И хотя исследователи предлагают довольно подробную классификацию лексических реакций, трудно не согласиться с тем, что нормальная установка носителя языка – создать с заданным словом текст; «поэтому обычная лингвистическая реакция человека на некоторый стимул – реакция синтагматическая» (Клименко 1974, 39).

Методика ассоциативного эксперимента позволяет решать и более общие задачи: исследовать механизмы человеческой памяти, формирование языка в онтогенезе, особенности художественного (словесного) творчества и т. п. Если сравнить между собой ассоциативные нормы разных языков, то при этом обнаружится их национально-культурная специфика. Известно, например, что на слово *хлеб* одна из самых стандартных реакций носителя русского языка – *соль*. Для немца столь же характерна реакция *масло*, для француза – *вино*. А у поляка все эти ответы «забиваются» реакцией *насущенный* (*powszedni*): это воспроизведение фрагмента молитвы (ср.: Калюта, Титова 2001, 156 и др.). Проведенное А.А. Папейко сопоставительное исследование белорусского и русского ассоциативных словарей выявило частные, но симптоматичные различия в менталитете носителей данных двух языков. Так, белорусскоязычные испытуемые на стимул *ляцёць* чаще отвечали *птушка*, чем *самалёт*; на стимул *зялёны* – чаще *ліст*, чем *святлафор*. В эксперименте же, проводившемся на русском материале, испытуемые, наоборот, чаще давали «технократические» реакции (Папейка 2000, 11–12). Поскольку же контингент белорусскоязычных и русскоязычных испытуемых принципиально между собой не различался, то остается предположить, что на выбор реакции оказывала влияние совокупность текстов на данном языке, хранящихся в памяти испытуемых. Тем самым означенные расхождения можно трактовать как непосредственное проявление взаимосвязи между структурой текста и системой лексикона.

С вышеизложенным, очевидно, связан и более общий вопрос – о той роли, которую играют в сознании носителя языка «готовые» текстовые фрагменты: цитаты, крылатые слова, реминисценции и т. п. После известных работ Ю.Н. Караулова, Б.М. Гаспарова, Л.В. Сахарного и др. обострился интерес не только к особенностям функционирования данных единиц, но и к определению их теоретического статуса в системе языка. В публикациях членов кафедры теоретического и славянского языкознания исследуются различные аспекты и условия воспроизводимости фрагментов текста: А.Е. Супрун (не без осторожности) квалифицирует их как «языковые явления» (Супрун 1995(а), 25); Б.Ю. Норман описывает эти единицы как часть массовой речевой культуры (Норман 1998, 64–66); А.А. Кожина показывает, как многочисленные факты заимствований и реминисценций из других текстов определяют характер литературного творчества древних авторов, в частности Кирилла Туровского (Кожина 1999, 25–26, 179–180 и др.).

5. Тенденции к всеобъемлющему, интегральному описанию языка отражаются в современной лексикологии в таком подходе, при котором грамматика рассматривается в качестве одной из системообразующих сторон словарного состава. Точнее сказать, в принципе возможен путь «от грамматики к лексике», когда через системное описание семантико-синтаксических функций исследователь выходит на лексические классы, участвующие в процессах производства и восприятия текстов. Этот путь представлен в работах Г.А. Золотовой, М.В. Всеволодовой, А.В. Бондарко и др. Но существует и противоположное направление исследования «от лексики к грамматике», когда, описывая системные отношения между словами, лингвист выявляет всю сеть их грамматических связей и соответственно систему грамматических категорий и моделей. Данный путь в русистике представлен работами Ю.Д. Апресяна, И.А. Мельчука и их последователей; ярким примером в этом отношении может служить также «Ассоциативная грамматика» Ю.Н. Караулова, в которой все правила словоизменения, словообразования и сочетаемости слов оказываются «лексикализированными», т. е. привязанными к отдельным лексемам.

В исследованиях членов кафедры теоретического и славянского языкознания характер взаимосвязи между лексическими и грамматическими компонентами языковой системы исследуется под разными углами зрения.

В частности, по мнению А.Е. Супруна, формирование в коллективном языковом сознании лексических групп (смысловых общностей слов) составляет необходимую предпосылку к становлению и развитию частей речи (Супрун 1971, 88–93). В истории грамматической мысли важное место занимают коллизии, связанные с взаимоотношениями лексического и грамматического компонентов описания (Мечковская 1984, 98–100, 114–115). Анализ развития семантической структуры слова (в том числе типичных случаев переноса значения) может производиться не только в рамках «собственно лексикологических» понятий, но и с выходом в синтаксические процессы, обуславливающие такие семантические сдвиги. К примеру, сталкиваясь с особыми значениями наречий *горько* или *крепко* (*горько плакать*, *крепко спать*), можно рассуждать о том, какие семы при этом актуализируются или «наводятся» со стороны других слов; а можно рассматривать их в синтаксико-деривационном плане – как результат свертывания конструкций типа *плакать горькими слезами* и *спать крепким сном* (*крепко смежив глаза*) и т. п. (Норман 1997, 13–15 и др.). Установлено, что грамматические характеристики входят в число свойств, конституирующих лексико-семантические классы и подклассы слов; так, для глаголов это переходность и законченность действия (Рудэнка 2000, 48–58), для существительных – род и число (Позняк 1996, 8–12).

Таким образом, многообразные внутренние связи, обнаруживаемые между текстами и лексиконом как составной частью языка, подтверждают общую мысль о том, что само устройство языковой системы в значительной степени предопределяет особенности ее функционирования. Для исследователя же, желающего приблизиться к пониманию сущности языковой системы, наиболее надежным инструментом на этом пути познания являются тексты.

ЛИТЕРАТУРА

- Калюта А. М., Титова А. И. Ассоциации: культурно-фразеологический аспект описания типологии славянских языков // Паланістыка. Полоністыка. Polonistyka 2000. У гонар К. М. Голумянца. Мн., 2001. С. 153–160.
- Клименко А. П. Лексическая системность и ее психолингвистическое изучение. Мн., 1974.
- Кожина А. А. Интровертированный образ мира в текстах Кирилла Туровского. Мн., 1999.
- Мажэйка Н. С., Супрун А. Я. Частотны слоўнік беларускай мовы. Мастацкая проза. Мн., 1976.
- Методы изучения лексики / Под ред. А. Е. Супруна. Мн., 1974.
- Мечковская Н. Б. Ранние восточнославянские грамматики / Под ред. А. Е. Супруна. Мн., 1984.
- Мечковская Н. Б. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий. М., 1998.
- Норман Б. Ю. О тавтологии и смежных явлениях // Проблемы лингвистики текста. М., 1991. С. 226–235.
- Норман Б. Ю. Лексические фантомы с точки зрения лингвистики и культурологии // Язык и культура. Третья международная конференция. Доклады. Киев, 1994. С. 53–60.
- Норман Б. Ю. К проблеме обусловленности лексической классификации культурными факторами: гиперонимия и гипонимия // Funkcjonowanie języka w różnych warunkach socjokulturowych i tekstowych. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej. Siedlce, 1996. С. 51–63.
- Норман Б. Ю. Наречие в структуре высказывания: путь наверх (Фрагмент динамической грамматики русского языка) // Russistik–Русистика. 1997. № 1–2. С. 5–16.
- Норман Б. Ю. Речевая масс-культура носителя языка: от цитаты до фразеологизма // Przegląd Rusycystyczny. 1998. Z. 3–4. С. 57–69.
- Общее языкознание / Под общ. ред. А. Е. Супруна. Мн., 1983.
- Папайка А. А. Лексічныя асацыятыўныя палі ў беларускай і рускай мовах: Аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук. Мн., 2000.
- Плотников Б. А. Дистрибутивно-статистический анализ одной лексической группы: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Мн., 1971.
- Плотников Б. А. Дистрибутивно-статистический анализ лексических значений / Под ред. А. Е. Супруна. Мн., 1979.
- Плотников Б. А. О форме и содержании в языке. Мн., 1989.
- Позняк И. Д. Соотношение лексического и грамматического компонентов в семантике слова (на материале лексико-семантической группы «жилище» в сербском и русском языках): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Мн., 1996.

Руденко Е. Н. Дискурсивный анализ общественно-политической лексики 2-й половины XIX века // Методология исследований политического дискурса. Актуальные проблемы содержательного анализа общественно-политических текстов / Под общ. ред. И. Ф. Ухановой-Шмыговой. 1. Мн., 1998. Вып. С. 57–66.

Рудэнка А. М. Дзеясловы з сямантыкай разумовых працаў у беларускай мове. Мн., 2000.

Сидоренко В. А. Лексические закономерности организации малого стихотворного текста (на материале стихотворений М. Ю. Лермонтова): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Мн., 1987.

Соболева Л. Некоторые результаты количественного анализа параметров номинации личности в тузовских говорах // Папаністыка. Полоністыка. Polonistyka 2000. У гонар К. М. Гюлюмянца. Мн., 2001. С. 145–152.

Супрун А. Е. Части речи в русском языке. М., 1971.

Супрун А. Е. К количественной оценке лексического богатства текста // Филологические науки. 1979. № 1. С. 44–48.

Супрун А. Е. Повтор в лексической структуре текста // Язык–система. Язык–текст. Язык–способность. К 60-летию член-корреспондента РАН Ю. Н. Караулова. М., 1995. С. 133–141.

Супрун А. Е. Текстовые реминисценции как языковое явление // Вопросы языкознания. 1995 (а). № 6. С. 17–29.

Супрун А. Е. Лекции по теории речевой деятельности. Мн., 1996.

Супрун А. Я., Трэмбавольскі Я. Л., Кожынава А. А. Параўнальная тыпалогія лексічнай структуры старажытнаславянскіх тэкстаў. XI Міжнародны з'езд славістаў. Доклады. Мн., 1993.

Norman B., Jachnow H. Идеологический компонент и его место в значении слова // Zeitschrift für Slavische Philologie. Bd. 58. Hf. 1 (1999). С. 43–58.

Plotnikov B. A. Meaning, Word Combination and Statistics. Wiener Slavistischer Almanach. Bd. 18 (1986). С. 251–260.

Suprun A. E. К лексической структуре Фрейзингских листков // Zbomik Brižinski spomeniki. Ljubljana, 1996. С. 267–288.

Літаратуразнаўства

А.У. ДУБРОЎСКІ

СІЛАБА-ТАНІЧНЫ ВЕРШ РЫГОРА БАРАДУЛІНА

The article is devoted to evolution of syllable-tonic verse in Ryhor Baradullin's poetry. The changing of the correlation between metres at an early period of his creative work is explained by the orientation to rhythm tendencies of the language.

У чацвёртым зборніку Рыгора Барадуліна «Неруш» (1966 г.) колькасць твораў, напісаных у сілаба-танічнай сістэме вершавання, зніжаецца да 51 % у параўнанні з першым зборнікам «Маладзік над стэпам» (1959 г.), дзе такіх вершаў было 95,2 %. Аднак колькасць твораў, напісаных у танічнай сістэме, павялічваецца з 4,8 да 49 %, тоніка расце ў дзесяць разоў па прычыне шырокага выкарыстання дольніка (звычайна яго залічваюць да тонікі), які з'яўляецца «своеасаблівай пераходнай формай ад сілаба-танічнай да танічнай сістэмы вершаскладання» (Рагойша 1987, 169). Зразумела, што рост дольніка адбываецца за кошт сілаба-танічных памераў, прычым не ўсе з іх «пакутуюць» у роўнай ступені.

Двухскладовыя памеры. Калі разглядаць двухскладовыя памеры асобна, то мы з табліцы бачым, што найбольш рэзка зніжаецца колькасць харэяў, а ямбы (у параўнанні з імі) нават «выиграюць».

Двухскладовыя памеры ў зборніках
Р. Барадуліна (1959 і 1966 гг.)

	«Маладзік над стэпам» (1959 г.)	«Неруш» (1966 г.)
Харэй	27,9 %	12,5 %
Ямб	72,1 %	87,5 %

(За 100 % тут прынята колькасць вершаў, напісаных двухскладовымі памерамі ў кожным зборніку.)

Прычыну зніжэння колькасці харэяў (і *параўнальнага з ёю* павелічэння колькасці ямбаў) трэба шукаць у тым, што развіццё рытмікі Барадуліна, а менавіта разнаўоленне яго верша, ішло не «пад згідай» бессістэмнага эксперыментатарства, а з арыентацыяй на ўслухоўванне ў

мову, на яе ўнутраныя прасадычныя заканамернасці. І.Д. Ралько піша: «Відавочна, ямб па сваіх зыходных рытмічных характарыстыках (узыходзячая акустычная хваля) структурна <...> бліжэй, чым харэй, інтанацыйнай сістэме мовы, бо ў мове, як і ў ямбе, праяўляецца выразней такі ж інтанацыйны рух, але, натуральна, менш прыкметна» (Ралько 1986, 181). Той факт, што асобныя рытмічныя тэндэнцыі мовы («розныя стылі і розны прасадычны лад») атрымалі неаднолькавае развіццё, пацвярджае неаднолькавае патэнцыяльнае магчымасцей для ўсіх вершаваных памераў. Для ямба гэтыя магчымасці асабліва прыдатныя, паколькі рытмічныя тэндэнцыі мовы заснаваны пераважна на ўзыходзячай хвалі гучання, а ў рытмічным слоўніку мовы таксама пераважаюць тыпы слоў, структурна арганізаваных па ўзыходзячай хвалі гучання; для харэя – крыху менш прыдатныя, паколькі ў мове ў структуры коланаў інтанацыя харэчнага прыступу (ыходная хваля гучання) менш развітая, чым інтанацыя ўзыходзячая. Б.В. Тамашэўскі казаў, што «інтанацыйны лад маўлення, нейтралізаваны ў прозе, набывае ў

вершах сваю своеасаблівасць і гранічную выразнасць» (Ралько 1986, 190–191). Няма нічога дзіўнага, што такі «моўны» паэт, як Барадулін, улоўлівае гэты інтанацыйны лад і «канцэнтруе» яго ў вершы.

І.Д. Ралько робіць наступную выснову: «...наибольшую ўзгодненасць з рытмічнымі тэндэнцыямі мовы мае ямб, а не харэй. Адсюль той факт, што на працягу ўсёй гісторыі новага рускага верша ямбы рашуча пераважалі над харэямі, сведчыць якраз аб тым, што гэта адбывалася не насуперак рытмічнай прыродзе мовы, а ў адпаведнасці з найбольш выразна выяўленымі ў ёй рытмічнымі тэндэнцыямі. Адным словам, рашучая перавага ямба над харэем у практыцы рускай паэзіі (беларускай і ўкраінскай таксама) абумоўлена не нейкімі іманентнымі рытмічнымі тэндэнцыямі... а перш за ўсё тым, што **рытмічная структура ямбічнага рытму ў значна большай меры, чым харэйчнага, унутрана узгоднена з рытмічнымі тэндэнцыямі мовы.** Такім чынам, перавага ямба над харэем у паэтычнай практыцы ўсходнеславянскіх народаў – гэта вынік рытміка-інтанацыйнай і сінтаксічнай структур усходне-славянскіх моў (інтанацыя разгортваецца пераважна па ўзыходзячай акустычнай хвалі) і пацвярджэнне таго, што рытмічныя тэндэнцыі, якія найбольш развіты ў мове, яшчэ ў большай ступені падкрэсліваюцца і развіваюцца ў вершы. Іменна ў гэтым сэнсе і трэба разумець тэзіс Л.І. Цімафеева: «Няма нічога ў вершы, чаго б не было ў мове» (Ралько 1986, 198–199).

Трохскладовыя памеры. Яны падаюць з 27 % у «Маладзіку над стэпам» да 14,4 % у «Нерушу». Але важна тое, што ў абодвух разглядаемых зборніках іх значна менш, чым двухскладовых памераў, што аднолькава яскрава праяўляецца і ў першым зборніку, і ў чацвёртым. (Дарэчы, сітуацыя не мяняецца і ў зборніку «Лісты ў Хельсінкі», выдадзеным у 2000 г.) Памяншэнне выкарыстання трохскладовых памераў у параўнанні з двухскладовымі праявілася ў творчасці Барадуліна адразу. Прычыны названай асаблівасці дастаткова відавочныя: гэты феномен можна вызначыць як «схаластычнасць трохскладовых памераў», непрымальная для «вольнага духу барадулінскага верша». Дадзенае сцвярджэнне бярэцца ў двукоссе, таму што на першы погляд здаецца даволі суб'ектыўным. Але пры звароце да тэорыі ўражанне суб'ектыўнасці хутка знікае.

Пачнем з вельмі «адыёзнай» цытаты, якую хочацца прывесці без каментарыяў і на мове арыгінала. В.А. Чудоўскі пісаў: «Век жалкаго упадка творческих сил, в рабский век Некрасова, поэты охотно писали мертвыми, автоматными «трехдольными» метрами, в коих ударение само, без выбора, попадает на место. В век высшего расцвета, в век Пушкина, преобладали *выборочные* метры – иамб. Пушкин всю силу своего баснословного сверхчеловеческого ослепительного ритмового гения положил на развитие начала *свободы, свободного выбора* пропускаемых ударений» (цыт. па: Гаспаров 1974, 127). Можна не давяраць экспрэсіўным меркаванням В.А. Чудоўскага, але лічбам давяраць трэба. Так, М.Л. Гаспараў, зрабіўшы адпаведныя падлікі, прыходзіць да наступнай высновы: «Двухскладовыя памеры аказваюцца амаль у паўтара раза больш «натуральнымі» («естественно возникающими») за трохскладовыя памеры» (Гаспаров 1974, 147).

У паэзіі ж Барадуліна двухскладовыя памеры пераважаюць над трохскладовымі не ў паўтара і не ў два разы, а больш, што з'яўляецца яшчэ адным пацвярджэннем думкі пра тое, што рытмічныя тэндэнцыі мовы яшчэ больш падкрэсліваюцца, крышталізуюцца ў вершы. Аднак звярнем увагу і на тыя канкрэтныя змены, якія адбыліся *ўнутры* трохскладовых памераў у «Нерушу» ў параўнанні з «Маладзіком над стэпам». Знікае дактыль, рэзка падае амфібрахій (з 17,5 да 3,3 %) і крыху расце анапест (з 1,6 да 4,4 %). Прычыны знікнення дактыля – тыя ж самыя, што і змяншэння колькасці харэяў: у дактылі замацавана сыходная лінія гучання, што менш узгоднена з

рытмічнымі тэндэнцыямі мовы, чым узыходзячая хваля гучання амфібрахія і анапеста (гл. Ралько 1986, 168).

Дыялектыка суадносін амфібрахія і анапеста больш складаная. Значная перавага амфібрахія над анапестам у першым зборніку (як і перавага двухскладовых памераў над трохскладовымі) даказвае «прыроджаную чуйнасць Барадуліна да мовы». Як вядома, «верагоднасць сустрэць у наборы слоў... амфібрахій, які выпадкова скпаўся, у паўтара раза вышэй за верагоднасць сустрэць анапест, які выпадкова скпаўся. Гэта і зразумела: анапестычны верш на адзін склад даўжэйшы за амфібрахічны, а чым даўжэйшы метрычна арганізаваны ланцужок слоў, тым меншая верагоднасць яго выпадковага ўзнікнення» (Гаспаров 1974, 146).

Узнікае пытанне, чаму ж змяняецца колькасць амфібрахіяў і расце колькасць анапестаў у «Нерушу»? Па-першае, гэтае пытанне, на самай справе, не будзе падавацца вельмі праблематычным, калі возьмем пад увагу, што чатыры вершы, напісаныя анапестам, супраць трох вершаў, напісаных амфібрахіем, – сведчанне не вельмі вялікай перавагі. Па-другое, з чатырох анапестаў у «Нерушу» два не з'яўляюцца чыстымі анапестамі, а маюць шэраг адхіленняў. Па-трэцяе, адзначым, што менавіта анапест, а не амфібрахій уяўляе асноўны «шлях да дольніка». Пра **анапестычную тэндэнцыю** ў дольніку кажуць М.Л. Гаспараў (Гаспаров 1974, 235–236) і І.Д. Ралько (Ралько 1986, 220). Такім чынам, перавага анапеста над амфібрахіем у творчасці паэта адбываецца менавіта на фоне агульнага імкнення да танізацыі, да дольніка і яскрава праяўляецца ў зборніку «Неруш» (хаця гэтая тэндэнцыя ўпершыню праявілася, на самай справе, не ў «Нерушу», а яшчэ ў другой кнізе – «Рунець, красаваць, налівацца!» (1961) – і ў трэцяй – «Нагбом» (1963)). У «Маладзіку над стэпам» дольнік сустракаецца толькі тры разы, г. зн. не было яшчэ гэтай тэндэнцыі да танізацыі (у тым сэнсе, у якім можна казаць пра гэта на прыкладзе «Нерушу»), і адносіны паміж амфібрахіем і анапестам існавалі менавіта тыя, якія «і павінны існаваць» у сілаба-танічным кантэксце. (У «Лістах у Хельсінкі» анапест і амфібрахій прадстаўлены той жа агульнай колькасцю вершаў – сем, што і ў зборніку 1966 г., але тут амфібрахічных твораў – чатыры, анапестычных – тры. Да гэтага можна дадаць два вершы, напісаныя дактылем (усё гэта – са шматлікімі сцяжэннямі). Такая колькасць трохскладовых сілаба-танічных форм у параўнанні з двухскладовымі памерамі і з танічнымі вершамі ўяўляецца мізэрнай, і гэта ёсць пятак Барадуліна – адзнака, якая сфарміравалася менавіта ў 1960-я гг.).

Звернем увагу на з'яўленне ў «Нерушу» трохскладовых памераў з пераменнай анакрузай як на спробу разнявольць «схаластычны» рытм трохскладовых памераў, выйсці з іх *зададзенасці*, не перасякаючы межы сілаба-тонікі. Цікава, што не ўзнікае двухскладовых памераў з пераменнай анакрузай: Барадуліну не трэба «разнявольваць» ямб, ён ім «цапкам задаволены».

Сродкі «ажыўлення» сілаба-тонікі. Сродкі «ажыўлення» сілаба-тонікі дазваляюць зрабіць больш разнастайнай рытміку сілаба-танічных памераў, не выходзячы на дольнік. Ці трэба адзначаць, што ўсё гэта датычыцца менавіта трохскладовых памераў? У ямбе і харэі разнастайнасць рытму ствараюць пропускі схемных націскаў, што амаль не сустракаецца ў трохскладовых памерах (Гаспаров 1974, 126).

Паэт, які стаў першым шырока выкарыстоўваць пропускі схемных націскаў у трохскладовых памерах і якога ніхто ў гэтым не перасягнуў, – Б. Пастарнак. Барадулін, як вядома, перакладаў Пастарнака. Цікава, што спецыфічную пастарнакаўскую рытміку Барадулін перадае своеасабліва. Было б найўна чакаць, што ён стане з «фатаграфічнай» дакладнасцю капіраваць пропускі схемных націскаў (ды ці магчыма такое?). Замест гэтага перекладчык выкарыстоўвае дольнікавыя, тактавіковыя, акцэнтныя радкі. Бясспрэчна, пошукі Пастарнака ў галіне рытму аказаліся вельмі блізкімі Барадуліну; ён і сам нярэдка прапускае схемныя націскі ў трохскладовых памерах.

Звышсхемныя націскі – моцны мастацкі прыём: яны фарміруюць інтанацыю, надаюць гучанню сэнсаўтваральныя якасці.

***Вырак** ног абыякава босых.
Марны ўздых у глухім палыне.
Послух шляху ахвярнага –
 Посах
Горкі пыл аддае меліне.

Як апірышча мары і веры.
 Усе шляхі абышоўшы ў жыцці,
Посах грукне ў нябесныя дзверы,
Ціха ў хату збаіцца зайсці.

(Барадулін 1992, 43)

Звышсхемныя націскі ў пачатках радкоў прымушаюць спыніцца, прыслухацца, бо нельга іх «праглынуць», не заўважаць, не атрымліваецца «хуценька і лёгенька пракаціцца» па гэтых анапестых. Хочацца кожны раз зрабіць імгненную паўзу пасля першага слова, што і надае вершу інтанацыю разважання. Апісаны прыём «абцяжарвання» анакрузы звышсхемным націскам Барадулін, здаецца, спецыяльна выкарыстоўвае ў філасофскіх вершах для стварэння адпаведнай інтанацыі:

Бачаннем не насыціцца вока,
 Слуханнем не напоўніцца вуха.
 Весялосць спее белаблока,
 Чарнахмара збіраецца скруха.

Вока ценіцца цемрай зайздроснай,
Вуха глушыцца чугкай і плёткай.
Сонца ў радасці маткаю хроснай,
Цемра ў смутка багатаю цёткай.

Бачыць хочацца за даляглядам,
Чуць жадаецца за цішынёю.
 Гэта вочы чые з зарападам
З неба сыплюцца сіняй манюю?

(Барадулін 1995, 9)

Такім чынам, ствараецца спецыфічны запаволены рытм, узмацняецца падкрэсліванне сэнсавых пар: вока – вуха, сонца – цемра, бачыць – чуць. Пастаноўка ў апошняй страфе прыназоўнікаў за (службовай часціны мовы!) на метрычна моцнае месца таксама мае эстэтычную функцыю: паэт быццам ставіць «інтанацыйны працяжнік», падкрэслівае вобраз («чуць – за цішынёю»). Першая страфа – асобная гаворка, таму мы нават нічога не выдзялялі там графічна. Першыя два радкі ўспрымаюцца проста як акцэнтны верш. Трэці радок мала што праясняе з прычыны аслабленага дадатковага націску на першым складзе слова *белаблока*. І толькі чацвёрты радок «за-яўляе», што перад намі трохстопны анапест. Такі пачатак верша вельмі смелы для сілаба-тонікі. Звычайна бывае так, што менавіта першыя радкі найбольш строгія па сваёй рытміцы, што задае вершу пэўную інерцыю. Барадулін жа ламае такую традыцыю.

Паэт не адмаўляецца ад сілаба-тонікі. У апошніх зборніках удзельная вага твораў, напісаных у гэтай сістэме вершавання, зноў павялічваецца (не дасягаючы, аднак, паказчыкаў першага зборніка). Так, у кнізе «Лісты ў Хельсінкі» (2000 г.) сілаба-тоніка складае 75 % (праўда, гэта ўжо не тая сілаба-тоніка, што ў «Маладзіку над стэпам»: тут шмат адхіленняў ад схемы, шмат

* Тлустым шрыфтам абазначаюцца словы, якія нясуць звышсхемныя націскі; адпаведна пропускі схемных націскаў мы будзем ніжэй паказваць курсівам.

уласна «барадулінскага»). Паэт паказвае, што на шляху да большай раскаванасці верша, да гутарковасці, магчымасці сілаба-танічнай сістэмы яшчэ далёка не вычарпаныя. Ён узбагачае традыцыйны верш новымі прыёмамі, дэманструючы, што наватарства і традыцыя могуць ісці поруч.

ЛІТАРАТУРА

- Барадулін Р. Міласэрнасць плахі: Кніга паэзіі. Мн., 1992.
 Барадулін Р. Евангелле ад Мамы: Кніга паэзіі. Мн., 1995.
 Гаспаров М.Л. Современный русский стих: Метрика и ритмика. М., 1974.
 Рагойша В.П. Паэтычны слоўнік. Мн., 1987.
 Ралько І.Д. Верш і мова: Праблемы тэорыі і гісторыі беларускага верша. Мн., 1986.

Дуброўскі Аляксандр Уладзіміравіч – аспірант кафедры тэорыі літаратуры БДУ, магістр гумантарных навук. Навуковы кіраўнік – доктар філалагічных навук, прафесар В.П. Рагойша.

Г.М. ДРУК

МІФАТВОРЧАСЦЬ ЯК ІДЭЯСТВАРАЛЬНАЯ АСНОВА Ў ПРОЗЕ ВІКТАРА КАЗЬКО І ЧЫНГІЗА АЙТМАТАВА

The problem of mythocreation, its concept and importance for new artistic reality are analysed in this article. The analysis is based on the prosaic works of writers V. Kozko and Ch. Aitmatov. The general folk-mythological images and motives are revealed too. The peculiarities of their interpretation in the prose are revealed too. The emphasis is made on the use of the myth and legend in literary works as an expressive means of important ideas of human life.

Праблема міфалагізацыі – адна з самых важных і актуальных у сучасным літаратуразнаўстве. Літаратурная міфатворчасць – гэта сродак мастацкага засваення рэчаіснасці, сутнасць якога, на думку В. Каваленкі (гл. падрабязней Каваленка 1981), заключаецца ва ўменні мастака бачыць паэзію ў простым і будзённым, ствараць са звычайнага нешта таямнічае і загадкавае, адухаўляць рэчаіснасць. Іншымі словамі, спецыфічнай асаблівасцю фальклорна-міфалагічнага асэнсавання свету ў літаратуры з'яўляецца яго паэтызацыя, моцнае ўнутранае выяўленне пачуццёвага перажывання. Па прычыне таго, што міф – "максімальна абагулены вопыт" (Шамякіна 1993, 49) чалавечства, то ва ўсе часы ён застаецца крыніцай, якая жывіць творчую фантазію. Старажытны светапогляд уплываў на ідэйна-тэматычны змест, вобразную сістэму, паэтычныя сродкі фальклорных твораў. На язычніцкіх рэлігіях вырастала хрысціянства, якое ўбірала ў сябе распрацаваныя ім ідэі, але прыстасоўвала іх да запатрабаванняў свайго часу. Біблія – таксама збор міфаў, у якіх разуменне светабудовы асэнсоўваецца на больш высокім узроўні абагульнення.

Міф – адна з асноў літаратурнай творчасці. З большым або меншым поспехам да фальклорна-міфалагічных вытокаў звярталіся амаль усе прадстаўнікі беларускай літаратуры. Так, адметнай асаблівасцю аўтарскага светабачання ў "Слове аб палку Ігаравым" ёсць анімістычнае ўспрыманне прыроды. Багаты змест Бібліі дае матэрыял для роздумаў Ф. Скарыне. У XIX ст. з'яўляецца своеасаблівы стыльвы накірунак: "фальклорна-міфалагічны" (В. Каваленка), або "рамантычна-этнаграфічны" (М. Грынчык). Яго закладвалі сваёй творчасцю В. Дунін-Марцінкевіч, Я. Чачот, Я. Баршчэўскі і інш. І калі для іх фальклор і міфалогія часта яшчэ толькі плод засваення, то ў творчасці пісьменнікаў пачатку XX ст. (Я. Купалы, М. Багдановіча, Я. Коласа, М. Гарэцкага) гэта "ўжо цалкам мастацкае адкрыццё на народным" (гл. Узроўні фальклорных уплываў 1982, 60). Найбольш грунтоўным і цэласным даследаваннем сувязей міфалогіі і беларускай мастацкай творчасці з'яўляецца манаграфія В. Каваленкі "Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры" (1981). Вызначэнню ролі народна-паэтычнай спадчыны ў творах нацыянальных пісьменнікаў прысвечаны і іншыя манаграфіі і артыкулы (гл. падрабязней Грынчык 1969; Тарасюк 1985; Чабан, Гарадніцкі 1988; Конан 1994; Конан 1997).

Вялікай цікавасцю да міфа пазначана XX ст. Даследчыкамі заўважана, што зараз найбольш папулярная ў свеце творчасць пісьменнікаў, для якіх уласціва стварэнне ўласных міфапаэтычных сімвалаў (Т. Ман, Г. Маркес, А. Маравія і інш.). У гэтым плане нашу ўвагу прыцягваюць перш за ўсё дзве літаратурныя постаці – Ч. Айтматаў і В. Казько, чые раманы "Буранны паўстанак" і "Хроніка дзетдомаўскага саду" з'яўляюцца яркімі ўзорамі міфатворчасці. Паспрабуем высветліць значэнне і мастацкую функцыянальнасць фалькпорна-міфалагічных вобразаў і матываў у гэтых творах: Саду, зерня, Залатога Ключыка, палявання, зубра.

Характэрная асаблівасць многіх літаратурных твораў у XX ст. – стварэнне ў іх вобраза "чалавека-звера", або "псеўдачалавека" (напрыклад, Шарыкаў М. Булгакава, манкурты Ч. Айтматава, Янот у В. Казько). Сутнасць гэтых істот, прычыны ўзнікнення "новай пароды" людзей знаходзяцца ў цэнтры мастацка-філасофскага асэнсавання Ч. Айтматава. Ідэястваральнай у яго рамане "Буранны паўстанак" з'яўляецца легенда пра памяць. У ёй апавядаецца пра самае неймавернае па жорсткасці злачынства ва ўсім свеце. Заваёўніцкія плямёны жуаньжуанаў паланілі маладых хлопцаў і ператваралі іх у асаблівых рабоў, якіх называлі манкуртамі. Варварскае племя імкнулася знішчыць у чалавеку памяць – не тую натуральна-прыродную, якую мае ўсё жывое, а памяць гістарычную, сацыяльна-культурную. Вядома, што жывёлы ўспрымаюць і перажываюць мнагастайныя працэсы жыцця, мінулае іх роду кадзіруецца ў структуры інстынгаў. Мінулае чалавека, у адрозненне ад іх, караніцца ў вопыце гістарычным, які перадаецца з пакалення ў пакаленне і фіксуецца ў чалавечай памяці. Манкуртамі становяцца тыя, хто не ведае свайго імя, родных каранёў, не ўсведамляе сябе Чалавекам. У той жа час прададзеных жуаньжуанамі ў рабства лічылі шчаслівымі, бо яны былі вольныя хоць у выбары сваіх думак і намераў, а пры выпадку маглі збегчы. І ўсё ж легенда сцвярджае, што без усведамлення чалавекам самога сябе, без культурна-гістарычнай памяці няма і не можа быць самасцвярджэння асобы, духоўнага пачатку ў ёй, пачуцця маральнай годнасці і незалежнасці. "Калі чалавек не зможа ўявіць сябе хоць патаемна Богам, што заступаецца за ўсіх, а значыць, і за яго, чалавека, дык і цябе, Божа, не стане..." (цыт. па.: Айтматаў 1987, 221). У гэтых разважаннях Едыгей сцвярджае простую ісціну: прызнанне "я" тоесным самому сабе азначае прыняцце самасвядомым індывідам адказнасці за ўласныя ўчынкі і думкі. У такім выпадку захоўваецца першапачаткова закладзены ў чалавеку індывідуальна-асабовы пачатак, што і спрыяе ўдасканаленню ўнутранай культуры, узрастанню значнасці свайго "я". Знішчэнне ж духоўнасці і пачуцця самапавагі – шлях да смерці фізічнай.

Легенда як фальклорны жанр – не толькі выдумка, але яна вызначаецца глыбокім веданнем жыцця. Доказам таму створаны Ч. Айтматавым вобраз рэальнага манкурта – Сабітжана. Самазадаволенасць, сытасць прывялі яго да такой атупеласці душы, што нават смерць бацькі не выклікае ў яго чалавечых пачуццяў. Герой ужо даўно апынуўся на шляху маральнай дэградацыі і гістарычнага самазабыцця. Едыгей гаворыць пра Сабітжана: "Ведаць ён усё ведае, а нікчэмны, як ёсць нікчэмны" (цыт. па.: Айтматаў 1987, 113). Трапіць на гэты згубны шлях асобнаму чалавеку і народу можна па некалькіх прычынах. Па-першае, да яго вядзе пастаянная хлусня, якая стварае прывіднае, уяўнае адчуванне спакою; па-другое, сытая самазадаволенасць у жыцці размагнічвае чалавека, а добра вядома, што творчыя здольнасці, як правіла, рэалізуюцца толькі праз цяжкасці, перашкоды. Па-трэцяе, засеў у душы сумнення, разладу, падзел на сваіх і чужых; па-чацвёртае, знішчэнне маральнай асновы чалавека. Ч. Айтматаў падказвае чытачам: толькі сям'я ў першую чаргу здольна прывіць дзіцяці духоўныя каштоўнасці праз захаванне спаконвечных традыцый, найперш – праз далучэнне да народных казак і легенд. Амерыканскі псіхолаг і псіхіятр Б. Батэльгейм, да-

следуючы казкі ў псіхааналітычным рэчышчы, робіць назіранне, што ў дзіцячыя гады адбываецца інтэнсіўнае фарміраванне "Я" чалавечай асобы, на якую эмацыянальна моцна ўздзейнічае казка. Яна будзіць фантазію, спрыяе закладванню маральных устаноў. Вяртанне да казкі ў сучаснай літаратуры, а гэта значыць міфапаэтычнага ў сваёй аснове светаадчування, бачыцца спробай вяртання да першавытокаў народнай мудрасці, чалавечай дабрыні, адухоўленага пазытычнага кантактавання чалавека з навакольным светам. Беларускі прэзаік выдатна разумее важнасць і неабходнасць сустрэчы з казкай і дзяцінствам. На думку пісьменніка, дзяцінства – тая жыватворная крыніца, якая ачышчае душу чалавека ад жыццёвага бруду, звыкласці існавання, змывае ўсё наноснае, зачарсцвелае. Падарожжа ў краіну маленства неабходна для таго, каб душа нязменна заставалася ўражлівай, трапяткой і чуйнай да праяў навакольнага свету. У гэтым пераконвае гісторыя з рамана пра тое, як дзетдомаўцы вырашылі аднойчы завалодаць Залатым Ключыкам. З дапамогай уключэння ў структуру мастацкага тэксту фальклорнага вобраза аўтар даводзіць, як дарослым не хапае адной, вельмі важнай для іх якасці: веры ў дзіва, чакання чуда. Не мае яе і Сабітжан, таму што здрадзіў свайму дзяцінству, забыў пра яго.

В. Казько, у адрозненне ад Ч. Айтматава, сам стварае легенду, якая дапамагае выявіць сутнасць чалавека-звера па імені Янот. Для гэтай легенды аўтар запазычыў з міфалогіі толькі вобразы і матывы як аснову для ўласнай ідэйна-сэнсавай інтэрпрэтацыі рэчаіснасці. Вобраз зубра Сноўдалы сімвалізуе ўзнаўленне парушанай сувязі эпох, ён здольны злучыць мінулае і сучаснае, вандруючы з веку ў век. Аднойчы, заблукаўшы ў сад, ён вырашыў паласавацца яблыкамі. "Першы дзень Сноўдала толькі і рабіў, што еў, і быў рады, на другі – ужо трохі сумаваў, а на трэці ўжо і звывся з такім жыццём" (цыт. па.: Казько 1987, 325). Праз некалькі дзён ён "забыў сваё імя", а "памяць засталася толькі ў страўніку". Аднак, у адрозненне ад айтматаўскага манкурта, які такім зрабіўся назаўсёды, Сноўдала ў час зразумеў небяспеку, таму і радуецца, што "яго прагналі з саду, не далі сытасцю затлуміць галаву". Як бачым, думка праводзіцца тая ж: сытасць і бестурботнасць жыцця, звычайка аддаваць перавагу прыродна-фізіялагічным інстынктам прытупляюць пачуццёвасць успрымання свету, знішчаюць памяць. Так і нараджаюцца новыя істоты, толькі знешне падобныя да чалавека, бо ўнутры ў іх – духоўная пустата. У новым абліччы яны самі становяцца паляўнічымі, як у рамане В. Казько, ці бяздумнымі іх служкамі, як у творы Ч. Айтматава. Пісьменнікі асэнсоўваюць матыў адвечнага палявання, аб'ектам якога ў рамане "Буранны паўстанак" выступае не толькі памяць, але і асабовасць, індывідуальная непаўторнасць чалавека. Легенда пра Раймалы-агу – паэтычны твор пра незвычайна чыстае пачуццё кахання як стваральную сілу, а таксама пра тых, хто робіць замах на свабоду творчай асобы.

У В. Казько паляванне ідзе за Сноўдалам, вобраз якога шматзначны. Зубр сімвалізуе адвечную непарыўную еднасць з прыродай (у яго некалі было адно імя з чалавекам). "Вялікім пакутнікам і неўтаймаванцам" называе Сноўдалу адзін з беларускіх крытыкаў (Марціновіч 1986, 5). Неўтаймаванасць, трывога, нястомнасць пошукаў – прыкметы духу. Душэўны неспакой ніколі не зробіць чалавека раўнадушным. Значыць, мэта палявання – знішчыць чалавечнасць, здольнасць адчуваць сябе спалучаным з прыродай і роднай зямлёй. В. Казько працягвае літаратурную традыцыю паказваць забойства зубра як знішчэнне нечага высокага і прыгожага. Напрыклад, у "Песні пра зубра" М. Гусоўскага гэты вобраз – увасабленне славы і магутнасці беларускай зямлі. Засталося неразгаданым яшчэ адно: што шукае зубр, раз-пораз вяртаючыся ў глыбіні стагоддзяў? Што азначае сустрэча з ім? Зразумець дапаможа адна з міфалагічных канцэпцый, паводле якой у архаічнага чалавека існавала патрэба перыядычнага вяртання праз рытуал да першапачатку з мэтай паўтарэння акта касмагоніі, які азначаў перамогу

Космасу над Хаосам, упарадкаванне свету, устанаўленне гармоніі, суладдзя (гл. падрабязней Эліаде 1988). Зубр шукае... Сад.

Рэальны вобраз саду вырастае да сімвала, які мае, на наш погляд, некалькі значэнняў. Выкарыстаўшы біблейскі міф пра эдэмскі сад, аўтар пакінуў толькі першапачаткова замацаванае за міфалагічнымі вобразамі ўяўленне. Так, яблыкі ў садзе выступаюць спакусай для зубра, а сад у значэнні "раю" бачыць, напэўна, адзін Уладзік Саліла. Вечным садам называе ён родную зямлю за яе незвычайную прыгажосць і экзотыку. Для Трубецкага сад звязваецца з магчымасцю пакінуць пра сябе памяць сярод людзей. Для міфалагічнай свядомасці характэрна ўяўленне пра дрэва як пра часавы-прасторавую мадэль свету (гл. Шамякіна 1994). Яно аб'ядноўвае свет па гарызанталі, вертыкалі і ў часавых адносінах, таму выступае як увасабленне памяці пра мінулае, вобраз самой вечнасці. Адсюль матыў пасадкі дрэва як сімвала ўсвядомленай бессмяротнасці. "Дрэва – адно з самых высакародных стварэнняў Маці-Прыроды, якая гэтым як бы падказвае пажаданую форму чалавечай душы: форму, якая дазваляе, трывала трымаючыся за зямлю (абавязкова родную), смела ўздымацца ў неба" (Шамякіна 1994, 52). Аўтар так настойліва дазваляе саду адраджацца на старонках рамана, таму што звязвае з ім асаблівы стан душы, калі чалавек імкнецца да гармоніі, ідэалу, дасканаласці.

Сцежку ў Сад знайсці не проста. Яе падказвае казка пра зубра. Дасягнуць адчування "раю" можна толькі пры сваёй непадзельнасці з прыродай, роднай зямлёй і прызнанні жыццёвага і духоўнага вопыту мінулых пакаленняў. Дзедка дае наказ свайму ўнуку дачакацца зубра. Ён і сам прагне сустраць Сноўдалу перад смерцю, каб яшчэ раз пераканацца, што змог праз казачнае апавяданне пасеяць у душы Мар'яна зерне дабрыні і памяці, перадаць свой духоўны вопыт. У гэтым засеве была зарука будучыні, і толькі пасля яго мог са спакойнай душой пайсці стары чалавек на вечны спачын. Такое зерне – элітнае, адрознае ад таго, якім засявалі душэўнае поле Сабітжана.

Такім чынам, міфатворчасць і яе мастацкая функцыянальнасць у прозе Ч. Айтматава і В. Казько маюць тыпалагічнае падабенства. Уплеченыя ў тэкставую структуру і сістэму аўтарскага мыслення міфалагічныя вобразы ў беларускага пісьменніка сведчаць пра арыгінальнасць яго думкі і погляду на свет. Міфапазтыка ў раманах В. Казько і Ч. Айтматава становіцца важным ідэйна-канцэптуальным сродкам творчага працэсу. Абодва прызікі гавораць пра неабходнасць мацавання духоўнай павязі з прыродай і родным краем, нагадваюць пра тое, як важна захаваць у сабе гістарычную памяць, каб набыць павагу ў сучасным цывілізаваным свеце.

ЛІТАРАТУРА

- Айтматаў Ч. Буранны паўстанак: І вякуе дзень даўжэй за век / Пер. з рус. М. Стральцова. Мн., 1987.
 Грынчык М. Фальклорныя традыцыі ў беларускай дакастрычніцкай паэзіі. Мн., 1985.
 Каваленка В. Міфа-паэтычныя матывы ў беларускай літаратуры. Мн., 1981.
 Казько В. Хроніка дзетдомаўскага саду. Мн., 1987.
 Конан У. Міфічныя вобразы і матывы ў паэзіі М. Багдановіча // Роднае слова. 1994. № 4. С. 51–55.
 Конан У. У містычных сферах быцця // Палымя. 1997. № 3. С. 261–271.
 Марціновіч А. Галінка з дрэва вечнасці // ЛіМ. 1986. 17 кастр. С. 5.
 Тарасюк Л. Вернасць вытокаў: Фальклорныя традыцыі ў сучаснай беларускай паэзіі. Мн., 1985.
 Чабан Т., Гарадніцкі Я. Сучасная паэзія і фальклор. Мн., 1988.
 Шамякіна Т. Мадэль свету ў міфалагічных сістэмах // Роднае слова. 1994. № 2. С. 49–58.
 Шамякіна Т. Міфалогія і яе значэнне // Роднае слова. 1993. № 7. С. 49–53.
 Эліаде М. Космос і гісторыя. М., 1988.
 Яскевіч А. Узроўні фальклорных уплываў // Узроўні фальклорных уплываў: Зборнік / Рэд. У.В. Гніламёдаў, К.А. Цвірка. Мн., 1982.

Друк Галіна Мацееўна – аспірант кафедры беларускай літаратуры XX стагоддзя БДУ. Навуковы кіраўнік – доктар філалагічных навук, прафесар А.І. Бельскі.

Н.В. ДЕШКОВЕЦ

ЛОРЕНС СТЕРН И РОМАН НАЧАЛА XX ВЕКА

In this article the parallel is drawn between Lorence Sterne's masterpieces and poetics of the "stream of consciousness" literature, the logical result of it is that Sterne was the fore-runner of the modernist novel. The main mechanism of using of Sterne's tradition is in the "device by association of ideas", which is expressed on the ideological, compositional and stylistic levels of the XX novel.

Существует, по нашему мнению, по меньшей мере два аспекта, сближающих Стерна с литературой "потока сознания": это его детально проработанный психологизм и "отклонения" от композиционных норм повествования, за которыми – шире – стоит ломка "устава" романа как жанра, а в дальнейшем – создание нового метода (в смысле "стиля" как общего принципа творческого отношения художника) – "потока сознания".

Кроме того, что романы Л. Стерна относятся к новаторскому для его времени типу романа – психологическому, нам хочется отметить, что его "отклонения" и пародирование других форм романа являются предтечей создания модернистского романа XX в. Именно поэтому, как справедливо полагает В.С. Тураев, о стернианском романе можно говорить как об особом жанре. В этой статье мы обозначим точки соприкосновения между романами Стерна и романами модернистов начала XX в.: Дж. Джойса, М. Пруста, В. Вулф.

В чем подобие романов Стерна и модернистов? Предвосхищение Стерном поэтики нового романа (не путать с "новым романом" или "антироманом" поставангардистов) происходит на нескольких уровнях:

1) композиции, созданной механизмом синестезии и ассоциативности, обеспечивающим эффект "потока сознания"; 2) создания психологического портрета, пристального внимания к личности, к субъекту; 3) особой "бессюжетности"; 4) построения хронотопа; 5) соотношения лирической и эпической форм. Некоторые из этих уровней мы рассмотрим подробнее.

Для писателя начала XX в. предметом интереса явилась глубина психологии, психологии отдельного индивида. Основное внимание перенеслось на то, что раньше считалось несущественным: воссоздание мира, преломленного сознанием личности, и это стало одним из специфичнейших художественных открытий XX в. Еще Л.Н. Толстой называл как одну из характерных, отличительных черт современной литературы то, что "интерес подробностей чувства заменяет интерес самих событий", и, как следствие этого, распадается традиционное построение сюжета, все более маскируется, "убивается", "уничтожается" фигура автора; в итоге устанавливается борьба между "описанием" и "изображением".

Передать в причудливом многообразии игру ума и душевных порывов сделал своей исключительной задачей также в свое время Л. Стерн, его романы – значительная веха в развитии средств психологического анализа, в углублении "внутреннего монолога". Признавая существенные различия поэтики Л. Стерна и модернистов между собой, мы в первую очередь заинтересованы в рассмотрении феномена самого предвосхищения. В начале нашего века сформировалось убеждение, что литература, как и искусство вообще, является своеобразным "мышлением-языком", позволяющим в предметном изображении сделать доступным для восприятия других процесс "внутренней речи-мышления". Основным механизмом этого процесса на "внутреннем", психологическом, уровне является механизм "синестезии" и "ассоциативности" (Соколов 1985, 53).

Вне зависимости от того, являются ли причиной возникновения ассоциаций "впечатления от..." (Пруст), или их вызов почти не детерминирован ничем внешним (Джойс), или внутренние процессы высвобождаются за счет незначительных внешних событий, служащих лишь толчком (Вулф), объе-

диняет все эти случаи то, как происходит сцепление ассоциаций. Это особенно важно и потому, что именно способ связи в этом "потоке" схож со способом соединения ассоциаций у Стерна.

Модернисты обязаны Великому Англичанину и такой характерной чертой поэтики, как неровность, скачкообразность повествования. Целостная эпическая действительность – жизнь и путешествия героя – дробится на замкнутые эпизоды, которые монтируются по театральному, а лучше сказать, по кинематографическому принципу, как сцены, полностью зависящие от автора-режиссера, причем склейки, сшивки кадров нарочито оголены, выделены, сделаны заметными. Утрируя технику "производства" романа, Стерн представляет нам своеобразный роман об авторе, который пишет роман, как надо писать роман, и о себе.

Характерным изобразительным приемом школы "потока сознания" также стало непосредственное воспроизведение процессов душевной жизни, переживаний, размышлений человека. "Поток сознания" – стиль, претендующий на непосредственное воспроизведение ментальной жизни сознания посредством сцепления ассоциаций, нелинейности, оборванности синтаксиса. Необходимо отметить, что XX в. ознаменовался переходом объективного повествования к субъективному. В лирическом романе XX в. воспроизведение предметного мира, действий, обстоятельств, характеров раскрывает внутреннее, живущее под оболочкой внешнего содержание человека, его настоящий, не проявляющийся вовне мир чувств, мыслей. Так, лирический роман лиричен не в смысле задушевности, интимности и прочего, а именно потому, что в нем возобладала концепция человека, свойственная лирическому роду литературы. Именно в этом мы находим необыкновенную схожесть между творчеством Стерна и романом начала XX в. Во главе угла в романах Л. Стерна – душа человека, причем ее крупный, даже сверхкрупный, план. Нужно отметить, что, кроме субъекта, рассматриваемые романы близки также и тем, что действия, события чаще всего не имеют самодовлеющего значения, а сохраняют его лишь частично, служа созданию мира лирического субъекта, выражению специфического лирического содержания. В строй вступает новый, лирический принцип формообразования, несущий в себе новое, художественное содержание: концепцию человека и мира, свойственную лирическому роду поэзии.

Лирический субъект является чем-то вроде организующего структурообразующего начала произведения. Он вовлекает в свой мир предметы: все, окружающее его, стремится к центру – к нему, все повествование обусловлено им, его сознанием. Этим утверждается осознание человеком существования и ценности своего собственного, отдельного от других и всего мира "я", осознание своей внутренней суверенности. Хотя герой Стерна еще не так автономен, но первые шаги в этом направлении сделаны. Лоренс Стерн через "укрупнение" внутреннего мира человека, показ процессов, протекающих в его сознании, скорее задается вопросом о правильности понимания человеческой природы современниками, и вообще, возможности ее понять. То есть разгадка тайны сознания здесь еще не в индивидуализации, а в типизации.

Как мы уже отмечали ранее, сделав романы "лично-центрированными" на уровне формы, авторы обеих эпох "вынуждены" не обращать внимания на логическую связь повествования. Поэтому для композиции этих произведений типичной является скачкообразность, резкость смены эпизодов, частей, "кадров", эмоционального настроения и т. д. Обращают на себя внимание неожиданные перемены тем речи, ничем не мотивированные игры с временными планами (или заострения соотношенности реального и психологического времен, как у Стерна), своего рода изменения угла зрения на

предметном уровне, как бы нарочитая разорванность, бессвязность, алогичность, прерывистость изображения, а также своеобразная "кинематографичность" метода.

Новизна "потока сознания" не в отсутствии отбора вообще, но в отсутствии организующего отбора: в том, что отбор происходит не под знаком логики, а в том порядке, в каком мысли рождаются в голове героя. Классифицированные С.С. Хоружим следующие элементы в "Улиссе" Дж. Джойса помогут определить различия романов Стерна и Джойса. Кроме основы, или же некоторой темы, развиваемой сознанием, отклика сознания на те или иные восприятия окружающего мира, существуют внутренние деформации основы, производимые тем, что психоанализ называет "травмами сознания". Налагая эту систему на романы Л. Стерна, мы увидим, что как раз этих стойких, глубоко укоренившихся мотивов: воспоминаний, навязчивых идей, комплексов, которые незримо присутствуют в сознании всегда и всюду и могут проявиться когда угодно и где угодно (своего рода "магнитные аномалии"), у героев знаменитого англичанина еще нет. "Конек" (hobby-horse), чудачество – вместо навязчивых идей, ассоциации сознания – вместо бессознательного и т. д., все еще очень "невинно". Герой Стерна "прячется" за условностями, за правилами, его бунт – это бунт, не способный увлечь других, но, несмотря на это, творчество Стерна – яркий пример переориентации искусства от изображения действительности к изображению сознания.

В отличие от модернистов, у которых сознание становится героем произведения, точнее, оно занимает то место, где в классическом романе находился герой, а эпические моменты располагаются внутри лирического целого, и всякие впечатления, как бы они ни были малы, являются импульсами для возникновения воспоминаний, у Лоренса Стерна для возникновения так называемого "потока" необходим логический повод, его ввод всегда обрамляется конкретной ситуацией.

Необходимым для нас является разграничение понятия "потока сознания" и "внутреннего монолога". Одиночество – основное условие "внутреннего монолога". Оставшись один или мысленно обращаясь к себе самому, человек "проговаривается". Таково исходное условие всякого повествовательного самоанализа. У речи "внутренней" по сравнению со слышимой имеются, конечно, особенности, но по процедуре это та же беседа, пусть всего лишь "для себя". "Поток сознания" предполагает другую "искренность", если можно назвать это искренностью, и абсолютно другое одиночество. Как следующая ступень проникновения в глубины психики, "поток сознания" – это "уже такая искренность, за которой уследить человек не может" (Урнов 1982, 198).

Существуют различия и в позиции автора: во "внутреннем монологе" автор, готовый дать высказаться "внутреннему" голосу, все-таки куда-то сам не исчезает, он навязчив. Между тем идея повествовательного "показа" предполагает полное, хотя, конечно, лишь видимое невмешательство автора, его "непричастность" (в "Улиссе" Джойса отличить несобственно-прямую речь от авторской практически невозможно). У Стерна есть еще "средостение" в виде комментариев автора, обрамляющих изображение сознания героя. Кроме того, как мы отмечали выше, автор «Тристрама Шенди» передает самые мельчайшие оттенки мыслей и чувств персонажей, которые знать может только автор, комментирует их слова и ведет мета-рассуждения с читателем о создании романа, а иногда и напрямую заявляет о своем авторстве. То есть автор и носитель речи у Стерна различны: об "уходе автора" или "смерти автора" (Р. Барт) говорить не приходится.

В XX в. же происходит изменение самих форм авторского присутствия в произведении, что влечет за собой перестройку всех художественных компонентов произведения и увеличение идейно-эстетической нагрузки на сло-

во (слово как носитель сознания), в использовании несобственно-прямой речи, совмещающей планы автора и героя. Раскрытие внутреннего мира героя строится по принципу "показа", а не "рассказа" (как у Стерна). Но в желании нивелироваться, уйти в тень, не выносить оценок – в этом первый шаг процесса "удаления автора" в его романах, которым ознаменуется литература XX в. Пока же у Великого Шендианца автор "завуалирован", незримо присутствует.

Во внешней форме механизм "ассоциативности", который используется всеми этими писателями, проявляется как монтаж (понятие которого в литературе подобно идее Ю.Н. Тынянова о "тесноте поэтического ряда"). Данное утверждение как нельзя лучше подходит к Стерну, а именно, в монтаже эпизодов и делении повествования на главы – на уровне формы (в отличие от монтажа внутренней речи Джойса – на уровне построения "потока сознания" (внутрифразово)). Тем самым Стерн пародирует деление на главы в традиционном романе, где применяется так называемый принцип "старого" монтажа, в котором мерой являлась фабульная исчерпанность сцены. Монтаж, который провозглашает Стерн, – "новый" монтаж, ставший ощутимым элементом построения композиционного здания романа, одним из опорных пунктов, ощущаемым ритмом.

Так как Л. Стерн наиболее ярко использует "поток сознания" в формальном плане, мы считаем более логичным говорить не о чистом "потоке сознания" писателя, а скорее о "рапсодичности" его стиля (в смысле античного понятия "рапсода" – "сшивателя песен"). Если "поток сознания" у романистов XX в. более развит, то у Стерна он лишь в процессе становления, он еще осознает себя и ссылается на свои границы.

Говоря о новшествах Стерна в сюжете и композиции, которая является тем принципом, на основании которого отдельные сюжетные единицы соединяются в одно крупное целое, необходимо отметить, что он учит нас вниманию и новому сюжету. Сюжеты обоих его романов сходны тем, что представляют собой последовательность внутренних душевных "действий" героев (в "Тристраме Шенди" – движение сознания, а в "Сентиментальном путешествии" – путешествие чувства главных героев), этим самым утверждая их главенство. Технические способы (перестановки глав, введение вставных новелл, "синкопированность" повествования), мимика, жест, деталь – все это служит раскрытию психологии человека, которая, в свою очередь, как бы "освещает" весь сюжет.

Создав свой "бессюжетный" роман, английский романист во многом предвосхитил особенности литературы начала XX в. До XVIII в. сюжет сохранял свою атрибутивную роль, потом, как очень верно замечают исследователи, наблюдается "агония сюжета" (Фрейденберг 1988, 234). Сюжет начал демонстрировать творческую покорность. В основе сюжета "лирического романа" XX века – процесс мышления, разъятие сознания героев. Именно в этом писатели начала XX в. так близки Л. Стерну, именно этой "заботой" о внутреннем мире человека, именно этим специфическим "крупным планом" рассмотрения души героя. То, что было "революцией" в романе в веке XVIII, стало обычным в веке XX.

Соотнесение Стерна и модернистов происходит также на уровне личности героя: чудаки у Стерна, в отличие от чудаков Смоллетта и Филдинга, являются законченной философской моделью человека, в которой отражается осознание несостоятельности просветительских иллюзий относительно основанной на разуме гармонии личности и общества. Его сознание не укладывается в эпическую форму, которая на данном этапе является выражением стабильного рационального сознания. Это вызывает рефлексии героя, в результате чего познание мира, которое он пытается осуществить, превращается в фиксацию моментов сознания. В резвящемся, смеющемся, фрон-

дирующем Тристраме воплощен человек кризисной эпохи, сознающий несостоятельность своего разума и обреченность на замкнутое бытие. Тристрам разрушает метафизическое представление о человеке, утверждая человека конкретного, фиксируя свое сознание в веселой смене "здесь" и "сейчас", в его противоречиях и контрастах, чем становится ближе веку XX. Предпочтение пластики жеста речи героев сближает Стерна с психологическим романом первой половины XX столетия. В этом пристрастии к "... молчанию, а не к речи Стерн – предшественник современных писателей. Потому-то он и гораздо ближе к нам сегодня, чем его великие современники ричардсоны и филдинги", – писала в предисловии к "Сентиментальному путешествию" В. Вулф (цит. по: Атарова 1988, 47).

С этим планом связана и полная драматизма проблема лирической формы – жанровая проблема искусства и жизни. Эпическая форма представляет в романе прошлое жанра. Эпическое пространство и время теряют присутствие им целостность и однонаправленность. Форма в романе "Жизнь и мнения Тристрама Шенди, джентльмена" подчиняет содержание, сама становится содержательной, в то время как эпическое содержание деформируется и пародируется, становится основой комического. В XX в., как нам кажется, проблема эпической и лирической формы не решается автором, а переносится в пласт размышления читателя.

Интерес к подсознанию, ломка традиционных литературных форм, глубина психологизма и многое другое, что свойственно творчеству Лоренса Стерна, действительно стало истоком разных модернистских концепций. И для него, и для модернистов все эти приемы служат основной цели – глубокому критическому осознанию действительности и созданию "нового героя" кризисной эпохи. И может быть потому, что в эпоху разложения жанра (а эпохи конца XVIII в. и рубежа XIX–XX вв. "созвучны" в этом) избыток всегда перерастает во что-нибудь кардинально новое, повествование Стерна – алогичное, скачкообразное и причудливое, – тем не менее является лучшей демонстрацией работы сознания вплоть до нашего времени.

ЛИТЕРАТУРА

- Атарова К. Н. Лоренс Стерн и его "Сентиментальное путешествие". М., 1988.
 Соколов В. С. "Внутренний монолог" и "внутренняя речь" в теории Эйзенштейна // Теория кино и художественный опыт. М., 1985. С. 21–42.
 Урнов Д. М. Литературное произведение в оценке англо-американской "новой критики". М., 1982.
 Фрейденберг О. М. Система литературного сюжета // Монтаж: Литература. Искусство. Театр. Кино. М., 1988. С. 202–234.

Дешковец Надежда Владимировна – аспирант кафедры зарубежной литературы БГУ. Научный руководитель – кандидат филологических наук, доцент Г. В. Синило.

І.Л. МАКАРАВА

ТВОРЧЫ МЕТАД Т.С. ЭЛІАТА І ЛІТАРАТУРНАЯ ЭСТЭТЫКА XX СТАГОДДЗЯ

The article is devoted to the problems of intertextuality in T.S. Eliot's creative method, in particular, within his "impersonal" theory. Poet's artistic conception is examined in terms of non-realistic aesthetics of modern art.

Творчасць адной з буйнейшых постацей еўрапейскага мадэрнізму Т.С. Эліата – вынік агульнай тэндэнцыі развіцця мастацкай культуры ў XX ст., а менавіта руху да "дэперсаналізацыі". Гэтая тэндэнцыя, што вызначылася яшчэ ў эпоху дэкадансу і набыла прыярытэт у постмадэрнізме, выявіла крызіс асобаснага пачатку ў мастацтве.

Светапоглядныя асновы "дэперсаналізацыі" бяруць пачатак у некласічнай і посткласічнай філасофскай думцы канца XIX – пачатку XX ст., якая

адмовілася бачыць у суб'екце жорсткую апазіцыю аб'екту. У агульных рысах працэс "дэперсаналізацыі" выглядае як шлях ад уяўленняў пра суб'ект як творчае "я", цэнтр сэнсавай ірадыяцыі, які дэтэрмінуе аб'ектыўную рэчаіснасць, што, у сваю чаргу, знаходзіць прадметнае ўвасабленне ў творы, да постструктуралісцкай ідэі "смерці суб'екта", ператварэння мастака ў камбінатара асобных аб'ектыўных элементаў (Хоміч 1999).

"Імперсанальная тэорыя" Т.С. Эліата (1888–1965), якая з'явілася вынікам яго разважанняў аб прыродзе мастацтва і крытэрыях мастацкай каштоўнасці твора, у значнай ступені фарміравалася пад уздзеяннем філасофіі неагегельянца Ф.Г. Брэдли, які сцвярджаў, што суб'ект і аб'ект зліваюцца ў пазнавальным акце. Тэарэтычныя распрацоўкі Эліата зафіксавалі, па сутнасці, зрух самасвядомасці сучаснага мастака, названы Х. Артэга-і-Гасетам (1883–1955) "дэгуманізацыяй" мастацтва ў аднайменным трактаце 1925 г. Кангеніяльнасць ідэі Эліата і Артэга-і-Гасета абумоўлена новым эстэтычным бачаннем, якое было выяўлена мастацтвам авангарда і зводзілася, на думку Артэга-і-Гасета, да выключэння з твора "ўсіх занадта чалавечых элементаў" і чалавечага як гравітацыйнага цэнтра мастацтва (Ортега-и-Гасет 1991).

Рэалістычнае ў сваёй аснове мастацтва XIX ст., да якога Артэга-і-Гасет адносіць таксама рамантычную і натуралістычную мастацкую прадукцыю, было занята "ачалавечваннем" аб'екта мастацкай выявы, гэта значыць адлюстраваннем выдуманай, уяўнай чалавечай рэальнасці. Гэтая рэальнасць была копіяй "сапраўднай" рэчаіснасці і таму ўзбуджала жывы масавы водгук. Філософ піша: "Мастацтва XIX стагоддзя было папулярным, з'яўлялася не мастацтвам, а згусткам жыцця" (Ортега-и-Гасет 1991, 507). Сродкі выразнасці і мастацкая форма гублялі для гледача альбо чытача самастойнае значэнне, паколькі былі цалкам падпарадкаваны выдуманай "натуральнасці" свету. Мэта авангарднага, элітарнага мастацтва – дэфармацыя рэальнасці дзеля выкрыцця сродкаў выканання. Мастак, зводзячы да мінімуму ўдзел уласнай асобы ў творчым працэсе, ажыццяўляе пераход ад капіравання "чалавечага" (мімесіс рэалізму) да стылізацыі рэчаіснасці ў творы.

Тэарэтычныя распрацоўкі Эліата знайшлі адлюстраванне ў шэрагу эсэ, сярод якіх "Гамлет і яго праблемы" (1919), "Філіп Мэсінджэр" (1920), "Пазы-метафізікі" (1921); але квінтэсэнцыяй яго тэорыі "імперсанальнай" паэзіі з'явілася эсэ "Традыцыя і індывідуальны талент" (1919).

На нашу думку, агульным у тэорыях Т.С. Эліата і Х. Артэга-і-Гасета з'яўляецца тое, што аб'ектам мастацкага выяўлення ў творы робіцца **дэгуманізаваная эмоцыя**. У Артэга-і-Гасета прадмет мастацтва нятоесны рэальнаму прадмету. Таксама для Эліата эмоцыя ў мастацтве павінна быць аддзелена ад штодзённай звычайнай эмоцыі. Ён піша: "Эмоцыя ў мастацтве – надасабовая. ...Эмоцыі ў вершы жывуць сваім жыццём і не маюць дачынення да асабістай біяграфіі паэта" (Эліат 1996, 69). У якасці перадумовы дэгуманізаванага мастацтва і Эліат, і Артэга-і-Гасет ставяць патрабаванне вызвалення эстэтычнага вопыту мастака ад "асабістага эмацыянальнага пафасу" і асобасных адносін да рэчаіснасці. У Эліата гэта выражана паняццем "уцёкі ад эмоцыі", у Артэга-і-Гасета – паняццем "вызваленне ад рэальнасці, дэрэалізацыя".

Тэндэнцыя да дэвальвацыі суб'ектыўнага пачатку ў мастацтве атрымала лагічнае завяршэнне ў постмадэрне, у ключавых канцэптах якога – развянчання творчай самабытнасці, размывання "індывідуальнага" ў тэксце, абвяшчэння "цытатнага" характару свядомасці – назіраюцца відавочныя паралелі з уяўленнямі Эліата аб прыродзе мастацтва. Можна сказаць, што калі Эліат усвядоміў першыя сімптомы і тэарэтычна развіў інтэнцыі паэтыкі новага мастацтва ў канцэпцыі "ўцёкаў ад асабістасці", то ў Р. Барта (1915–1980) "дэперсаналізацыя" канчаткова аформілася ў экспрэсіўна-ра-

дыкальнай метафары “смерць аўтара” ў артыкуле 1968 г. “Смерць аўтара” (Барт 1989).

Асноўныя палажэнні “імперсанальнай” тэорыі Эліата датычацца дзвюх узаемаабумоўленых канцэпцый: **канцэпцыі аўтара** і **канцэпцыі інтэртэкстуальнасці** паэтычнага тэксту.

У разуменні **канцэпцыі аўтара** Эліат знаходзіцца на пазіцыі дэперсаналізацыі: творчы акт – гэта працэс нівеліравання асобы аўтара. Эліат прапануе наступныя паняцці, якія павінны ўвайсці ў інструментарый сучаснага мастака: “уцёкі ад асабістасці” (escape of personality), “ахвяраванне індывідуальнасцю”, ці “знікненне асабістасці” (extinction of personality), і “надасабовасць” (impersonality). Дзеля дасягнення “надасабовасці” паэту неабходна размежаваць у сваім эстэтычным вопыце асабістае (personal) і неасабістае (impersonal). Сфера асабістага – “бытавыя” эмоцыі – не павінна становіцца матэрыялам пазіі, свядомасць мастака падпарадкавана свядомасці “яго краіны ці Еўропы ў цэлым”, ён – медыум, які ажыццяўляе сувязь з літаратурай і культурай мінулых эпох. Значны пазт-кпасік, які хоча адчуць сваё месца ў часе, сваю сучаснасць, павінен кіравацца “свядомым пачуццём мінулага” (conscious of the past) і пастаянна ўзбагачаць уласны гістарычны вопыт.

Вызваленне мастака ад эмацыянальнага самавыяўлення і яго растварэнне ў разнастайным эстэтычным вопыце з’яўляюцца першым крокам на шляху да інтэртэкстуалізацыі свядомасці як перадумовы для творчасці. Эліат дэкларуе: “... фактычна свядомасць паэта – гэта сховішча для назапашвання і захавання шматлікіх пачуццяў, фраз, вобразаў, што застаюцца там, пакуль неабходныя элементы не аб’яднаюцца, каб стварыць новае спалучэнне” (Эліат 1996, 66). Такім чынам, свядомасць эліатаўскага мастака цытацная і інтэртэкстуальная. Пазней Р. Барт універсалізуе паняцці аўтара і творчай свядомасці да ўсёахопнай катэгорыі “Тэкст”, што існуе амаль незалежна ад стваральніка. Паводле Барта, тэкст “паглынае і перамешвае ў сабе ўрыўкі культурных кодаў, формул, рытмічных структур, фрагменты сацыяльных ідэям <...>” (Современное зарубежное литературоведение 1999, 207).

Эліат змяняе функцыі паэта ў творы, робіць яго пасрэднікам, камбінатарам, а не крэатарам (“скрыптар” Р. Барта), што таксама падмацоўвае яго інтэртэкстуальную пазіцыю. Згодна з Эліатам, “паэт валодае не “індывідуальнасцю”, якую трэба выказаць у пазіі, але ён – асаблівы медыум, і толькі медыум, а не асоба, у якой уяўленні і жыццёвы вопыт аб’ядноўваюцца ў нечаканым і асаблівым спалучэнні” (Эліат 1996, 67).

Паэт, аднак, у духу мадэрнізму яшчэ імкнўся захаваць самабытнасць творцы і звязваў апошнюю з праблемай пераймання традыцыі, якую, у сваю чаргу, зноў вырашае ў інтэртэкстуальным ключы. Інтэртэкстуальнасць для яго – стратэгія дыялога з папярэдняй культурай. Асэнсаванне свету для яго адбываецца праз апрапрыяцыю розных элементаў культуры, перакрываўленне разнастайных літаратурных уплываў і традыцыі. Эліат зазначае: “Не толькі лепшыя, але і найбольш арыгінальныя мясціны ў творах паэта могуць быць такія, дзе яго папярэднікі, паэты мінулага, пакінулі найбольш моцны адбітак сваёй бессмяротнасці” (Эліат 1996, 62). Паводле Р. Барта, у творы мы чуем голас не “аўтара”, а тэксту, “арганізаванага ў адпаведнасці з правіламі культурнага кода (кодаў) свайго часу і сваёй культуры” (Современное зарубежное литературоведение 1999, 198). Эліатам яшчэ ў эсэ 1921 г. “Эндрю Марвэл” выказана думка аб тым, што праз паэта “гаворыць” культура, ён пасрэднік, які размаўляе на мове выбранай ім традыцыі, ці традыцыі; мэта мастака – “з’яднаць і засвоіць у сваім творы ўвесь вопыт чалавецтва”.

На подступах да постмадэрнісцкай ідэі пра комплекс “аўтар–твор–чытач” як непарушнае цэлае, якое спараджае гульню тэкставых сэнсаў, Эліат гаворыць пра залежнасць аўтара ад уласнага твора, што вядзе, па сутнасці, да

дэканструкцыі класічнай апазіцыі суб'екта аб'екту. Ён піша: «Дасягнуць... надасабовасці паэт не можа, не падпарадкаваўшы сябе свайму твору» (Эліат 1996, 69). Такім чынам, твор валодае якасцю **самаарганізацыі**. Эліат разбурае суверэннае царства Аўтара, пазбаўляе яго манополіі на тэкст, «дэцэнтруе» суб'екта творчага працэсу. Паняцце «асоба – суб'ект пісьма» ў Эліата замяняецца тым, што было пазней названа Ю. Крысцевай «безаблічнай прадуктыўнасцю тэксту». Р. Барт у радыкальнай манеры «абвяргае міф» пра цэнтральнае месца аўтара ў літаратуры і заяўляе аб тым, што пісьмо ёсць «спрадвечна безасабовая дзейнасць».

Па думцы Р. Барта, «выключыць аўтара, замяніўшы яго пісьмом..., азначае аднавіць у правах чытача» (Барт 1989, 386). У свой час Эліат паслядоўна дэканструіраваў супрацьлегласць паміж акгамі пісьма і чытання, крытычнай і мастацкай прадукцыяй. У выніку змяняецца статус суб'екта творчага працэсу. Творца абавязкова павінен сумяшчаць у сабе таксама іпастась «чытач-крытык», які займаецца перманентнай інтэрпрэтацыяй іншых, «прачытаных» ім, тэкстаў дзеля таго, каб пераасэнсаванне іх ва ўласнай творчасці. Для Эліата крытыка ёсць перадумова творчасці, «якаснасць» паэзіі залежыць ад таго, наколькі тое, што мелася стацца матэрыялам паэзіі, прайшло стадыю крытычнага асэнсавання. Ад уяўленняў пра характар творчага працэсу, выпадзеных вышэй, бяруць пачатак «рамесніцтва» і «інтэлектуальнасць» яго ўласнай паэзіі.

У святле вышэйпрыведзеных высноў творчы акт «паводле Эліата» можа быць прадстаўлены ў выглядзе трохступеньчатай схемы: **чытанне** – умоўнае абазначэнне для «назапашвання і захавання» (seising and storing up) незлічоных перажыванняў, слоў, фраз; **крытыка** – інтэрпрэтацыя і пераасэнсаванне «прачытанага» ў адпаведнасці з уласнымі мастацкімі інтэнцыямі; і, нарэшце, **сінтэз**, у працэсе якога элементы неасабістага эстэтычнага вопыту праз свядомасць мастака ператвараюцца ў новае эстэтычнае цэлае. Такім чынам, формула крытычнае асэнсаванне прачытанага + сінтэз гетэрагеннага становіцца для Эліата вырашэннем праблемы самабытнасці ў мастацтве, а таксама эстэтычным падножжам яго алюзійнага метаду, заснаванага на ўсвядомленым выкарыстанні запазычанняў.

Як бачым, разважанні Т.С. Эліата наконт імперсанальнай паэзіі апыраджаюць распрацоўку галоўных канцэпцый постмадэрністаў – «аўтара» і «тэксту як інтэртэксту». Узгадаем найбольш паслядоўна рысы падабенства паміж «імперсанальнасцю» Эліата і творчым метадам постмадэрністаў.

Па-першае, у постмадэрнізме асоба аўтара дэцэнтралізуецца ў творы за кошт рэабілітацыі постаці чытача як «сутворцы» тэкставых сэнсаў. Мадэрнізм, у прыватнасці ў Эліата, яшчэ захоўваў самацэннасць мастака, але ўжо адмаўляў яму ў выяўленні прыватных эмоцый праз твор мастацтва. У асобе творцы, паводле Эліата, павінны адначасова супадаць «чытач-крытык» і «камбінатар» разнастайнага матэрыялу.

Па-другое, Эліат пастуліраваў прынцып дыялога аўтара з папярэдняй літаратурай і культурай. Пацвярджэннем вышэйазначанага служаць уласныя творы Эліата – своеасаблівыя «мэтанарацыі» ў адносінах да папярэдняй літаратурнай традыцыі. Таксама постмадэрнісцкі Скрыптар знаходзіцца ў палоне бясконцых цытат і спасылак на папярэднюю (і нават будучую) культуру.

Па-трэцяе, думка Эліата пра інтэртэкстуальны характар творчага мыслення мастака супадае з постмадэрнісцкай аксіёмай прыпадабнення свядомасці аўтара тэксту. Ва ўяўленні Эліата «свядомасць, якая стварае», – інертны каталізатар; яна дапамагае знітоўваць рознабаковы вопыт у мастацкае цэлае.

Па-чацвёртае, Эліат катэгарычна абараняе права асэнсаванага і нават наўмыснага выкарыстання «чужых» элементаў у творы, незалежна ад

таго, з'яўляюцца яны вынікам уплыву ці наследавання. У прыватнасці, ма-
нера, з якой паэт запазычвае ў сваіх папярэднікаў, з'яўляецца для Эліата
“пробным каменем” для ацэнкі паэтычнага майстэрства, сталасці альбо ня-
сталасці мастака. У постмадэрнізме ажыццяўляецца татальная дэканструк-
цыя паміж “уласным” і “чужым” у творы.

У інтэртэкстуальнай тэхніцы постмадэрністаў пануе прынцып “нонселек-
цыі” і “ноніерархіі” ў адносінах да ўжывання “чужога” матэрыялу (прыпадаб-
ненне хаосу рэальнасці), а формай міжгэкстэуальных адносін становяцца
розныя віды калажа (цэнтонная паэзія), увядзенне ў твор нават “непра-
цаваных” фрагментаў рэчаіснасці (ready-made). Асноўнай жа тэхнікай ма-
дэрністаў з'яўляецца мантаж, уключэнне запазычанага ў інтэлектуальна-
эмацыянальны комплекс уласнага тварэння, пераасэнсаванне і уніфікацыя
запазычанняў. Погляды Эліата на прыроду творчага працэсу цапкам рэалі-
зуюцца ў культурнай прасторы мадэрнізму. Яго творы праэ разнастайныя
інтэртэкстуальныя праекцыі дэманструюць фундаментальную аднесенасць
да быцця, як, скажам, у “Спустошанай зямлі” (1922).

Разгледзеўшы відавочныя сувязі канцэпцыі дэгуманізацыі мастацтва
Х. Артэгі-і-Гасета і некаторых аспектаў постмадэрнісцкага светапогляду з
тэарэтычнымі ўстаноўкамі Т.С. Эліата, мы можам зрабіць выснову: мастацкі
метад паэта з'яўляецца адной з вяршынь нерэалістычнай паэтыкі XX ст., у
значнай ступені засяроджанай на канцэпцыях інтэртэкстуальнасці і дэцэн-
тралізацыі аўтарскага пачатку ў творы.

ЛІТАРАТУРА

- Барт Р. Смерть автора // Барт Р. Семиотика. Поэтика. М., 1989. С. 384–391.
Ортега-и-Гасет Х. “Дегуманизация искусства” и другие работы. М., 1991.
Современное зарубежное литературоведение // Энциклопедический справочник / Под ред.
И.П. Ильина и Е.А. Цургановой. М., 1999.
Хомич Е.В. Субъект и объект // Новейший философский словарь. Мн., 1999. С. 688–689.
Элиат Т.С. Традиция и индивидуальны талант / Пер. В. Небышынца // Крыніца. 1996. № 9.
С. 62–69.

Макарава Іна Леанідаўна – выкладчыца Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры.
Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры замежнай літаратуры БДУ
Е.А. Лявонава.

Мовазнаўства

А.А. КОЖЫНАВА

ДА ПЫТАННЯ ПРА ПЕРАКЛАДЫ ЕВАНГЕЛЬСКИХ ТЭКСТАЎ XVI ст.

The article deals with digression in the translation of the verse Matt 10:16 *γίνεσθε οὖν ὡς οἱ ὄφεις καὶ ὡς οἱ ἀκέραιοι ὡς οἱ περισσεῖται* in the Polish and Church Slavonic Gospels. It is possible to say that all these variations are called into being by the process of assimilation and comprehending the text by the translators.

У гісторыі польскай літаратуры шаснаццатае стагоддзе адзначана амаль што раптоўным з'яўленнем вялікай колькасці перакладаў Свяшчэннага Пісання, у прыватнасці Новага Запавету. Усе гэтыя пераклады ў большай ці меншай ступені падвяргаліся цензуры ці самацензуры на прадмет адпаведнасці прынцыпам веравызнання. Вядома, напрыклад, што ўзоры пераклад Якуба Вуйка, што заняў цэнтральнае месца сярод іншых тагачасных перакладаў, напраўлялі «пяць рэдактараў», моцных у каталіцкай веры і асцярожных у выбары слоў (Klemensiewicz 1965, 26).

Перасячэнні паміж тэкстамі, раздзеленымі дэмаркацыйнай лініяй веравызнання, можна ў нешматлікіх выпадках растлумачыць прамымі запазычаннямі. Напрыклад, з упэўненасцю гаварыць пра тое, што Сымон Будны пры перакладзе фрагмента Лк. 10, 19 скарыстаўся з кірыла-мяфодзіўскага варыянта, гл. *се даж вамь власть настѣпати на змѣи и скорѣпѣи* (Map.). У яго мы знаходзім *daję wam moc deptać po węzoch / y szkorpiech* (Bud.) з гласай на палях: «Co są szkorpy / a iáko złe niedzwiatkami ie przekładaia / czytay Serbarz polski». Сапраўды, у іншых тлумачэннях знаходзім на месцы грэч. як *ὁ σκorpion* лексему *niedzwiatka*: у Вуйка – *daję wam moc deptać po węzoch y niedzwiatkách* (Wuj.); у зробленым пад апекай Мікалая Радзівіла і выдадзеным у Нясвіжы ў 1563 г. тым жа Даніэлем Лэнчыцкім, што друкаваў Буднага, – *wam moc dawam deptać węze y niedzwiatki* (Nieśw.). Будны меў рацыю – *niedzwiatka* 'мядзведка, драпежнае насякомае, якое жыве ў глебе і псуе гародніну' – непрыемны для чалавека сусед, але не такі небяспечны, як *ὁ σκorpion* 'скарпіён' з евангельскага тэксту.

Аднак адпаведнасць большасці фрагментаў, што атрымліваюць падобныя пераклады ў праваслаўнай стараславянскай (потым – царкоўнаславянскай) і каталіцкай польскай версіях Новага Запавету, тлумачыцца не непасрэдным запазычанням, але агульнасцю першакрыніцы і падабенствам каннітывных працэсаў у чалавечай свядомасці. Менавіта з такім выпадкам мы сустракаемся пры разглядзе верша Кол. 3, 12 у польскіх перакладах Апостала – *Przyobleczyć się tedy (iako wybrani Boży, święci, y umiłowani) we wnętrzości miłosierdzia...* (Wuj.; гл. таксама Brzest., Nieśw.). Лексема *wnętrzości* мае значэнне 'wnętrza, trzewa, kiszki' (Linde 1860 a, 564), якое зусім не падыходзіць для выражэння агульнага сэнсу ўрыўка, дзе гаворка ідзе пра станоўчыя якасці.

Упершыню з аналагічным па сэнсавай структуры перакладам сустракаем ся ў першым славянскім Апостале – Енінскім апостале-апракасе: **овѣцѣте сѧ ѣко избраннѧ бо҃у... въ жтровѧ щедротѣ и благасть** (Ен. Кол. 3, 12). Цытату гэту можна таксама ўбачыць у Грыгорыя Назіанзіна: **затворихомъ щедроты твоя и чѣлолюбне твое, и въжтровѧ милости Бѧ нашего** (Гр. Наз. 314); пазней – у Кірылы Тураўскага: **не прогнѣбайся на мя много съгрѣшившаго, яко имѣя ѹтробѹ щедрот** (Кір. Тур. 302). Канечне, з’яўленне лексемы **жтроба** і ў гэтым кантэксце здаецца досыць дзіўным. Справа ў тым, што **въ жтровѧ щедротѣ** з’яўляецца перакладам грэчаскага **σπλάγχνα οἰκτιρμού**, дзе **τα σπλάγχνα** (мн. л.) азначае ў першым значэнні ‘вантробы (асабліва сэрца, печань, лёгкія)’, а ў пераносным значэнні ‘сэрца, душа, самае дарагое’ (Вейсман 1899, 1146). У гэтым выпадку перакладчык выбраў прамое значэнне, магчыма, не ведаючы пра існаванне пераноснага.

У царкоўнаславянскім перакладзе фрагмент **въ жтровѧ щедротѣ** праіснаваў аж да XVI ст. (гл., напрыклад, Библ. 1499, 300), калі ён быў зменены пры выданні Іванам Фёдаравым першадрукаванага Апостала. У ягоным львоўскім выданні 1574 г., якое амаль што літаральна паўтарае першае, маскоўскае (Немировский 1964), чытаем – **о(б)лецѣтесе оубо іакоже избраннѧ б҃гѹ, стѧ і възлюблени, въ мл(с)тѣ щедротѣ, и благасть** (Ап. И. Фед., Кол. 3, 12). Як вядома, Іван Фёдараў, відаць, разам з Пятром Мсціслаўцам унеслі ў першадрукаваны Апостал шмат змяненняў сэнсавага і лексічнага парадку, відаць, паводле ўзору рэфарматарскай Бібліі, вядомай ім у чэшскім альбо нямецкім варыянце, знішчаючы памылковыя, на іх погляд, формы і архаізмы (Немировский 1964, 285–287). Аднак не ўсе наватарствы замацаваліся ў далейшых выданнях – шмат якія былі выдалены іаакімаўскімі спраўшчыкамі ў 1678 г., і ў далейшым састарэлыя формы ўжо не выклікалі сумненняў.

У XVI ст., у той час, калі Іван Фёдараў правіў тэкст свайго Апостала, з’яўляюцца польскія пераклады, аўтары якіх зноў не бачаць пераноснага значэння арыгінальнай лексемы. Пры гэтым неабавязкова было мець перад вачыма грэчаскі арыгінал: перакладчыкі на лаціну дакладна выкарысталі множны лік слова *viscus (viscera misericordia)*, першым значэннем якога было ‘мяса, вантробы’, а пераносным – ‘самы асяродак, нутро, глыбіня’.

Часам усе выданні могуць падаваць розныя пераклады аднаго і таго ж новазапаветнага верша. Так, верш Мф. 10, 16 перакладаецца наступным чынам:

Мар. (таксама ц.-сл., Острож., Ап. И. Фед., Ап. Мам.) – **бѣдѣте же мѣдри ѣко змиѧ і цѣли ѣко голѣбѣе;**

Bud. – *bądźcie przeto rozumni iako węzowie / a nie szkodliwi iako gołębice;*

Nieśw. – *bądźcież tedy mądrzy iako węzowie a szczyrymi iako gołębice;*

Wuj. – *bądźcież mądrymi iako węzowie a prostymi iako gołębice;*

Brzest. – *bądźcież tedy ostrożnymi iako węzowie a szczyrymi iako gołębice;*

Gd. – *bądźcież tedy roztroprnymi iako węzowie a szczyrymi iako gołębice.*

У гэтым выпадку цяжка шукаць тлумачэнне розначытанням у тэксце арыгінала. Да таго ж лексемы **мѣдри**, *mądrzy* (*mądrymi*), *roztroprnymi*, *ostrożnymi* ў дадазеным выпадку карэспандуюць з грэч. **φρόντοι** (ад **φρόντος**), але ў паралельных чытаннях (Рым. 16, 19; Эф. 5, 15) пры дапамозе прыметніка **мѣдри** (*mądrzy*) перакладаецца грэч. **σοφοὺς**, пры дапамозе прыметніка *nieroztropnymi* – грэч. **ἄφρονες** (пар. **φρόντος**), форма *ostrożnie* адпавядае грэч. **ἄκριβως**. Усе гэтыя неадпаведнасці адсутнічаюць у лацінскім тэксце. У ім усім формам грэч. **σοφός** паслядоўна адпавядаюць дэрываты прыметніка *sapiens*, а грэч. **φρόντοι** (пар. **φρόντος**, **ἄφρονες**) звязваецца толькі з вытворнымі ад *prudens*.

Такім чынам, адрозненні паміж перакладамі не ўзыходзяць да арыгінальнага тэксту (грэчаскага ці лацінскага). Дарэчы, з гэтым апошнім тыпам (адрозненнямі, абумоўленымі арыгіналам) можна сустрэцца ва ўжо нагаданым тэксце верша Еф. 5, 15. У цытуемых перакладах можна знайсці тры ягоныя версіі, якія адрозніваюцца паводле сваёй сінтаксічнай структуры:

ц.-сл. – **блудите оубо, како опасно ходите, не тако же немудри, но тако же премудри;**

Bud. – *patrzcie / jako baczenie chodzicie nie jako niemądrzy / ale iako mądrzy;*
Brzest., Nieśw. – *patrzćiesz tedy iakobyście ostroźnie chodzili / nie iako głupi, ale iako mądrzy;*

Острож., Ап. И. Фед., Ап. Мам. – **блудите опасно, како ходите, не тако немудри, но тако же премудри;**

Wuj. – *patrzćiesz tedy bracia iakobyście ostroźnie chodzili / nie iako niemądrzy, ale iako mądrzy.*

Як відаць, структурныя адрозненні датычаць месца ў сказе сірканстанта (опасно, *ostroźnie, baczenie*), а таксама наяўнасці дадатковай лексемы *bracia* ў перакладзе Вуйка. Яны тлумачацца рознымі грэчаскімі і лацінскімі рэдакцыямі (The Greek New Testament 1983, 675). Версія οὖν 'жа (часціца)' ἀκριβῶς 'асцярожна' πῶς 'як, якім чынам', дзе лексема са значэннем 'асцярожна' папярэднічае злучальнаму слову (яна прадстаўлена ў Івана Фёдарова і ў выданні братоў Мамонічаў), – старэйшая, яна прадстаўлена ў папірусе пасланняў апостала Паўла II–III ст. н. э., ва уніцыяльным рукапісе Новага Завету IV ст., у коптскай рэдакцыі III ст. Маладзейшая версія (οὖν πῶς ἀκριβῶς) адлюстравалася ў царкоўна-славянскім тэксце, у Сымона Буднага, у Брэсцкай бібліі – найстарэйшы яе тэкст адносіцца да VI ст. (параўн. Таксама сірыйскую рэдакцыю V ст.); сюды ж далучаецца большасць візантыйскіх манускрыптаў, а таксама лацінскія пераклады, старэйшы з якіх – IX ст. Дадатковая лексема са значэннем 'браты' (οὖν ἀδελφοὶ πῶς ἀκριβῶς) з'яўляецца з уніцыяльных рукапісаў IV–V ст., большасці лацінскіх перакладаў, прадстаўлена яна і ў Вульгаце.

Вярнуўшыся да прыгаданых перакладаў верша Мф. 10, 16, можна сказаць, што адрозненні паміж версіямі звязаны не з рознымі спісамі ці рэдакцыямі арыгінальных тэкстаў, а абумоўлены прычынамі больш абстрактнага характару – рознымі шляхамі, па якіх працякае кагнітыўная дзейнасць у чалавечай свядомасці. На павярхоўным узроўні – гэта разумовая дзейнасць пры асэнсаванні прачытанага тэксту на чужой мове і падборы адпаведнага слова роднай мовы для створаўнага ў свядомасці паняцця. На глыбінным узроўні – гэта разумовая дзейнасць пры падборы слова для створаўнага ў свядомасці паняцця пры фарміраванні самой моўнай сістэмы. Як вядома, гэта працэсы ізаморфныя.

Здаецца, што пры тлумачэнні дадзенага ўрыўка думка перакладчыкаў, вырываўшыся за межы абазначэнняў уласна разумовых якасцей (*rozumni, mądremi / mądrymi, мждри*) накіроўвае працэс наймення паняцця «разумны», па-першае, на збліжэнне з паняццем «шыбікі» (гл. *roztropnymi*).

Сувязь паміж розумам і хуткасцю відавочная – яе заўважыў яшчэ А.А. Патэбня, пацвярджаючы прыкладамі з розных славянскіх моў: "Сіла розуму ў добрым і дрэнным сэнсе збліжаецца з хуткасцю" (Потебня 1976, 323). Цікава, што падобнае развіццё значэнняў назіраецца і ў этымалогіі праслав. **mądr-*: яно ўзыходзіць да і.-е. **mendh-* 'мець сэнс' з першапачатковага 'накізоўваць, быць жвавым, рэзкім'; параўн. др.-ісл. *munda* 'цэліцца, імкнуцца' (Рокоту 1959, 730).

Сувязь з мудрасцю ў лексемы *ostrożny* больш апасродкаваная, але, як здаецца, больш цікавая. Па-першае, гэты прыметнік узыходзіць да праслав. кораня, што звязваецца з і.-е. **sterg-* са значэннем 'клапаціцца' (Рокоту

1959, 1023). Аналагічнае значэнне развіваецца ў грэч. φροντίζω, аднакарэннага φρόνιμος, якое і было перакладзена пры дапамозе прыгаданай славянскай лексемы. Па-другое, асцярожнасць вельмі часта параўноўваецца са здольнасцю да назірання, уважлівасцю (параўн. сінанімічныя фразеалагізмы *mieć na ostrożności* і *mieć na baczości*), са здольнасцю да зрокавага ўспрымання (параўн. тлумачэнне польск. *ostrożnie* 'nie па ościer, oglądając się' (Linde 1860, 610), параўн. рус. *осторожный* "крайне осмотрительный в своих действиях, поступках" (Словарь русского языка 1986, 656). Але ж тое самае значэнне ляжыць у аснове іншага адпаведніка грэч. φρόνιμος – лексемы *rozumni*, якая звязваецца з і.-е. *au-, *au ēi- 'ўспрымаць пачуццямі, бачыць, заўважаць' (Pokorny 1959, 78). Такі шлях развіцця думкі ў дадзеным выпадку неарыгінальны. Можна прыгадаць, прынамсі, яшчэ адзін прыклад падобнага сумяшчэння значэнняў 'бачыць', 'ведаць, знацца на чым-н.', 'клапаціцца'. Ён назіраецца ў дэрыватах праслав. дыял. *šatriti – гэта польск. дыял. *szatrzeć* 'ведаць, разумець', ст.-польск. *sztrzeć się* 'бачыць' і чэш. *šetřiti* 'берагчы, клапаціцца'.

Вельмі цікавыя адносіны ўзнікаюць і паміж лексемамі, што ствараюць другі параўнальны зварот у прыгаданым вершы з Евангелля паводле Матфея. У перакладах можам заўважыць наступныя адзінкі – **цѣли** (Мар., ц.-сл., Острож., Ап. И. Фед., Ап. Мам.), *nie szkodliwi* (Bud.), *prostymi* (Wuj.), *szczyrymi* (Nieśw., Brzest., Gd.).

Можна лічыць, што стараславянскае (і царкоўнаславянскае) **цѣлѣ** дакладна перадае грэч. ἀκεραῖους, якое стаіць у арыгінале і мае значэнне 'цэлы, непашкоджаны, невінаваты' (параўнаем з гэтым варыянт *nie szkodliwy* ў перакладзе С. Буднага). Але гэта адзіны выпадак, калі **цѣлѣ** перакладае менавіта гэтую грэчаскую лексему. Часцей за ўсё ў сваім першым значэнні яно карэспандуе з грэч. σωος з тым жа значэннем. У сваю чаргу форма ἀκεραῖους у царкоўна-славянскім перакладзе паралельнага верша з Апостала (Рым. 16, 19) была прадстаўлена прыметнікам **простѣ** – **хощѣ же вастѣ мѣдрыхѣ оубо быти во благое, простыхѣ же въ злое**. Дарэчы, лексеме *prosty* ў даным вершы была аддадзена перавага і ў польскіх евангеллях, а ў перакладзе Вуйка яна сустракаецца і ў фрагменце з Евангелля паводле Матфея (*prostymi iako gołębicę*).

Прычына, па якой менавіта ў гэты верш (Мф. 10, 16) у стараславянскія евангеллі, а потым і ў царкоўна-славянскія тэксты трапіла лексема **цѣлѣ** як адпаведнік грэч. ἀκεραῖους, не зусім зразумелая. Магчыма, на гэта паўплываў той факт, што ў першай частцы верша стаіць прыметнік **мѣдрѣ**. Кампозіта **цѣломѣдрѣ** (калька грэч. σφφρωνων) была вядома стараславянскім тэкстам. Прыняццю такой гіпотэзы ў пэўным сэнсе перашкаджае тое, што гэтая кампозіта (і аднакарэнныя ўтварэнні) не сустрачалася ў тэкстах стараславянскіх евангелляў, але толькі у Супрасльскім рукапісе, Сінайскай еўхалогіі, зборніку Клоца і Хіландарскіх аркушах (Цейтлин 1986, 266).

У большасці польскіх тэкстаў назіраецца пераклад *szczyrymi*. Ён таксама мае цікавыя сувязі з названымі вышэй лексемамі. З аднаго боку, этымалогія гэтай лексемы, што выводзіцца ад і.-е. *skēi-/skēi- 'рэзаць, аддзяляць' (Pokorny 1959, 730), здаецца, супярэчыць семантыцы, прыгаданай вышэй (параўн. 'непашкоджаны, несастаўны'). Аднак першаснае значэнне грэч. ἀκεραῖους, на падставе якога ўзнікае пераноснае 'цэлы, непашкоджаны', – гэта 'нязмешаны, чысты', а праслав. *cist- узыходзіць да таго ж самага кораня і.-е. *skēi-/skēi-.

Можна таксама знайсці сувязь паміж паняццямі чыстага і цэлага. Дапамагаюць у гэтым найменні Багародзіцы – **Пречистая** і **Чистая**. Яны перш за ўсё звязаны з яе цнатлівасцю – *Bogáródzice zázwdy czystey Máryey*

(Słownik polszczyzny 1971, 350) (параўн. дѣвство чисто (Кир. Тур. 415) ў таксама ў сербскіх помніках – въ дѣвствѣ чистотн прѣбывати; ѿтъ дѣвы чистык (Данчѣ 1863–1864, 467–486). Цнатлівасць жа, безумоўна, звязваецца з паняццем цэласнасці *Bóg mój z miłością swego / zachował mię do tego czasu całą / y niepokalaną* (Słownik polszczyzny 1970, 127), параўн. въскрьсе цѣломъ печатемъ у гроба, тако бо и рожься, не вѣди матерня дѣвства печати (Кир. Тур. 424); таксама ў чэшскіх казаннях пра дзявочую чысціню Божай Маці гаворыцца як пра цэласнасць – (*Maria ostavši v dievčieji cielosti* или *v panenské cielosti* (Gebaur 1970, 127).

Даследаванне тэкстаў на роднасных мовах, якія ўзніклі на адной падставе і звязваюцца з адным і тым жа тэкстам-вытока, вельмі цікавае перш за ўсё таму, што дазваляе выйсці за межы лексічнага значэння ў транссемантычныя вобласці чалавечай свядомасці. Пры аналізе слоў, якія займаюць у тэксце аднолькавыя пазіцыі, ствараецца нешта накшталт семантычнай сферы, якая аб'ядноўвае функцыянальна падобныя моўная адзінкі. Такая семантычная сфера з'яўляецца ў пэўным сэнсе парадыгматычнай групай, створанай, аднак, не на падставе слоўнікавых дэфініцый, якія заўсёды нясуць на сабе адбітак свядомасці аўтара слоўніка, але адлюстроўваюць калектыўны розум носьбітаў мовы таго часу.

Крыніцы і скарачэнні

- Ап. И. Фед. – Апостол. Львов: печ. Иван Федоров, 15.11.1574.
 Ап. Мам. – Апостол. Вильно: Тип. Бр. Мамоничей, 1591.
 Гр. Наз. – Будилович А. XIII слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописям Императорской публичной библиотеки. СПб., 1857.
 Мар. – Ягич И.В. Мариинское четвероевангелие с примечаниями и приложениями. – Грасс 1960.
 Кир. Тур. – Кирилл Туровский. В Новую неделю; О мироносицах / Публ. И.П.Еремина // ТОДРЛ. 1957. Т. 13.
 Острож. – Библия. Острог: печ. И. Федоров, 12.08.1581.
 Brzest. – Biblia Święta, to jest księgi Starego y Nowego Zakonu własnie z żydowskiego, greckiego i łacińskiego na polski język z piornością i wiernością wyłożone. Brześć Literwsky, 1563.
 Bud. – Nowy testament z nowu przełożony, a na wielu miejscach za pewnymi dowodami od przysad przez S. Budnego oczyszczony i krótkimi przypiskami po krajach objaśniony... Łosk, 1574.
 Gd. – Biblia Święta, to jest księgi Starego y Nowego Przymierza z żydowskiego na polski przetłumaczone. Gdańsk, 1632.
 Kir. Tur. – Kirill von Turov. Gebete. Slavische Propylaen. 1965. Bd. 6.
 Nieśw. – Nowy Testament. Z greckiego na polski język z piornością przełożony. Nieśwież, 1563.
 Wuj. – Biblia, to jest księgi Starego i Nowego Testamentu, edycyi Wulgaty tłumaczenia X. lakuba Wuyka w Krakowie 1599 roku wydane.

ЛІТАРАТУРА

- Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. СПб., 1899.
 Данчѣ Ѓ. Рјечник из књижевних старина српских: В 3 т. Београд, 1863; 1864. Т. 1.
 Немировский Е. Возникновение книгопечатания в Москве. М., 1964.
 Потёбня А.А. Эстетика и поэтика. М., 1976.
 Словарь русского языка: В 4 т. М., 1986. Т. 2. С. 656.
 Цейтлин Р.М. Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв. София, 1986.
 Gebauer J. Slovnik staročesky: V 2 d. Praha, 1970. Del. 1.
 Kiehmensiewicz Z. Historia języka polskiego; W 2 t. Warszawa, 1965. Т. 2.
 Linde S. B. Słownik języka polskiego: W 5 t. Lwów, 1860. Т. 3.; 1860 [a]. Т. 4.
 Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1959. Bd. 1.
 Słownik polszczyzny XVI w: W 8 t. Warszawa; Kraków, 1970. Т. 3; 1971. Т. 4.
 The Greek New Testament. Stuttgart, 1983.

Кожынава Ала Андрэўна – доктар філалагічных навук, дацэнт кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства БДУ.

Е.А. КАЗАНЦЕВА

РОЛЬ МЕТАФОРИЧЕСКИХ СТЕРЕОТИПОВ В СЛАВЯНСКИХ ЗАГАДКАХ

Metaphorical stereotypes realized by means of folk riddles are the stable compounds of the concepts that are distant in reality. In similar situations and positions such concepts may be encoded by the number of similar codes. Mutual reencoding occurs quite frequently. The example of such a compound is a metaphorical field uniting the following concepts: *eye* – *window* – *sun*, *moon*. The metaphorical fields can be considered as one of the organizing factors of enigmatic macrotext.

В современной паремиологии существует два подхода к изучению загадок: загадку рассматривают либо как автономный текст, построенный по определенным законам, либо объектом исследования становятся тематические группы, расположенные в иерархическом порядке. Однако, рассматривая корпус загадок как макротекст, следует заметить, что космогоническая иерархия, являющаяся метафорой последовательности сотворения Вселенной, – лишь один из факторов, организующих его структуру. Система реализации ментальных связей, которые легли в основу формирования и отдельных текстов, и всего корпуса, более сложна. Кроме космогонии существуют также возможности нелинейного группирования загадок в метафорические поля, где организующим фактором являются метафорические стереотипы. С этой точки зрения интересной представляется попытка сопоставить денотаты различных тематических групп славянских загадок, связанные между собой в архаическом сознании набором устойчивых представлений об их общности, т. е. метафорическими стереотипами.

В качестве объекта исследования были выбраны концепты *око* – *окно* – *солнце*, *месяц*, далекие друг от друга в реальности (элемент живой природы – часть тела человека, артефакт и природный феномен), но очевидно сближающиеся в энигматическом контексте. Материалом для анализа послужили тексты, представленные в белорусских, русских и польских сборниках загадок; в скобках указаны номера загадок в соответствующих изданиях.

Этимологически связанные *око* и *окно* легко замещают друг друга в качестве энигматических кодов: (322) *Jak my we dnie, tak my w nosy, zawsze płaczą moje oczy* (здесь и далее номера загадок приводятся в соответствии с нумерацией, принятой в сборниках); (887)... “*Mnie tak we dnie, jak i w nosy, zawsze wytrzeszczam oczy*”; (1177) *We dnie i w nosy wyblęszcza oczy*, (2316) *Як удзень, так і ўночы – усе тыя вочы*; (3100) *Смоут Фекла – глаза мокры*; (3110) *Без глаз, а слезы проливает /Окно/*; (740) *Dwa okienka małe, bez szybek, a całe, oba blisko siebie, jak gwiazdki na niebie*; (1439) *Смоут хата – кругом мохната, одно окно и то мокро /Глаза/*; (1344) *Стоят вилы, на вилах короб, на коробе гора, на горе два стекла*; (1353) *На вилах ящик, на ящичке махало, на махале кивало, на кивале зевало, на зевале сморкало, на сморкале зеркало, на зеркалах поле, за полем роца /Человек/*. (Зеркало можно квалифицировать как энигматический окказионализм – омоним зёркала, происходящий от того же глагола **зерцати*, *зрити*, либо как метафору, где появляется сема ‘стекло’.)

Близость этих концептов в архаическом сознании подтверждается не только взаимозаменяемостью лексем и способностью их к взаимокодированию, но и появлением в образной части загадки целого ряда признаков «ментального двойника». Так, *окна*, превратившись в *oczy*, начинают *płakać*, их можно *wytrzeszczać* и *wyblęszczać*, а *oczy*, замененные на *okna*, могут характеризоваться наличием / отсутствием *szybek* и целостностью / нецелостностью.

Переход *окно* – *око* более продуктивен, чем обратный, что легко объясняется направленностью метафоры, закреплённой этимологически: именно *окно* осознается как ‘око дома’, а не наоборот, т. к. антропоморфизация присуща архаическому сознанию в большей мере, нежели овеществление.

Связь концептов *око* – *окно*, как бы «заимствующих» друг у друга дифференциальные признаки, подтверждается и фразеологически: *слепые / подслеповатые окна* ‘маленькие’; *подслеповатая изба* ‘с маленькими окнами’; *стеклянные глаза* ‘ничего не выражающие, пустые’; *остекленевшие глаза* – о покойнике, т. е. ‘мертвые’ (причем тут фиксируется само превращение живого в неживое).

Устойчивость связи очеловеченного (живого, имеющего глаза) дома и овеществленного человека (глаза которого превратились в окна) проявляется и закрепляется также в группе загадок о строении человеческого тела, где очень частотным для денотата *голова* является код ‘строение’: *тлуп; хата, пунька, кузня; город, хороминка, овин*. Так как в этой группе загадок не происходит переноса *око* – *окно*, саму возможность перехода *голова* – *дом* нельзя считать логическим продолжением первого, линейной последовательностью метафор. Скорее, следует предположить устойчивую метафорическую близость лексико-семантических полей, а рассмотренные выше переносы – частными проявлениями этого ментального стереотипа.

Для белорусского и русского фольклора частотными являются загадки, где *глаза* – *братцы* или *сестрицы* – живут по соседству, но не видятся или не сходятся, например: (1428) *Два Егорки живут возле горки, живут дружно, а друг на друга не глядят*, (934) *Два браты цераз мяжу живуць, адзін аднаго век у вочы не бачаць*. На польском материале представлена лишь одна подобная загадка: (549) *Dwóch braci patrzą bez małą gorczkę, a nigdy się ujrzesz nie mogą*. Аналогичны им загадки об окнах: (2318) *Побач стаяць, на вуліцу глядзяць, а сябе ніколі не бачаць*; (3098) *Много соседей рядом век живут, а никогда не видятся*.

Следует отметить, что метафорическая близость концептов *око* – *окно* обусловлена еще и семантической валентностью глагола *смотреть*, невозможностью осуществлять это действие при отсутствии *ока* или *окна*. На игре значений построены польские загадки-парадоксы: (1304) *Czemu lidze zdrzą bez okna? /Przez ścianę nie mogą zdrzec/*, (1299) *Gdzie człowiek patrzy, gdy rano wstanie? /Do okna/*, (1316) *Przez czego nie możemy siedzieć w chałupie? /Bez okna/*.

Нет необходимости отдельно говорить о близости концептов *солнце* – *месяц*. Они принадлежат к одной лексико-семантической группе ‘небесные светила’, и их энигматические поля (т. е. группы текстов о данном денотате) частично пересекаются. Существуют загадки с одинаковой структурой, где *солнце* и *месяц* характеризуются одним и тем же набором признаков, что было проиллюстрировано З.М. Волоцкой (см. Волоцкая 1987). Показательно, что «универсальный» для *солнца* и для *месяца* набор характеристик является сопоставимым с характеристиками *окна* и *ока*, т. е. на основании общности и близости создает потенцию для метафорических переносов.

Как утверждает З.М. Волоцкая, «Солнцу, как и месяцу, в загадках приписывается функция ‘смотреть’ и объект обладания – один глаз» (Волоцкая 1987, 258). Вероятно, следует предположить еще более древнее антропоморфное представление о небе как о живом существе (не зафиксированное в загадках), и о *солнце* (*месяце*) как о небесном *оке*: (47) *Што гэта за вочы: адно свеціць удзень, а другое – уночы /Сонца, месяц/*. Тогда представление о *солнце* (*месяце*) как об обладателе одного *ока* (*очей*) будет

вторичным метонимическим переносом. (161) *Встану я рано, бела да румяна, умоюсь росю, распуцу золотые косы, как взойду на гору в венце золотом да гляну светлыми очами – и человек и зверь возрадуются /Солнце/.*

Спорным представляется утверждение З.М. Волоцкой: «В польских загадках отрицается наличие этого объекта обладания *It. e. oka!* при утверждении действия ‘смотреть’» (Волоцкая 1987, 258). В примере (95) *Ślepy koń, ale wrotami patrzy /Słońce/* указание на слепоту постулирует, а не отрицает наличие глаз; отрицается способность этих глаз видеть, как и в русской загадке о месяце: (86) *Лысый жеребец с белыми глазами, круглый, как венец, своими очами на все он глядит.* Хотя, возможно, «белые» глаза в данном контексте следует отнести скорее не к указанию на слепоту (бельма), а к метонимическому переносу: белый цвет – частотная характеристика месяца. Появление же атрибута слепоты в польских загадках можно связать с представлением о ярком слепящем солнце (возвратный перенос). Ср.: (25) *Усе яго любяць, як паглядзяць – моршчацца*, (26) *Усе яго любяць, чакаюць, а глянуць, убачуць – адразу заплачуць* и рус. (146) *Сито свито, золотом покрыто, кто взглянет, всяк заплачет*, (147) *Взглянешь – заплачешь, а краше его на свете нет /Солнце/.* Характерно, что в польской загадке о месяце (бледный свет которого не режет глаза), аналогичной по структуре примеру о «слепом» солнце, упоминание о слепоте исчезает: (135) *Łysy wół przez wrota patrzy.* Но в обоих случаях в образной части имплицитруется указание на старость, древность денотата, что подтверждается и одним из вариантов приведенной выше загадки, где *месяц* называется *łyсы koń*; ср. фразеологизм *znać się jak łyse konie* – т. е. очень давно; то же в русской загадке (92) *Лысый старик через заплот смотрит* (признак месяца «лысый» распространен в русских загадках; среди белорусских и польских загадок подобные характеристики месяца и солнца не встречаются).

Показательно, что в загадках не фиксируется возможность непосредственно смотреть на *месяц*, *небо* (например, подняв голову). Чтобы его увидеть, необходимо *выглянуть в окошко*: (65) *Выгляну в окошко: стоит репы лукошко, выгляну в другое – стоит плет с дугою*, (3) *Глядзь праз вакно, відаць сіняе палатно.*

В свою очередь, *месяц* или *солнце* (способное *облететь и согреть весь свет, усё навокал*), когда они *смотрят* с неба как «небесное око», смотрят именно в *окно* – око дома: (9) *Ні стучыць, ні гручыць – у ваконца глядзіць*; (154) *Красная девушка в окошко глядит /Солнце/*; (153) *Круглолица, белолица во все зеркала глядится /Луна/.* Только через окно проникают в дом солнечные лучи: (46) *З акна ў акно – залатое верацяно*, (181) *Белое суконце лезет в оконце*, (185) *Из окошка в окошко – золотой прут.*

Очень интересна польская загадка, где *солнце* и *месяц* (в разных вариантах) изображаются деревом, а их свет – тянущимися в окно ветвями: (165p) *Pośród świata dąb stoi, a do każdego okna gałązki wiszą /Słońce/*; (165p) *Stoi dąb na środku wsi, do każdy chałupy konar wisi /Księżyc/.* Названные загадки (вероятно, наиболее древние) связаны с представлением о мировом древе, которое, в свою очередь, соотносимо, с одной стороны, с крестом (ср. древнее изображение солнца в виде свастики – вращающегося креста; атрибут солнца – *вращение* – устойчиво закреплен в загадках), а с другой стороны – архетипически связано с человеком (ср. описанное выше антропоморфное изображение солнца).

Однако с этими загадками не следует смешивать загадки типа: (16) *У горадзе на Сіяне стаіць дуб-ветрадуб, на тым дубе пціца-верацяніца, ніхто яе не дастане: ні цар, ні царыца, ні красная дзявіца, ні добры маладзец*; (145) *Стоит дуб-стародуб, на том дубе-стародубе сидит птица-веретеница, никто ее не поймает: ни царь, ни царица, ни красна девица.*

Хотя отгадка у них – *солнце*, нельзя согласиться с З.М. Волоцкой, что это «загадки, в которых солнце обозначено видом дерева» (Волоцкая 1987, 257). Скорее, появление такой отгадки – позднейшее переосмысление, связанное с тем, что структура утратила первоначальную прозрачность и отгадка частично забылась. Вероятно, изначально подобные тексты предполагали две кодируемые позиции: *солнце* и *небо*. Такое предположение подтверждается возможностью переноса *небо* – *дерево*, зафиксированного в украинских загадках, и этимологической связью лексем *небо* – *гора* – *город*, а также очень частотными для белорусских и русских загадок метафорами *солнце* – *веретено* и *солнце* – *птица*. (184) *Из окошка в окошко – золотно веретешко*, (140) *На заре зарянской катится шар вертлянский, никому его не обойти, не объехать*; (38) *Па гары гаранскай каціўся шар вярханскі, ніхто яго не аб'едзе і не абыдзе*, (21) *Кацілася качулачка – ні звер, ні птушачка, ні агонь, ні вада, не адгадаеш нікагда*, (8) *Вышэй аблакоў чырвоная птушка лятае*, (40) *Красненькі пеўнік па жэрдачцы ходзя*.

Подобно солнечному лучу, взгляд человека имеет продолговатую, вытянутую форму, а глаза устремлены к солнцу (*небу*): (14) *Co do słońca naprzod dobieży?*; (1452) *Мои вожжи золотые до неба достанут, а круг головы не достанут*, (951) *Два шнуры да неба*, (945) *Маленькі, удаленькі, да неба ўскінеш*, (1445) *Кругленьким, маленьким до неба докинешь*.

Солнце может выступать в качестве кода для *глаз*: (957) *Сонца-калонца, пасярэдзіне жывіца, хто не адгадае, не будзе жаніцца*. Глаза могут отождествляться с небесными светилами – гипперонимом *солнца*, *месяца*, *звезд*, как в загадке о носе *Між двух свяшч я пасярэдзіне адзін*.

Так же, как глаза и окна, неспособные встретиться / увидеться (см. выше), ведут себя *солнце* и *месяц*: (131) *Хоть и видятся, а не сойдутся*; (133) *Сестра к брату в гости идет, а он от сестры прячется*, (48) *Сястрыца да брата ў госці ідзе, а брат ад яе хаваецца*. В загадке (38) *Dwa węzółki soli cały świat osoli /Oczy/* соль не только ассоциируется со слезами, но и сохраняет этимологическую связь с *солнцем*.

В белорусских и русских загадках и для *глаз*, и для *солнца* характерны будут признаки: *круглый*, *маленький* и деминутивные формы, указывающие на положительную коннотацию; для польских загадок подобные описания нехарактерны. И *солнце*, и *глаза* в загадках подвижны, быстры, легки: (976) *Co jest najszybsze? /Oko/*; (171) *Что на свете всего резвее? /Солнце/*, (1031) *Wiedno biegnie, wiedno goni, nie dopędzisz go w sto koni, chcesz czy nie chcesz, swoje broi, a wiedno na miejscu stoi /Słońce/*. И *солнце*, и *глаза* *горят*, *сияют*, *светят*, связаны с семантикой огня: (1097) *Co się pali bez ognia?*; (168) *Какой огонь всех ярче горит?*, (10) *Вышэй лесу, краша пламя /Сонца/*, (954) *Чатыры бягуць, два стаяць, два свецяць /Вочы/*; (1381) *Два двачка, два коротычка, два собой играют, два светло горят /Брови, уши, зубы, глаза/*.

Рассмотренный материал имел целью показать, сколь глубинны и прочны основанные на метафорических стереотипах ментальные связи в загадках. Однако он является лишь иллюстративным, фрагментарным, прослеживает связь лишь трех денотатов, сближающихся в энигматическом контексте. Ментальные связи между различными денотатами пронизывают и организуют весь корпус загадок: так, в загадках будут связаны глаза, звезды и свечи; глаза, звезды и месяц (имеющий съедобную семантику в отличие от солнца) окажутся связанными с хлебом, все вместе будут объединены семантикой огня. Огонь станет центром метафорического поля, ассоциируясь, с одной стороны, с птицами и животными, а с другой – с домом, печью, выпечкой хлеба. Печь обретает сходство с домом и скотиной, ртом, небом. Небо – со временем и мирозданием, смертью (амбивалентность образа древа-креста), с землей; земля – с дорогой, цепью и т. д.

Таким образом, говоря о макротексте загадок, следует учитывать не только их тематические группы, но и метафорические поля денотатов; рассматривая отдельную загадку как системную единицу макротекста, следует помнить не только о возможности ее автономного функционирования и самодостаточности, но и о ее открытости, внутренней связи с другими текстами.

ЛИТЕРАТУРА

- Беларуская народная творчасць: Загадкі / Склад. М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі. Мн., 1972.
 Волоцкая З.М. Элементы космоса в фольклорной модели мира (на материале славянских загадок) // Исследования по структуре текста. М., 1987. С. 250–266.
 Загадки / Издание подготовила В.В. Митрофанова. Л., 1968.
 Polskie zagadki ludowe / Wybrał i opracował S. Folfasiński. Warszawa, 1975.

Казанцева Елена Анатольевна – преподаватель, кафедры теоретического и славянского языкознания БГУ.

О.А. ОБЛОВА

КОРРЕЛЯТИВНОСТЬ РУССКИХ ПРИЧАСТНЫХ ОБОРОТОВ И БЕЛОРУССКИХ СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ

The article reviews participial constructions of the Russian language and inter-linguistic correlations in Belarusian literary texts. Cases of compression and syntactical expansion of the text in translation into Russian are described here, standard and individual author's types of inter-linguistic correlations are analysed in the article as well.

Сопоставительное исследование белорусских художественных текстов и их переводов на русский язык позволяет выявить закономерности, сходства и различия в структуре и функционировании родственных языков. При непосредственном анализе белорусских текстов и их переводов на русский язык мы установили, что русские причастные обороты появляются в тексте перевода на месте следующих белорусских грамматических форм и конструкций: 1) **причастных оборотов**; 2) **словосочетаний** – «глагол + существительное», «глагол + синтаксически несвободное словосочетание», «фразаологизм + существительное», «деепричастие + существительное», «причастие + наречие», «прилагательное + наречие»; **предложений** – двусоставных, односоставных, предикативных частей сложного предложения; **различных частей речи и форм слов** – причастий, имен прилагательных, имен существительных, наречий.

Чаще всего русский причастный оборот появляется на месте белорусского причастного оборота. При этом закономерна коррелятивность белорусских страдательных причастий прошедшего времени и русских страдательных причастий прошедшего времени. Бел.: *Кароткае было шчасце, **вырванае** ў бога* (У. Караткевіч «Каласы пад сярпом тваім»); рус.: *Коротким было счастье, **вырванное** у бога* (пер. В. Тараса). Наличие большого количества таких переводческих соответствий объясняется межъязыковой системной соотносительностью: и в русском, и в белорусском языках существуют страдательные причастия прошедшего времени, которые участвуют в процессе порождения текста как средство его компрессии.

Интерес представляют случаи замены белорусских страдательных причастий прошедшего времени на русские действительные причастия прошедшего времени. Бел.: *...Алесь убачыў над паркам узгорак з голай верхавінай, а на ім нешта ружова-аранжавае, **узнесенае** проста ў неба сваімі каланадамі* (У. Караткевіч «Каласы пад сярпом тваім»); рус.: *...Алесь увидел над парком пригорок с лысой вершиной, а на нем что-то розово-оранжевое, **вознесшееся** прямо в небо своими колоннадами* (пер. В. Щедриной). Подобная модель перевода – отражение существующей синонимии между страдательными причастиями прошедшего времени, предикативными

ми формами возвратных глаголов и действительными причастиями прошедшего времени, образованными от данных возвратных глаголов (см. подробнее Волынец 1998, 80–82).

Обращает на себя внимание тот факт, что русскоязычные переводы белорусских художественных текстов изобилуют лексико-семантическими заменами. Вместо лексических единиц оригинала в текст-перевод включаются языковые единицы, значение которых не совпадает со значением исходных единиц, но может быть выведено из них с помощью логических преобразований определенного типа. Характерно, что подобные лексико-семантические замены осуществляются только на уровне самой причастной формы оборота, грамматические признаки которой сохраняются. Бел.: *Яны сядзелі моўчкі, **аглушаныя** страшным відовішчам* (У. Караткевіч «Каласы пад сярпом тваім»); рус.: *Они сидели молча, **ошеломленные** страшным зрелищем* (пер. В. Щедриной).

Высокочастотны в нашем материале и межъязыковые корреляции белорусской придаточной части (обычно определительной) сложноподчиненного предложения и русских причастных оборотов. Среди переводческих соответствий данной группы чаще всего встречаются случаи с полным совпадением видо-временной формы белорусского глагола и русского причастия с сохранением при переводе грамматических характеристик зависимого имени существительного, которое является объектным, пространственным или причинным распространителем глагольных лексем. Бел.: *У лагчыне пусцелі каменныя каробкі нейкіх нізкіх будынін, **што зараслі шыпшынай і калюч-камі*** (У. Караткевіч «Каласы пад сярпом тваім»); рус.: *В ложбине пустовали каменные коробки каких-то низких строений, **заросших шиповником и колючками*** (пер. В. Щедриной).

Иногда при переводе наблюдается синтаксическая компрессия, в результате которой упрощается синтаксическая структура текста: сложноподчиненное предложение из оригинального текста переводится осложненным простым предложением. Бел.: *Нічога, мабыць, ужо не магло ўратаваць, калі **хтосьці надзяліў** яго паганым і страшным **словам** «кулак»* (В. Быкаў «Аблава»); рус.: *Ничто уже, видно, не могло спасти Ровбу, **помеченного** поганым и страшным **словом** «кулак»* (пер. В. Тараса). Данные примеры иллюстрируют двойные синтаксические свертывания белорусскоязычного текста, когда преобразуется не только белорусская глагольная лексема, но и структура предложения в целом. На это обратили внимание и исследователи, занимающиеся описанием перевода русских причастий в белорусскоязычных текстах. "Способность русских причастий имплицитно выражать не заложенные в них при образовании, а приобретенные в определенном контекстном окружении смыслы всегда проявляется только при введении в текст дополнительных лексем" (Волынец 1998, 23).

В художественном белорусском тексте часто придаточная определительная часть оформляется безличным распространенным предложением. Первый компонент таких предложений (схема *Pron neg Inf*) – местоимение с отрицанием, второй компонент – инфинитив – лексически свободен. Наиболее адекватным вариантом перевода подобных структур является сходное по структуре русское безличное предложение: бел. *няма чаго рабіць*; рус. *нечего делать*. В нашем материале на месте подобной белорусской придаточной определительной части появляется постпозитивное распространенное определение, выраженное причастным оборотом *страдающий от безделья*. Общая атрибутивная семантика русского словосочетания *причастие + существительное* по отношению к определяемому слову осложняется обстоятельственным причинным значением внутри самого подчинительного словосочетания. Бел.: *З тых вырабаў, **што майструюць** людзі, якім вельмі доўга і люта **няма чаго рабіць*** (У. Караткевіч «Каласы пад сярпом тваім»); рус.: *Такие обычно мастерят люди, люто и упорно*

страдающие от безделья (пер. В. Щедриной). Переводчик стремится избежать «нанизывания» придаточных определительных предложений, так как при буквальном переводе ему пришлось бы два раза использовать союзное слово *который*: *изделия, которые мастерят люди, которым очень долго и люто нечего делать*.

Русский причастный оборот может появляться в тексте перевода на месте белорусской конструкции «*фразеологически несвободное словосочетание + существительное*». Белорусский глагольный фразеологизм *не давалі спакою* в составе придаточной части сложноподчиненного предложения переводится синонимичным русским причастием *досаждавшие*, являющимся ядром обособленного определения. Бел.: *Некалі там вадзілася багата мядзведзяў, якія не давалі спакою і жыхарам суседніх паселішчаў* (В. Быкаў «Аблава»); рус.: *Некогда в соседних с Боговизной лесах водились медведи, немало досаждавшие жителям окрестных селений* (пер. В. Тараса).

Описательные белорусские глагольные конструкции с союзами *што, які*, смысловым центром которых является несвободное синтаксически словосочетание в функции составного неглагольного сказуемого, обычно коррелируют в переводе с обособленными определениями, выраженными трехсловными синтаксически несвободными словосочетаниями с причастиями. Бел.: *То пачыналася Багавізна, якая ў тутэйшым краі была дьябальскай, страхавітай мясцінай* (В. Быкаў «Аблава»); рус.: *Кажется, тут начиналась Боговизна, слышная среди здешних жителей особенным, почти дьявольским местом* (пер. В. Тараса).

Межъязыковая корреляция белорусского глагола с русским причастием наблюдается не только на уровне сложноподчиненного предложения, но и на уровне предикативного сочетания простого предложения. Бел.: *Якія пахілыя драўляныя крыжы, усе шэрыя і ў глыбокіх трэшчынах стаяць на скрывахаваннях шляхоў* (У. Караткевіч «Каласы пад сярпом тваім»); рус.: *Покосившиеся деревянные кресты, серые, в глубоких трещинах, стоящие на перепутьях* (пер. В. Щедриной). В данном примере при переводе происходит перестройка грамматической структуры высказывания при сохранении тождества отражаемого факта объективной действительности. Переводчик использует прием компрессии, концентрируя в однословном наименовании семантику, выраженную в тексте-оригинале расчлененно.

Русские причастные обороты часто появляются и в качестве коммуникативных аналогов белорусских словосочетаний «*прилагательное + существительное*». Как отмечает Т.Н. Волинец, «функциональная общность на синтаксическом (определение) и изобразительном (эпитет) уровнях делает возможной и системно оправданной межъязыковую синонимическую замену белорусского имени прилагательного на русское причастие (см. Волинец 1993, 54). Подобная широко используемая эквивалентность компенсирует ограничения в функционировании причастных форм в белорусском языке и придает языку русского перевода ту необходимую выразительность, которая присутствует в русской художественной речи. Бел.: *...убачыў там старога гаспадара, счырванелую ад гневу Герду...* (В. Быкаў «Аблава»); рус.: *...увидел на крыльце покрасневшую от гнева Герду...* (пер. В. Тараса).

Довольно часто русские причастные обороты с ядром – действительным причастием настоящего времени появляются в переводе на месте белорусского адъективного словосочетания, главным компонентом которого является прилагательное, образованное суффиксальным способом от глагольной лексемы. Так, белорусское прилагательное *пахучы* образовано от глагола *пахнуць* и имеет значение «характеризующийся действием, названным мотивирующим словом». В современном белорусском языке имена прилага-

тельные и причастия на -учы/-ючы, -ачы/-ячы чаще всего носят, бесспорно, разговорный характер. Бел.: *Сыпанулі насустрач людзі, хутчэй неслі дзяцей у дом, расхувалі іх, пахучых з марозу* (У. Караткевіч «Каласы пад сярпом тваім»); рус.: *Навстречу высыпали люди, быстро несли детей в дом, раздевали их, пахнувших морозом* (пер. В. Щедриной). В приведенном примере при сохранении синтаксической функции белорусского адъективного и русского причастного оборотов как постпозитивных определений при личном местоимении наблюдается несовпадение грамматического значения русской и белорусской конструкций.

Иногда русское обособленное определение с ядром – *страдательное причастие прошедшего времени + имя существительное в творительном падеже* появляется в тексте-переводе на месте расчлененной белорусской синтаксической конструкции, состоящей из нескольких структурных частей, семантически связанных друг с другом, но пунктуационно оформленных как отдельные высказывания. Бел.: *Яго тут трохі хавалі ад берага купіны і лазняк. А галоўнае – тыя, на беразе, мабыць, не надта імкнуліся ў багну, мабыць жа ведалі, што дна ў ёй няма* (В. Быкаў «Аблава»); рус.: *Он все сидел по шею в воде, скрытый от берега камышом и кочкарником, а те, на берегу, видно, боясь трясины, даже не приближались к бочажине* (пер. В. Тараса).

Иногда русский причастный оборот появляется на месте белорусского обстоятельства образа действия, выраженного деепричастным оборотом. Бел.: *І на яго пазіралі і плакалі некаторыя – болей бабы – пастаўшы пад старой пахілай вербінай ля Саўчыкавай хаты* (В. Быкаў «Аблава»); рус.: *Ему вслед глядели и плакали деревенские бабы, собравшиеся под суковатой вербой возле Савичковой хаты* (пер. В. Тараса). Лексико-семантическая замена белорусского деепричастия на русское причастие в данном примере объясняется невозможностью образовать деепричастие на -вши от русского глагола *стать*. Кроме того, формы на -вши носят в русском языке разговорный или просторечный характер.

В синонимические отношения с русским причастным оборотом могут вступать и белорусские конструкции, опорным словом которых является существительное со сходным лексическим значением. Чаще всего это однокоренные отглагольные имена существительные со значением определенного действия. Бел.: *І, хутчэй ад замілавання гэтай нечаканай да-ро-ласцю, чым ад усведамлення неабходнасці волі для кагосьці з Кагуты, бацька сказаў...* (У. Караткевіч «Каласы пад сярпом тваім»); рус.: *И, скорее умиленный этой неожиданной взрослостью, чем от сознания необходимости дать вольную кому-то из Когутов, отец сказал...* (пер. В. Щедриной). Наличие таких переводческих соответствий еще раз подтверждает мысль о том, что, синтезируя в себе значение признака и процесса, отглагольные образования вступают друг с другом в отношения морфологической и синтаксической производности и «оформляют эти отношения соответственно как именными, так и глагольными категориями» (Волынец 1998, 112).

Иногда при переводе белорусских словосочетаний *существительное + существительное* русскими причастными оборотами происходит синтаксическое развертывание текста перевода. Бел.: *Ах, маленькі капрал, спрытнога, маленькі абабівач грушак чужымі рукамі* (У. Караткевіч «Каласы пад сярпом тваім»); рус.: *Ах! Маленький капрал, ловкач, маленький шельмец, обивающий груши чужими руками* (пер. В. Щедриной). Вместо сказуемого номинатива с коннотативной окраской *абабівач грушак* в русскоязычном тексте наряду с обособленным определением, выраженным причастным оборотом *обивающий груши*, используется дополнительная лексема *шельмец* в функции сказуемого номинатива. Подобная коррелятивность «под-

сказываецца» лексической системой, и появление русского имени существительного – реализация в русском тексте суффикса субъективной оценки *-ач* белорусской лексики *абабівач*. Синтаксическое развертывание текста в данном случае позволило более образно передать семантику однословного наименования.

Нередко при переводе в русские причастные обороты разворачиваются белорусские словосочетания *существительное + предлог + существительное*. Ср.: бел. (узлежак) *з кустаў* – рус. *заросшая кустарником (опушка)*; бел. (вочы) *з дабрынь і тугою* – рус. (глаза), *смотрящие с такой добротой и тугою*. Используя в данном случае дополнительные лексические единицы, переводчик стремится передать имплицитные элементы смысла оригинала. Кроме того, вводя причастные конструкции в русский текст, переводчики сохраняют характерное для русской художественной речи изобилие причастными формами.

Интерес, на наш взгляд, представляют случаи, когда русский причастный оборот в тексте перевода появляется как результат синтаксического развертывания белорусского наречия. Бел.: *Ён разморана бавіў цёмны перадсвятлы час, вагаўся* (В. Быкаў «Аблава»); рус.: *Разморенный дремотой, он медлил, тянул время* (пер. В. Тараса). При таком переводе описываемая автором ситуация расширяется с введением в текст перевода добавочных семантических и грамматических единиц. В основе подобных переводческих трансформаций «лежат не только особенности узуального, т. е. общепринятого употребления изоморфных средств выражения, закрепленные нормами соответствующей пары языков, но и особенности окказионального, обусловленного специфическим контекстом, использования этих средств в конкретной функциональной разновидности речи» (Гарбовский 1982, 101).

Анализ межъязыковых коррелятов русских причастных оборотов в белорусско-язычных текстах позволяет сделать следующие выводы: 1. Выбор причастных конструкций, способных выступать в качестве межъязыковых коррелятов белорусских синтаксических конструкций и форм, находится в прямой зависимости от функциональной нагрузки синтаксических единиц в белорусском тексте. 2. Не все переводческие преобразования белорусских синтаксических конструкций в русские причастные обороты обусловлены расхождением белорусского и русского языков на уровнях системы, нормы или узуса. Некоторые преобразования могут быть вызваны другими факторами: необходимостью учета внутритекстовых связей, оптимальным стилистическим оформлением высказывания на русском языке, профессионализмом и языковой корректностью переводчика. 3. Общая и полная типология переводческих преобразований позволяет обнаружить стандартные (подсказываемые языковой системой) и нестандартные (индивидуально-авторские) типы межъязыковых коррелятов, в которых выражается связь элементов оригинального белорусского текста с соответствующими русскими причастными оборотами.

ЛИТЕРАТУРА

- Валынец Т. М. Рускія дзеепрыметнікі і іх камунікатыўныя эквіваленты ў беларускамоўных тэкстах // *Веснік БДУ*. Сер. 4. 1993. № 3. С. 50–57.
 Волянец Т. Н. Грамматический феномен причастия. Мн., 1998.
 Гарбовский Н. К. Переводческие трансформации и обучение переводу // *Перевод как лингвистическая проблема*. М., 1982. С. 97–109.

Облова Ольга Антоновна – преподаватель кафедры русского языка БГУ.

ПРИРОДОВЕДЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В «НАЗИРАТЕЛЕ» (XVI в.)

The article analyses lexical-semantic groups of the nominations of some scientific conceptions in the text of "Naziratel". It's stated that the natural scientific terminology originated yet in XVI century and that fundamentals of the scientific style originated in Russian literary language of the XVI century.

Возникновение и формирование функциональных стилей изучаются исторической стилистикой, недавно выделившейся в самостоятельную научную дисциплину из истории литературного языка (см. Кожина 1993). В настоящей статье рассматривается зарождение терминологии как элемента функционального научного стиля русского языка.

Возникновение элементов научного изложения на базе естественного языка наметилось уже в XVI в., что нашло отражение в памятниках письменности. Начальный этап развития естественнонаучной терминологии прослеживается в «Назирателе», переводном памятнике сельскохозяйственной литературы XVI в., который почти не исследован, а между тем рукопись исключительно интересна для изучения истоков научного стиля в русском языке. Данное произведение представляет собой подробное практическое руководство по земледелию, огородничеству и садоводству. Кроме собственно сельскохозяйственной лексики, в тексте встречаются названия явлений, относящихся к области медицины, биологии, географии. Терминологии в полном смысле слова тогда еще не существовало, но содержание памятника обуславливало употребление слов, обозначающих научное понятие.

Поскольку текст «Назирателя» отражает начальный этап развития естественнонаучной терминологии, научное понятие часто обозначается несколькими номинациями, которые можно объединить в одну лексико-семантическую группу. Лексико-семантические группы слов представляют собой «объединения двух, нескольких или многих слов по их лексическим значениям» (Филин 1982, 230). В нашем случае это синонимические группы слов, обозначающих одно понятие. Некоторым из этих номинаций в тексте дается развернутое определение, которое представляет собой фрагмент текста, содержащий или просто дефиницию, или описание, или сопоставление явлений и понятий. С точки зрения изучения истоков естественнонаучной терминологии представляется целесообразным уделить рассмотрению таких дефиниций особое внимание. Рассмотрим некоторые понятия из тематической группы, описывающей физиологию растений.

Для обозначения понятия «древесный сок» в тексте используются следующие номинации: *сокъ, потенция, сила, крепость, мокрота, пища, корм, живность*.

Сущность понятия раскрывается в тексте с помощью следующего определения: «... въ древеи всяком три суть части... первая часть есть которую латинници нарицают *потенция*, сиречь *сила* или *крепость*. се же есть дело оное с котораго может что быти, или склонение прироженное на то что еще быти может. как то с волны или из ширсти бывает сукно а не секира или топор или что инаго. потому что в ширсти нетъ таковыя крепости, ниже склонения прироженнаго ко образу секиры и прочая, таковая крепость в древеи есть оная *мокрота*. которую нарицаем *сокомъ*» (с. 203).

Особое место при обозначении понятия принадлежит словам *потенция* и *сок*. Первым, как отмечает переводчик, пользовались «латиняне», словарное значение – «сила, мощь (ср. ст.-польск. *potencya* и лат. *potentia*)» (Сл. XI–XVII, XVII, 230). Для иллюстрации значения в «Словаре русского языка XI–XVII вв.» приведен пример только из «Назирателя», возможно, лишь в этом памятнике слово используется в данном значении. Другое сло-

^{*} Здесь и далее цитаты приводятся по изданию: Назиратель

во исконное (встречается, как отмечает И.И. Срезневский, уже в памятниках XI в.): *сокъ* – «жидкость, сок» (Срезн., III, 1, 460). Именно слову *сок* в тексте дается развернутое определение: *сокъ убо есть мокрота которую корень во свои поры или дирки тягнуци подает древу к его живности. тако ж и к размножению летораслей* (с. 206).

Характерным признаком лексико-семантической группы является наличие родо-видовых отношений между ее членами. В данной лексико-семантической группе особое положение занимает слово *мокрота*, имеющее более общее значение по сравнению с другими номинациями. Словарное определение – «свойство, состояние мокрого, жидкого; сырость, влажность; влага в живых организмах» (Сл. XI–XVII, IX, 237–238). Слово *мокрота* дает общую физическую характеристику явлению, указывая на то, что это жидкость. Такая характеристика настолько важна, что именно это слово чаще всего используется при номинации понятия «древесный сок»: *мокрота древо питающая, или оживляющая* (с. 206); *мокроту* которая бы имела сходится в корения к его прохладению. таково ж и к живности или к корму древеси (с. 202); *притягают и привлекают в себя мокроту* из земли к своей живности (с. 204). Кроме того, это слово часто используется при характеристике других номинаций этой группы: *въ древесех... пища их или корм сиречь мокрота от корня въ верхъ восходитъ* (с. 215–216); *мокротные живности* (с. 203); *мокротные пища древесъ* (с. 412); *...мокрота. которую нарицаем сокомъ* (с. 203); *сокъ убо есть мокрота...* (с. 206).

Остальные номинации используются переводчиком для пояснения, определения или описательной характеристики понятия. Так, употребление переводчиком слов *сила* и *крепость* при характеристике понятия «древесный сок» подчеркивает значение жизненности, силы, указывает на потенциальные возможности явления. Слово *сила* исконное: оно отмечается в памятниках с XI в. (см. Срезн., III, 1, 460). И имело в древнерусском языке значение «естественная способность, свойство; мощь, сила телесная» (Срезн., III, 1, 348). А слово *крепость*, также исконное, отмечается в памятниках с X в. (см. Срезн., 1, 2, 1351), значение «твердость, прочность, крепость; физическая сила, мощь» (Сл. XI–XVII, VIII, 36).

Номинации *пища*, *корм*, *живность* указывают, прежде всего, на питательную функцию древесного сока, значения всех трех слов содержат смысл «питание»: *пища* – «то, что едят и пьют, что необходимо для поддержания жизни, пища; питание, пропитание» (Сл. XI–XVII, XV, 63). *Кормъ* – «еда, пища, корм для скота» (Сл. XI–XVII, VII, 316). Приведем пример из текста: *...въ древесех... пища их или кормъ сиречь мокрота от корня въ верхъ восходитъ* (с. 215–216). Слово *живность* также имеет в своем семантическом объеме значение «питание, пища вообще» (Сл. XI–XVII, V, 100). Именно такое значение реализуется в тексте памятника: *древеса и травы растут и множатся с мокротные живности которую всегда беспрестани приемлют* (с. 203). Из трех приведенных слов только слово *живность* не является исконным, оно отмечается в памятниках деловой письменности лишь с XVI в.

Наиболее удачной номинацией для обозначения данного понятия среди всех вышеприведенных синонимов оказалось слово *сок*, которое наиболее полно отразило сущность понятия, и именно за ним закрепился терминологический статус не только в русском, но и в других восточнославянских языках: *сок* (укр. *сік*).

Понятие «капилляр, сосуд в растений» выражают слова: *жила*, *дорога*, *дорожка*, *стежка*, *креска*, *чертеж*, *спица*.

Приведем фрагмент текста: *«стежки или дорожки некие которыми пища ихъ или кормъ. сиречь мокрота от корня в верхъ восходитъ. и се нарицают жилами, сицевые коле прямо вверху тягнуться, тогда и древо*

возрастает прямо... иногда опять *жилы* таковые не прямо и не просто но круто походят. и того для дерево завилое и крутое бывает. и нерпосто взростает. и коли таковые *жилы*... застановляются о другие поперег идучие. тогда и оный кормъ. который ими тягнется бывает застановленъ. таковые ж *дороги* которых здесь *жилами* нарицаемъ. иногда происходят от кореня вверх что *крески* или *чертежи* некие. а иногда опят от середины выходят в край дерева. какъ бы *спицы* из середину круга выведенные къ кругу. и то есть обычаи *жить* предреченныхъ» (с. 216–217).

При номинации понятия в памятнике особой терминологической значимостью часто обладает слово, употребленное в сочетании с глаголом *нарицать*. В данном случае это слово *жила*. Основное значение «кровеносный сосуд, вена» (Сл. XI–XVII, V, 110) в памятниках в этом значении фиксировано с XII в. (Сл. XI–XVII, V, 110). Значение «капилляр, сосуд у растений» в словаре иллюстрировано только примером из «Назирателя». Вероятно, оно выбрано переводчиком в результате переноса значения по функции: *жила* – «кровеносный сосуд, вена» → *жила* – «капилляр, сосуд у растений».

У слова *дорога* в «Словаре русского языка XI–XVII вв.» наряду с традиционным значением «дорога» отмечено значение «путь, проход для растительных соков, сосуд растения» (Сл. XI–XVII, IV, 323). Его иллюстрирует только пример из «Назирателя». Соответствующее значение слова *стежка* в словарях не отражено (однако работа над «Словарем русского языка XI–XVII вв.» не окончена, и лексикографической разработки данного слова пока нет). Однако слово *стежка* являлось в древнерусском языке абсолютным синонимом слова *дорога*. *стежка* – от *стезя* – «путь, дорога» (Срезн., III, 1, 585). Терминологически сходное употребление этих двух слов в тексте «Назирателя» дает право говорить о наличии также и у слова *стежка* значения «сосуд растения».

Слова *креска*, *чертеж* и *спица* употреблены в тексте как средства сравнения, что подчеркивается употреблением при них союзов *что, как бы*. Слова *креска*, *чертеж* используются при описании вертикальных сосудов. Слово *креска* польское: *kreska* – черта. Словарное значение («черта, линия» (Сл. XI–XVII, VIII, 39)) иллюстрируется только примером из «Назирателя», вероятно, этот полонизм не имел широкого распространения. Слово *чертеж* в древнерусском языке имело значение «отметка, грань; чертеж» (Срезн., III, 2, 1560). Корень слова является исконным, но само слово фиксировано в памятниках лишь с XVI в. (Срезн., III, 2, 1569). В данном контексте основанием для сравнения явилась сема «грань, черта, линия».

Объектом сравнения для слова *спица* являются горизонтальные, поперечные сосуды. Слово имеет значение «один из стержней, соединяющих втулку колеса с ободом» (Ожегов 1963, 746). Общей семой, признаком, давшим основание для сравнения, является поперечное расположение, радиальное соединение центра с краем.

Ни одно из слов, использованных переводчиком для обозначения понятия «сосуд дерева», не сохранилось в современной терминологии.

Понятие «мельчайшее отверстие сосуда» вводилось при помощи номинаций: *пора*, *дыра* (*дира*, *дирка*). *исход*, *исхождение*, *происхождение*, *шель*, *удеса* *сосудные*.

В тексте мы не находим пространной дефиниции понятия. В центре данной лексико-семантической группы – слово *пора*, номинация, которая является наиболее значимой, и переводчик вводит ее в текст как новую, а все остальные слова использует для толкования ее значения: *поры* или *дирки* (с. 200); *поры* или *диры* (с. 248); *поры*, *сиречь* *исхождения* *отверстыя* (с. 362); *поры* или *дирки* *исхождения* *суть* *удеса* *сосудные* (с. 208); в по-

ры сиречь в происхождения отверстые (с. 372); *поры и исходы в древе-си* – на поле пояснение: *щели* (с. 312).

В словаре М. Фасмера слово *пора* считается заимствованным из немецкого языка в XVIII в. (см. Фасмер 1987, III, 328). Но мы видим, что уже в XVI в. это слово появилось в «Назирателе» как заимствование из латинского языка (лат. *poros*) при посредстве польского. Новое слово *пора* вводилось в текст памятника для обозначения понятия «мельчайшее отверстие сосуда». В «Словаре русского языка XI–XVII вв.» его значение определяется как «мельчайшее отверстие в древесной коре» (Сл. XI–XVII, XVII, 145) и иллюстрируется только примером из «Назирателя». Однако в самом памятнике наблюдается недифференцированность, размытость, даже двойственность значения. Чаще всего речь идет именно об отверстиях сосудов, с помощью которых происходит питание дерева: *кореня дерева старого, поры или дирки исхождения суть удеса сосудные к послуге. потому что ими сокь происходит к возрасту древесному* (с. 208–209); *входила мокрота земная в поры сиречь в происхождения отверстые* (с. 372); *древеса... имеют поры, сиречь исхождения отверстые. которыми бы удобнее тянулася в нихъ мокрота из земли къ ихъ корму* (с. 362–363); *вода... затворяет все поры и исходы в древе-си* – на поле пояснение: *щели* (с. 312).

В некоторых других контекстах значение номинации кажется полностью тождественным значению «сосуд»: *поры ихъ или исхождения и жилки которыми сокъ из дерева во оwoць происходит* (с. 413); *древеса... не имеют черевъ ниже жил. точию поры или дирки, которыми тягнется в них сицевая живность* (с. 200–201). Здесь мы можем говорить о метанимическом переносе значения с части на целое.

Слово употребляется в тексте памятника также в значении «мельчайшее отверстие на коже человека»: *мокротной ж воздух... поры опять. их же некоторые сиротками, или дирками нарицаю в телеси отворяет* (с. 114–115); *мокрота его [навоза] своимъ курением теплым отвираючи поры [на поле пояснение – щели] или исхождения проходит тела высохлые, и отмягчает их много прибавляючи телу мерки* (с. 284). В следующем контексте переводчик указывает на сходство пор у растений и у человека: *о обычаи растения древес и травъ толко тое скажемъ. что оны имеют в себе поры исхождения, сиречь деры которые на человеческом телеси показуются во время стужи. нарицают же ихъ иные сиротками. теми оные притягаютъ и привлекаютъ в себя мокроту из земли къ своей живности* (с. 203–204). Такое значение данного слова в словарях древнерусского языка не отражено.

Слова, при помощи которых переводчик пояснял слово *пора*, имеют общую сему «отверстие, выход»: *дыра (дира)* – «дыра, прореха; отверстие, пролом; выемка, углубление» (Сл. XI–XVII, IV, 395–396). *Исход* – «место для выхода, выход» (Сл. XI–XVII, VI, 345). *Исхождение* – «выход за пределы чего-либо; исхождение» (Сл. XI–XVII, VI, 345). *Происхождение* – «выход, проявление» (Сл. XI–XVII, XX, 143), в этом выпуске словаря (1995 г.) у слова *происхождение* зафиксировано также значение «поры у растений», иллюстрируемое только примером из «Назирателя». Слово *щель* в словарях древнерусского языка лексикографически не разработано, но можно предположить, что его значение в XVI в. совпадало с современным, что подтверждает и употребление слова в тексте «Назирателя». В номинациях *исхождения отверстые* и *происхождения отверстые* прилагательное конкретизирует значение существительных.

Только номинация *удеса сосудные* не имеет семы «отверстие, выход»: *удеса* – от *удъ* – «часть, кусок; орган внешних чувств» (Срезн., III, 2, 1155). Прилагательное *сосудные* конкретизирует значение существительного. Та-

ким образом, номинация приобретает значение «часть сосуда, выходящая на поверхность коры».

При описании значения «мельчайшее отверстие на коже человека» к синонимическому ряду добавляется украинизм *сироты* – «прыщики, выступающие на теле от холода» (Словарь украинского языка, 1907–1909, IV, 123).

Как видим, ни одно из этих слов, в том числе слово *пора*, не имело в древнерусском языке значения «мельчайшее отверстие в древесной коре». Вероятно, само понятие еще к тому времени не вполне сформировалось. Однако со временем для обозначения этого понятия стал употребляться именно термин *пора*. Различные номинации, которые переводчик употреблял для пояснения этого слова, в данном значении не закрепились.

Таким образом, в тексте памятника XVI в. «Назирателя» для обозначения одного научного понятия могло использоваться несколько номинаций (неспециализированных слов русского языка и иноязычных заимствований), которые можно объединить в лексико-семантическую группу. Терминологическое значение отдельных членов такой группы подчеркивало наличие дефиниций, другие использовались для пояснения или описательной характеристики понятия. Анализ таких групп наименований позволяет проследить зарождение естественнонаучной терминологии в тексте памятника, что свидетельствует о зарождении и развитии основ стиля научного изложения уже в XVI в.

Сокращения

Сл. XI–XVII – Словарь русского языка XI–XVII вв. М., 1980–1996. Вып. 1–23 (издание продолжается).

Срезн. – Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка. Ротапринтное издание. М., 1989.

ЛИТЕРАТУРА

Кожина М.Н. Статус исторической стилистики // *Stylistyka* 2. Opolé, 1993.

Назиратель / Ред. Котков С.И. М., 1973.

Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1963.

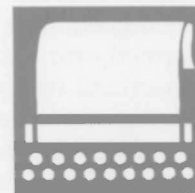
Словарь украинского языка: В 4 т. / Ред. Б.Д. Гринченко. Киев, 1907–1909. Т. 4.

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. М., 1987. Т. 3.

Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. М., 1982.

Ефимчик Ольга Евгеньевна – аспирант кафедры русского языка БГУ. Научный руководитель – доктор филологических наук, профессор Е.И. Янович.

Журналістыка

Е.И. ДМИТРИЕВ

ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ЖУРНАЛИСТА

In order to change the situation in Belarusian mass-media and the audience attitude towards them, the faculty of journalism of the BSU defined the main aims, forms and ways of the formation of the sociological culture of future journalists just as the ways of creating the professional sociological journalism in Belarus.

В апреле 1998 г. на факультете журналистики Белорусского государственного университета была создана кафедра социологии журналистики, а с октября этого же года студентам факультета стал преподаваться новый учебный курс – “Социология журналистики”. Данное решение не просто дань моде или стремление копировать то, что было сделано несколько раньше на факультетах журналистики Московского и Санкт-Петербургского государственных университетов, оно продиктовано прежде всего рядом объективных факторов, которые обуславливают развитие белорусского общества в XXI в. – столетии знаний, социальных и информационных технологий.

Во-первых, сегодня уже окончательно оформились две основные тенденции социально-политического развития Беларуси в ближайшие десятилетия: **медиатизация** всей политической жизни, все большее подчинение политики правилам игры, которые диктуют средства массовой информации (СМИ), и **олигополизация** информационной сферы. Такие процессы связаны с тем, что отсутствующую в Беларуси централизованную систему политических коммуникаций заменяет институт СМИ, который становится центральным институтом политического рынка, в результате наши СМИ сообщают не информацию, а излагают так называемые “сообщения для печати” той или иной группы политических интересов.

Во-вторых, в настоящее время журналистика, СМИ все больше стремятся взять на себя функцию социологического анализа реальности, оттесняя на второй план социологию как науку, нивелируя ее результаты до уровня информационных сообщений.

В-третьих, реальностью становится **информационный метаболизм**, который рассматривается как обмен информацией в обществе. Основу его составляют **функциональные информационные системы (ФИС)**, под которыми мы понимаем динамические саморегулирующиеся системы, деятельность которых направлена на поддержание информационного равновесия в обществе и создание благоприятных условий для функционирования рынка информации в Беларуси. При этом ФИС занимают промежуточное положение между государством и обществом, тем самым обеспечивая гармоничное единство политической системы и легитимность политического механизма.

В-четвертых, никакие реформы в Беларуси невозможны без консолидации общества и активного подключения к этому процессу человеческого фактора, что неизбежно ведет к социологизации как СМИ, так и всей журналистской практики. Фактически речь идет о человеческой революции, которая должна изменить наш образ жизни и поведение, способствовать развитию человеческого фактора и дать возможность создавать механизмы взаимного приспособления человека, общества и СМИ.

В-пятых, XXI столетие – век революции в высшем образовании, требующий радикальных инновационных преобразований в системе университетской подготовки журналистов, прежде всего, изменений содержательно-технологических. Фундаментальность университетского образования предполагает, что изначально в структуре профессиональной культуры журналистов должна быть заложена культура социологического мышления и поведения. Это является первоочередной задачей гуманизации и гуманитаризации высшего образования.

Наконец, сегодня наблюдается принципиальное снижение издержек распространения информации, что вызвано развитием принципиально новых видов электронной коммуникации, способствующих развитию информационной полиархии, или господству в обществе многих СМИ, которая обусловлена: во-первых, появлением возможности оперативного доступа неограниченной аудитории к любой информации несекретного характера через Интернет; во-вторых, расширением части политически активного населения в новой информационной среде. Принципиальное изменение характера информационных коммуникаций позволяет преодолеть сформулированный Робертом Михельсом “железный закон олигархий”, в соответствии с которым постулируется преобладание хорошо организованных властных элит над слабоорганизованным большинством.

Таким образом, идеи формирования эффективного гражданского общества в Беларуси с развитием СМИ и, прежде всего, электронных коммуникаций, приобретают необходимую материальную базу. Здесь следует обратить внимание на то, что собственные экономические требования глобального медиа-рынка не совсем коррелируются с традиционной ролью национальных СМИ, т. е. политические и социальные функции национальных СМИ, ориентированных на формирование в Беларуси гражданского общества, вступают в известной мере в противоречие с философией нового глобального медиа-порядка. Суть этой философии в культивировании идеологии потребления, утверждающей: смысл жизни состоит в обладании вещами. Именно поэтому в СМИ все больше места отводится маркетинговой информации, которая становится сегодня пропагандой не просто отдельных товаров или услуг, а новых жизненных стилей. Реальность при этом трансформируется СМИ и становится декорацией той или иной идеи, способной оказывать влияние на человека. В этой ситуации возникает вопрос о том, в какой мере распространение ценностей глобальной культуры потребления в СМИ будет соотноситься с задачами укрепления и развития собственно политических и информационных ценностей – свободы слова, свободы выражения мнения, свободы получения и распространения информации, которые необходимы для построения полноценного гражданского общества в Беларуси. Чтобы дать правильный и мотивированный ответ на него не только себе, но, прежде всего, аудитории СМИ, журналист должен обладать высокой социологической культурой, сформированной еще в университетских стенах. Именно сегодня, как никогда, исключительно велика роль журналистики как инструмента социального познания в системе формирования и регулирования процессов общественного самоуправления и укрепления демократии.

Чтобы решить эту проблему, изменить ситуацию в СМИ и вокруг средств массовой информации, на факультете журналистики Белгосуниверситета определены основные цели, формы и средства формирования социологической культуры будущих журналистов, пути формирования в Беларуси полноценной и профессиональной социологической журналистики.

За последнее десятилетие изменилась методика получения информации: в настоящее время она включает в себя такие способы, приемы, процедуры и методы, которыми журналистам старшего поколения в других общественно-политических и экономических условиях просто не было необходимости пользоваться, и соответственно на факультете журналистики они просто не получали подобных знаний. Сегодня же для журналистов новые методы стали обычным и необходимым ежедневным инструментарием. Вместе с тем как в университетской среде, так и среди журналистского сообщества существуют полярные мнения относительно необходимого и достаточного уровня социологических знаний в профессиональной квалификации журналиста.

Исследования показывают, что научное определение и объяснение не успевает за динамично меняющимися процессами, происходящими в журналистской практике. Естественно, эти вопросы не находят полного отражения в учебных планах, и в итоге наши выпускники оказываются слабо подготовленными к реальной практической деятельности, новым потребностям общества. Но, если социологическая журналистика в Беларуси фактически существует, значит, требуется введение в учебный процесс соответствующих дисциплин. Однако мы должны помнить, что белорусская практика отличается от того, что, например, делается в России или за рубежом, а следовательно, слепое копирование и перенесение на нашу почву опыта того же МГУ может дать отрицательный результат.

Отметим, что введение курса "Социология журналистики" на факультете журналистики БГУ преследовало не только познавательную и методическую цели, но и ориентировало студентов на самостоятельное освоение технологии социологической журналистики. Частью студентов при этом был проявлен интерес к практической реализации знаний, полученных в ходе изучения учебных дисциплин "Социология" и "Социология журналистики", что привело нас к идее создания на факультете журналистики студенческой научно-исследовательской лаборатории социологического изучения СМИ. На наш взгляд, многообразная журналистская практика должна проходить в соответствии с сопутствующими ей образовательными процессами и исследовательскими системами, так как журналистика – одна из самых мобильных и восприимчивых ко всему новому в жизни профессий, и обучение в этой сфере требует самого пристального внимания ко всем новациям и тенденциям. На наш взгляд, в республике уже давно назрела необходимость в подготовке журналистов, полноценно владеющих социологическим инструментарием и способных, используя его, осмысливать происходящие в белорусском обществе процессы, интерпретировать эти процессы и оценивать реальные достижения, грамотно работать с полученной социологической информацией. Это требует высокого уровня социологической культуры будущего журналиста. Отличительная черта такой культуры – глубокая эрудированность, усвоение научных социологических критериев в анализе и их применение даже при обычной констатации явлений, относящихся к жизни современного общества и претендующих всего лишь на новостной статус.

Таким образом, социологическая культура журналистов должна быть частью их общей политической культуры. С учетом этого она в качестве своих структурных элементов должна включать в себя: культуру социологического

мышления, культуру социологического поведения, социологическую культуру профессиональной деятельности журналиста. Иными словами, социологическая культура журналиста – явление многоуровневое, где наиболее важным уровнем является социологическое мышление.

Социологическое мышление журналиста – форма, часть общенаучного мышления, которая при изучении общества опирается на социологические методы и приемы познания социальной реальности, специфика которых состоит в критическом подходе к оценке и восприятию действительности и ее отражению в СМИ. Социологическое мышление, как и мышление политическое, развивается в теоретической и практической формах. И если практическая форма близка к здравому смыслу, то теоретическое социологическое мышление, по мнению социолога З. Баумана, достаточно принципиально отличается от него по следующим параметрам:

- 1) является не только научным, но и социально ответственным, его результаты подлежат социальному контролю;
- 2) базируется на данных, отражающих как состояние отдельных социальных объектов и социальных общностей, так и общества в целом;
- 3) построено на использовании методов научного познания – анализе, синтезе, индукции, экстраполяции и т. п.;
- 4) отрицает агностицизм, но руководствуется прагматичным скептицизмом, предполагающим альтернативность и плюралистичность, парадоксальность подхода к социальным фактам, оно основывается на знаниях, а не на убеждениях и установках (см. Бауман 1996).

Для того чтобы журналистика была эффективной, мышление журналиста должно определяться не корпоративными интересами, а высокой социологической культурой, своего рода навигационным инструментом, помогающим сохранить моральность современной журналистики, не позволяющим последней превратиться окончательно только в одну из успешных сфер современного бизнеса. Социологическая культура журналиста должна опираться на принцип – мы несем ответственность как перед обществом, в котором живем и работаем, так и перед миром в целом и нашим общим будущим. Она складывается как из ценностей профессиональной деятельности журналиста, так и общечеловеческих. Если говорить о профессиональных ценностях, то это прежде всего – выполнение обязанностей журналиста на высочайшем уровне компетенции, инициативность и способность к риску, приспособляемость к переменам, способность самостоятельно принимать решения, умение работать в команде и открытость всегда и везде любой информации, знаниям, новостям. Что касается общечеловеческих ценностей, то главные из них для журналиста – доверие к людям, умение уважать других и самого себя, умение отвечать за свои поступки, высокая социальная ответственность. Другими словами, должна существовать непосредственная и неразрывная связь социологической культуры журналиста и его профессиональной этики.

Следует отметить, что социологическая культура журналиста не может и не должна быть космополитичной по своему духу, содержанию и характеру, так как она детерминирована национальной, политической и социальной спецификой конкретного общества. Например, в Японии социологическая культура журналистов США окажется несостоятельной, так как, на наш взгляд, одинокий, сильный, находчивый "рейнджер – журналист" является идеалом именно американской культуры, но не японской или белорусской. Причина – сегодня и в Японии, и в Беларуси американские индивидуалистические принципы вряд ли могут быть приемлемыми для общества, так же как Соединенным Штатам чужды строгие японские традиции подчинения и белорусская "толока". Таким образом, даже в условиях глобализации и

интернационализации информационных процессов социологическая культура журналиста в Беларуси должна строиться с учетом национальной специфики.

Думаем, понятно, что социологическая культура журналистов не может быть сформирована административным путем, с помощью циркуляров, директив и указаний или путем массированного давления и постоянного контроля. Все должно быть наоборот, так как осознанная и мотивированная культура значительно эффективнее в любой профессиональной деятельности, чем демотивированная административная регламентация. Что для журналистики может звучать так: лучше творческий хаос, чем упорядоченная пассивность.

Понятие «социологическая культура» журналиста не тождественно понятию «профессиональная культура», так как в широком смысле под профессиональной культурой подразумевается степень овладения человеком определенным видом профессиональной деятельности, а также мера и способ реализации творческого и физического потенциала личности в процессе и в результатах деятельности. Иными словами, профессиональная культура журналиста – качественная характеристика развития и подготовки профессионала, которая отражает в определенной мере его социальную зрелость и является главным условием формирования социологической культуры журналиста. И если профессиональная культура журналиста выступает как духовно-практическое образование, то социологическая культура в основном ориентирована только на журналистскую практику. При этом реальная жизнь предъявляет высокие требования к социологической культуре журналиста, так как сегодня нужны журналисты с нестандартным видением и оригинальными подходами к современным процессам в белорусском обществе, обладающие гибким, творческим, научным мышлением. Так, например, социологическое мышление позволяет журналисту проникать в сущность социальных и политических явлений, видеть главное в многообразии информации, проявлять творчество в работе. Поэтому с социологической культурой журналиста несовместимы консерватизм, шаблонность мысли, приводящие к словоблудию, словесным штампам.

К сожалению, в настоящее время значительной части белорусских журналистов не присуща социологическая культура. Поэтому они склонны к скоропалительным суждениям и умозрительным заключениям, к эмоциональным, бездоказательным обобщениям и выводам, к тривиальным объяснениям всего происходящего в Беларуси. Классическим, на наш взгляд, примером подобного обыденного мышления журналистов стало сотни раз повторенное в различных белорусских СМИ и в разных интерпретациях утверждение о детерминированности сознания населения республики «стоимостью вареной колбасы и ее наличием в магазинах».

Фактически стало правилом, что белорусские СМИ используют социологические данные фрагментарно как изолированные в пространстве временные срезы, они нередко не разъясняют или даже в отдельных случаях не понимают сути и содержания используемых социологических категорий и терминов. Особенно данное явление стало очевидным с начала 1997 г., когда опыт политически напряженных месяцев осени 1996 г. породил обширный набор апелляций к общественному мнению со стороны политических структур, как властных, так и оппозиционных, и фактически ввел в политический процесс в Беларуси новый механизм общения политических структур как между собой, так и с различными социальными институтами – через СМИ и общественное мнение. Особое место в этом механизме стали занимать данные социологических рейтинговых измерений, которые, пожалуй, в

случае их использования в СМИ стали бесспорным примером медиатизации политики и олигополизации СМИ в Беларуси.

Отсутствие необходимой социологической культуры у журналистов привело к тому, что достаточно часто в белорусских СМИ анализ данных рейтинговых замеров имеет гомилетическую форму, т. е. фактически представляет из себя не научное описание и объяснение, а проповедь в чьих-то интересах. Второй, широко распространенный журналистский прием представления рейтингов в белорусских СМИ – эристический комментарий, построенный на стремлении навязать аудитории свое понимание и видение результатов рейтингового замера любыми средствами и способами.

Традицией, свидетельствующей об отсутствии социологической культуры у части белорусских журналистов, стала публикация в СМИ (государственных и негосударственных) фиктивных рейтингов, т. е. статистических данных, проранжированных по определенному признаку и не имеющих ничего общего с социологическими рейтинговыми замерами. Подобные данные под рубрикой “Рейтинг” каждый вторник появляются на страницах выпуска “Деловой вторник” в “Советской Белоруссии”, регулярно публикуются в “Белорусской газете”, “Белорусской деловой газете”, в “Национальной экономической газете” и т. д. (см. Белорусская газета 2000, Белорусская деловая газета 1999, Вышэйшая школа 2001, Национальная экономическая газета 1999, Советская Белоруссия 2001).

Сегодня, к сожалению, нередко утрачиваются профессиональные критерии в наших СМИ, белорусская журналистика остается по преимуществу идеологической, а не социологической. Хотя, признаем, социологические данные тоже можно выстроить вполне определенным образом – так, чтобы уже не комментарий, а цифры стали “коллективным агитатором и пропагандистом”. Следует также признать, что до сих пор по инерции наша “постсоветская” демассифицированная и маргинализируемая пресса продолжает традиции советской школы журналистики – учит жизни общество и учит с известной долей лицемерия и ханжества. И хотя вроде выросло новое поколение как бы независимых журналистов (но всегда готовых к цензуре денег и самоцензуре), ситуация во взаимоотношениях журналистов и общества изменяется достаточно медленно. Возможный выход – в целенаправленном формировании социологической культуры будущих журналистов, воспитании у них культуры социологического мышления в ходе перехода университетского образования к многоуровневой системе подготовки специалистов на основе принципов фундаментальности и преемственности образования. При этом аксиомой социологической культуры журналиста и социологической журналистики, как таковой, должен, на наш взгляд, стать известный “категорический императив” И. Канта, который гласит: “Поступай так, чтобы ты всегда относился к человечеству и в своем лице, и в лице всякого другого так же, как к цели, и никогда не относился бы к нему только как средству” (Кант 1965, 260)

ЛИТЕРАТУРА

- Бауман З. Мыслить социологически. М., 1996. С. 21.
Белорусская газета. 2000. 2 мая. С. 13.
Белорусская деловая газета. 1999. 17 мая. С. 9.
Вышэйшая школа. Навукова-метадычны і публіцыстычны часопіс. 2001. № 1. С. 59.
Кант И. Критика практического разума: В 6 т. // Соч. М., 1965. Т. 4. Ч. 1. С. 260.
Национальная экономическая газета. 1999. 24 нояб. С. 3.
Советская Белоруссия. 2001. 27 февр. С. 3.

Дмитриев Евгений Иванович – заместитель декана факультета журналистики, доцент кафедры социологии журналистики БГУ.

Е. Н. ЕЛОВИК

**ИДЕАЛЬНЫЕ КОНСТРУКЦИИ ("ФИКЦИИ")
В ТЕКСТАХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ**

The mass communication today is a personal problem. Everybody should know how to defend oneself from information pressure, that's why psychological mentality is of great importance. Today it is the instrument of survival and development of the society. The article is devoted to the problem of ideal constructions in journalism. The term belongs to a famous austrian psychologist Alfred Adler. The author comes to the conclusion that these ideal constructions (fictions) help journalists in their work and readers in their text perception.

В творческой деятельности журналисты часто руководствуются идеей подчинения человека тем целям, которые он ставит перед собой в отношении будущего. Знаменитый австрийский психолог, ученик Зигмунда Фрейда Альфред Адлер (1870–1937), основатель теории индивидуальной психологии, такой ориентир назвал фикционным финализмом (*fictional finalism*). В статье "Индивидуальная психология, ее гипотезы и результаты" ученый писал: "Во всех душевных движениях можно обнаружить, что они получают свое направление благодаря поставленной ранее цели. Но все эти преходящие, осязаемые цели после кратковременного периода стабильности в психическом развитии ребенка оказываются подчинены фиктивному конечным целям, понимаемым или ощущаемым как *fix* (англ. *fix* – установленный, обозначенный. – Примеч. авт.) финал. Другими словами, душевная жизнь человека, словно созданный хорошим драматургом персонаж, устремленный к своему пятому акту" (Адлер 1995, 23).

Его предложения во многом сложились под впечатлением концепции фикционализма, разработанной немецким философом-позитивистом Гансом Файхингером (1852–1933). В опубликованной в 1911 г. работе "Философия" как если бы" Файхингер выдвинул положение о том, что поведение огромного числа людей определяется некими социальными "фикциями" (такими, например, как "все люди равны в своих возможностях" или "чтобы добиться успеха в жизни, главное – желание"), которые совершенно не соответствуют действительности. В погоне за этими фикциями люди понапрасну расточают свои силы и энергию, так ничего реально и не добиваясь (см. подробнее Адлер 1995). По мысли Адлера, стремление к превосходству управляется выбранной им фиктивной целью, которая сформирована собственной творческой силой индивидуума, что делает ее в своем роде уникальной. Таким образом, стремление к превосходству, будучи фиктивной целью и являясь субъективно понимаемым идеалом, имеет огромное значение для личности. Когда фиктивная цель человека известна, все последующие действия наполняются смыслом, и его собственная история приобретает дополнительное объяснение.

Можно отметить определенную абстрактность в рассуждениях ученого о фиктивных целях, поскольку они не имеют аналогов в реальности. Однако нельзя не заметить, что подобные допущения помогают человеку более эффективно решать свои проблемы. Адлер настаивал на изменении или отклонении, если подобные цели не выполняют функции ориентира в повседневности. Полезность фикции в качестве жизненного маяка, доказывается практической деятельностью, большим эмпирическим опытом. Допустим, журналист поставил цель – достичь более высокого профессионального уровня. Можно много времени посвящать чтению литературы, вырабатывать свой стиль, повышать профессиональное мастерство, но совершенствование не имеет предела. Тем не менее стремление к профессиональному росту – полезное и здоровое – способствует повышению качества продукции, а значит, направлено на благо потребителя – читателя, слушателя, зрителя.

Фиктивные цели могут быть также опасными и пагубными для личности. Ярчайшим примером деструктивности является пропаганда в СМИ преимуществ какой-либо расы или нации над всеми остальными, причем в истории известны личности, убеждавшие миллионы людей действовать согласно подобным идеям.

Однако обратимся собственно к теории журналистики. Работники СМИ, к примеру, пропагандируют упорный труд, делая акцент на том, что напряженная работа и самоотдача помогают достичь практически всего. С точки зрения Адлера, это утверждение – просто фикция, потому что многие "трудоголики" не получают ничего из того, что заслуживают на самом деле.

Журналист по роду своей деятельности оперирует различными мыслительными конструкциями, некоторые из них можно отнести к фикциям, поскольку не существует эмпирических или логических доказательств, но разное влияние на огромное количество людей, так как принимая на веру, они приобретают тем самым статус устойчивых конструкций-утверждений. Целесообразность их существования вряд ли вызывает у индивидуумов сомнения, и если предположить, что полезные, но консервативные, по сути, механизмы восприятия вдруг перестанут действовать, то человек "утонет" в хаосе информации и собственных переживаний.

Примеров фиктивных заявлений, способных оказывать влияние на ход нашей жизни, великое множество. Для этого достаточно открыть любой журнал или газету и обнаружить там сентенцию вроде: "Честность – лучшая политика", "Все люди созданы равными", "Мужчина выше женщины" и т. д. Часто на этих идеальных конструкциях-утверждениях строятся целые материалы. В интервью "Женщина в политике" А. Томковича, опубликованном в еженедельнике "Свободные новости" использовано приблизительно 15 таких примеров. Приведем лишь некоторые: "Наверное, женщина в политике тем и отличается от мужчины, что действует, как говаривал один президент, абсолютно "отвязано"; "Главное достоинство движения – наши люди победили страх", "Мужчины по жизни серьезно не воспринимают женщин, а в политике и подавно"; "Я считаю, что у женщин больше здравого смысла. Они по природе своей – созидательницы. Не разрушать нам по душе, а строить, рожать детей, воспитывать"; "Женская настойчивость эффективнее мужской. Если уж мы беремся за что-то, то обязательно доведем дело до конца"; "В любой женщине живет свое "я", и если эту внутреннюю энергию раскрепостить, выиграют от этого в первую очередь мужчины" (Свободные новости, № 8, 1999, 2). Естественно, что не существует каких-либо эмпирических доказательств истинности приведенных утверждений, но читатели воспринимают их как некие константы морали.

В журналистике, как показывает практика, достаточно запастись набором определенных пословиц и поговорок и многие выводы автора спонтанно становятся логически оправданными и убедительными, хотя примеров, противоречащих друг другу пословиц – сотни. Сравним лишь некоторые из них: "Когда слишком много поваров, это портит суп" ("Ум хорошо, а два лучше"), "Что написано пером, того не вырубишь топором" ("Не по словам судят, а по делам"), "Невозможно научить старую собаку новым трюкам" ("Учиться никогда не поздно") и т. д.

Доктор психологии Карл Тейген предложил студентам Лестерского университета (Англия) оценить реально существующие пословицы и их "перевертыши" (схожие по звучанию, но противоположные по смыслу пословицы). Когда им зачитывали реально существующую пословицу "Страх сильнее любви", большинство оценило ее как верную. Но то же сделали студенты, которым дали ее зеркальное отражение: "Любовь сильнее страха". Отдали должное прекрасной пословице "Слезам горю не поможешь", но то

же произошло и с "Горе в слезах выплачешь", "Мудрецы создают пословицы, дураки же их повторяют" ("Дураки создают пословицы, мудрецы же их повторяют") (см. Хьелл, Зиглер 1997).

Идеальные конструкции-утверждения ("фикции") обладают коннотацией позитивности или негативности. Они представляются личности правильными и эталонными. В последние годы в странах бывшего Союза особой популярностью пользуются астрологические прогнозы (гороскопы). Ответить на вопрос, почему такое большое количество людей неожиданно заинтересовалось данным жанром и ежедневно следит за прессой или ТВ-программами, где сообщаются характеристики предстоящих дней для Стрельца или Весов, довольно просто. Как заметил на сей счет И. Соколов, "астрологическим прогнозам верят, потому что они верны! И это не парадокс. Дело в том, что все они настолько общи, поверхностны и туманны, что подходят почти для всех и для каждого в отдельности" (Соколов 1999, 304). Приведем некоторые примеры: "Вам следует быть внимательнее к общественным проблемам, именно вы в состоянии найти их оптимальное решение"; "Не стоит братья ни за какие новые дела. Закончите то, что уже давно нужно было сделать"; "Выбор желательно остановить на том варианте, который помогает карьере" и т. д. (7 дней № 11, 2001, 10).

В случае гороскопов срабатывает психологический эффект Финнеса Барнума, названный так в честь американского ученого-психолога (см. Соколов 1999, 233). Суть данного приема заключается в следующем: человек склонен принимать на свой счет общие, расплывчатые, банальные утверждения, если ему говорят, что они получены в результате изучения каких-то непонятных ему факторов. Очень важно, что эффект Барнума срабатывает при положительных утверждениях, так как никому не приятно слышать о себе что-либо отрицательное со стороны. К такого рода суждениям мы относимся с большим сомнением, в то время как положительные высказывания сразу же принимаем на свой счет. Хотя совершенно необязательно для того, чтобы гороскоп "заработал" (или обращение президента к народу, выступление лидера партии, ведение подписной кампании газеты и т. п.), он должен состоять исключительно из восхвалений представителей аудитории. Наоборот, с целью усиления эффекта влияния следует упоминать недостатки, но желательно незначительные. Например, американский психолог Р. Снайдер в одном из экспериментов установил, что особенно приемлемыми оказываются результаты астрологического анализа личности, когда отрицательных замечаний о ней используется в пять раз меньше, чем положительных. Описания, которые содержали вдвое больше отрицательных черт, просто "забраковывались" людьми, и они отказывались себя узнавать (Соколов 1999, 236).

Зигмунд Фрейд подметил еще одну особенность: человеку свойственно помнить положительные высказывания-прогнозы о себе и своем будущем, забывая отрицательные. Тысячи людей выстраивают свою жизнь, исходя из того, что следование советам астрологов помогает достичь удачи. Альфред Адлер подчеркивал, что на личность большее влияние оказывают субъективные ожидания того, что может произойти, чем прошлый опыт. Наше поведение направляется осознанием фиктивной жизненной цели, которая существует не в будущем, а в нашем актуальном представлении о нем. Популярность гороскопов и астропрогнозов – одно из свидетельств тому.

Воображаемые конструкты (например, "фикции"), даже находясь в противоречии с реальностью, имеют огромную практическую ценность и необходимы для нашей жизнедеятельности. Иначе говоря, для человека имеет значение не то, что абсолютно верно или может оказаться таким (да и кто это знает?), а то, что он считает верным. Жизненные схемы имеют важное приспособительное – и в эволюционном, и в социальном плане – значение.

На их основе формируются и создаются стереотипы, которые имеют большое значение для социального восприятия. Отметим, что у нас в стране и за рубежом социальные стереотипы трактовались всегда как неизбежное зло, барьер на пути взаимопонимания людей, как свидетельство чуть ли неполноценности или испорченности "человеческой природы". Однако исследования ученых А.А. Тенькова, Е.Л. Конева, Ю.Б. Сонькиной, А.М. Машталера, Фан Тхи Ким Нгана, Ву Тхи Фыонга и других дают основания полагать, что с социально-психологической точки зрения процесс стереотипизации не релевантен для этической антиномии "хорошо-плохо" (Социальная психология 2000). Стереотипизация сама по себе не плоха и не хороша, она выполняет объективно необходимую функцию, позволяя быстро, просто категоризовать, упростить социальный опыт индивида. Сказанное не противоречит частым негативным оценкам социальных стереотипов как социального явления, поскольку речь идет здесь не только о двух различных уровнях социальной реальности, но и о двух различных уровнях познания этой реальности – социологическом и психологическом. Один из первых исследователей в области психологии журналистики С. Рощин определяет стереотип прежде всего "как застывшую форму видения мира, восприятия действительности и ее осмысления" (Рощин 1989, 18). Он считает его ущербной социальной установкой, в которой компонент знания либо слишком ограничен, беден, либо устарел, отстал от времени. "Единственная сфера общественной жизни, применительно к которой еще можно говорить о "полезных" стереотипах как методе "экономии мышления", – это сфера элементарных знаний, а также бытовой культуры и поведения, – полагает С. Рощин. – Хорошо было бы, если бы нормы вежливости и взаимной уважительности стали всеобщими стереотипами поведения наших граждан. Но даже и в этом случае нелишне, чтобы смысл и значение этих норм осознавались. В идеологическом же плане формирование стереотипов означает воспитание конформизма" (Рощин 1989, 18). Вне всякого сомнения социальные стереотипы (которые по Адлеру принадлежат к деструктивным фикциям), полные этноцентризма, предрассудков, враждебности и т. п., – явления отрицательного порядка. Однако было бы заблуждением видеть детерминанту содержательной стороны стереотипов в психологическом процессе стереотипизации. В. Агеев, занимающийся данной проблемой, считает, что "этот процесс имеет самое прямое отношение к формированию подобного рода стереотипов, но только как механизм формирования и ни в коем случае – как их причина. Детерминанты содержательной стороны стереотипов кроются, конечно же, в факторах социального, а не психологического порядка" (Социальная психология 2000, 283).

Важно подчеркнуть, что к психологическим процессам вообще неприменимы этические оценки. Нелепым было бы считать все творческое, новое, гибкое и т. п. в психологической организации человека хорошим, ценным, полезным, а все консервативное, устойчивое, эволюционно древнее, напротив, плохим, второсортным, ненужным или излишним. Может быть, в том и состоит "мудрость природы", что творчество, инновация, гибкость, индивидуальность, рассмотренные не как универсальные этнические или эстетические ценности, а как операциональные характеристики нормальных психологических процессов, распределены ею скупой и избирательно. В этом смысле не так уж далеки от истины утверждения С. Московичи о том, что одна из главных функций "социальных представлений" и заключается как раз в переводе всего нового, необычного, непривычного и т. п., объединенного общим термином *etrange* (странное), в привычное, обычное, банальное, знакомое и т. п.

Работники средств массовой информации должны осознавать, что зачастую они сами формируют и артикулируют "фикции", предлагая их в ка-

честве основополагающих целей человеческого существования. Естественно, что в зависимости от контекста дня, эти "фикции" имеют различные формулировки и толкование. И если, скажем, в 1970-е гг. журналисты представляли семью как "ячейку общества", концентрируя внимание на ее социальных функциях, то сегодня акцент сделан на другие вещи. Гораздо чаще в прессе и электронных СМИ пропагандируются "заземленные" семейные ценности – приличные заработки, строительство хорошего дома, путешествия в разные страны, воспитание здорового и психологически устойчивого ребенка и т. д.

Идеальные конструкции ("фикции") оправдывают право на существование самых разных целей, потому как в своем большинстве они помогают выработке поведенческих норм и стереотипов, становлению идеалов и убеждений, появлению желаний, стремлений – словом, обретению смысла жизни каждого человека.

ЛИТЕРАТУРА

- Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М., 1995. С. 23.
Пословицы и поговорки русского народа. Из сборника В.И. Даля / Под общ. ред. Б.П. Кирдана. М., 1987.
Рощин С. К. Психология и журналистика. М., 1989. С. 18.
Свободные новости. 1999. № 8. С. 2.
7 дней. № 11 (17.03.01). С. 10.
Соколов И. Технология популярности, или Паблик Рилейшнз. Мн., 1999.
Социальная психология в трудах отечественных психологов. СПб., 2000.
Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. СПб., 1997. С. 162–187.

Еловик Елена Николаевна – аспирант кафедры социологии факультета журналистики. Научный руководитель – кандидат филологических наук, доцент В.П. Воробьев.

А.Э. ПАПОВА

ДЫДАКТЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ВЫКЛАДАННЯ ІНФАРМАТЫКІ ГІСТОРЫКАМ

This article is dedicated to problems of teaching Informatics to the students of the History Department, in particular, to elaboration of effective technology of training regarding factors of favourable surroundings for training.

Большасць выкладчыкаў прызнаюць шырокі дыяпазон дыдактычных уласцівасцей і адпаведна вынікаючых з іх функцый камп'ютэра і інфармацыйных тэхналогій (ІТ). Аднак мала хто прымяняе ў працы камп'ютэрныя тэхналогіі ў сувязі з наступнымі абставінамі: а) недахопам тэорыі аб інтэрактыўным навучальным асяроддзі; б) недахопам арганізацыйнай гібкасці адукацыйнай сістэмы; в) адсутнасцю дасканалых навыкаў валодання персанальным камп'ютэрам (ПК). І, як вынік – псіхалагічнае неўспрыманне, насяржанае выкладчыкаў у адносінах да камп'ютэрных тэхналогій, нежаданне адаптаваць свае стылі і метады навучання. Узнікае неабходнасць сістэматычнай і мэтанакіраванай падрыхтоўкі і перападрыхтоўкі педагагічных кадраў, якая складаецца з вывучэння магчымасцей працы на камп'ютэры і выкарыстання ІТ у сваёй прафесійнай дзейнасці.

Узнікшая “на стыку” інфарматыкі, крыніцазнаўства і квантытатываўнай гісторыі гістарычная інфарматыка (ГІ) (гл. Историческая информатика 1998, 11–20) абавіраецца на сучасную канцэпцыю інфарматызацыі (В.М. Глушкоў, А.І. Ракітаў, А.Д. Урсул) і ўключае прымяненне камп'ютэра і ІТ не толькі як сродкаў навучання па прадметах гістарычнага профілю, але і як аб'екта вывучэння. Яна базіруецца на ідэях праграмаванага навучання (В.П. Бяспалька, П.Я. Гальперын, Н.Ф. Талызіна), камп'ютэрызацыі навучання і выкарыстання сучасных ІТ у адукацыі (С.А. Бешанкоў, А.І. Бочкін, Б.С. Гершунскі, А.П. Яршоў, Э.І. Кузняцоў, Н.У. Макарава, Я.І. Машбіц, Я.С. Полат), а таксама на набыты станоўчы вопыт (У.Н. Сідарцоў, А.М. Балыкіна, В.Л. Ліпніцкая, Л.І. Бародкін, З.А. Джаліашвілі, Ю.Ю. Юмашава) (гл. Опыт компьютеризации 1999).

Інфарматыка і ІТ у адукацыі гісторыка валодаюць разнастайным патэнцыялам, бо яны змяняюць: 1) змест адукацыі, уводзячы новую вучэбную дысцыпліну, а таксама цэлы шэраг сумежных курсаў; 2) асяроддзе навучання, уводзячы прынцыпова новы для гісторыка элемент – персанальны камп'ютэр; 3) методыку выкладання асноўных дысцыплін, выступаючы пры гэтым як аснова для павышэння эфектыўнасці навучання; 4) змястоўнасць дзейнасці выкладчыка, яго прафесійныя характарыстыкі; 5) характар вучэбнай дзейнасці студэнта.

Новыя інфармацыйныя тэхналогіі ўздзейнічаюць на ўсе кампаненты сістэмы адукацыі: мэты, змест, метады, формы, сродкі, што дазваляе вырашаць такія складаныя і актуальныя задачы педагогікі, як развіццё інтэлек-

туальнага, творчага патэнцыялу асобы і яе навуковага, канструктыўна-вобразнага, прасторавага і асацыятыўнага мыслення, камунікатыўных здольнасцей, самастойнасці. У сувязі з гэтым наша задача заключаецца ў тым, каб вызначыць тыя ўмовы, пры якіх будучы педагог здолее зразумець, вывучыць, авалодаць усімі магчымасцямі ІТ, якія дазваляюць інтэнсіфікаваць яго дзейнасць і, што немалаважна, назапасіць творчы вопыт у працы з ПК.

Першым крокам пры вырашэнні пастаўленай задачы было ўвядзенне ў 1992 г. на гістарычным факультэце БДУ курса "Гістарычная інфарматыка" (гл. Балыкіна 1994), які з'яўляецца найбольш важным фактарам уздзеяння інфарматыкі і ІТ на змест гістарычнай адукацыі. Гэта дысцыпліна патрабуе іншага падыходу як у выкладанні, так і пры вывучэнні матэрыялу, дапускае адпаведную псіхалагічную арганізацыю навучэнца, улік асаблівасцей менталітэту гісторыка, для якога зносіны з камп'ютэрам – гэта якасна новы ўзровень зносін, магчымасці якіх не абмежаваны і далёка яшчэ не раскрыты. Набыты вопыт дазволіў распрацаваць па гэтай дысцыпліне тыпавую вучэбную праграму, якая была зацверджана Міністэрствам адукацыі РБ у 1995 г. (гл. Гістарычная інфарматыка 1995).

Ужо першы год навучання паказаў, што П садзейнічае вырашэнню адной з актуальных праблем вышэйшай школы – праблемы інтэграцыі "двюх культур" (гл. Сноу 1973), бо менавіта гэты курс валодае агульнагуманістычным значэннем, раскрывае для гісторыка яшчэ адзін бок успрымання свету, а таму ён і павінен займаць асобнае месца сярод традыцыйных курсаў у адукацыйных стандартах і вучэбных планах гістарычных спецыяльнасцей. Наступным крокам з'явілася распрацоўка найбольш эфектыўнай тэхналогіі навучання па курсу П з улікам псіхалага-педагагічных, арганізацыйных, камунікатыўных і асабістых аспектаў узаемадзеяння паміж выкладчыкам, студэнтам і ПК, а таксама навізны прадмета для гісторыка і яго "гуманітарнага складу мыслення". На нашу думку, дадзеная тэхналогія павінна забяспечваць не толькі якаснае засваенне вучэбнага матэрыялу навучэнцамі, але і садзейнічаць іх асабістаму развіццю – развіццю інтэлектуальнай і эмацыянальнай сфер, упэўненасці ў дзеяннях, самастойнасці, самаўдасканалвання.

Працэс распрацоўкі тэхналогіі навучання складаецца з трох этапаў (падрыхтоўчы, асноўны, заключны). У ходзе падрыхтоўчага этапу выкладчык праводзіць аналіз зместу навучання і, выходзячы з яго, выяўляе мэты і задачы. Асноўны этап патрабуе дакладнага адбору і структуравання вучэбнага матэрыялу, падрыхтоўкі прыкладаў і заданняў, накіраваных на фарміраванне ўменняў і навыкаў. Вельмі істотнае значэнне на дадзеным этапе мае выбар форм арганізацыі вучэбнага працэсу, метадаў і сродкаў навучання, а таксама спосабаў кантролю за навучэнцамі. На трэцім, заключным, этапе адбываецца рэалізацыя зваротнай сувязі. Мы адказваем на пытанне, ці ўмее студэнт абыходзіцца з ПК, ці ведае ён магчымасці выкарыстання праграмнага забеспячэння. Такім чынам, адбываецца дыягностыка вынікаў навучання, а разам з тым і карэкціроўка тэхналогіі. Кожны з элементаў тэхналогіі займае сваё месца ў вучэбна-метадычным комплексе, створаным з мэтай павышэння эфектыўнасці працэсу выхавання вучэбна-пазнавальнай самастойнасці студэнтаў-гісторыкаў.

З мэтай дасягнення пастаўленых задач сістэму навучання П мэтазгодна ажыццяўляць на аснове модульнага прынцыпу пабудовы: уводны курс (вывучэнне ПК і сучасных ІТ), базавы курс (ІТ і выкладанне гісторыі, камп'ютэрныя тэхналогіі навучання), спецыялізаваныя курсы (пашырэнне і паглыбленне прадметнай вобласці базавага курса). Модульнае ўяўленне дазваляе аптымізаваць вучэбны працэс, дае палёжку ў фарміраванні праграм, прадстаўляе магчымасць арганізаваць дакладную сістэму кантролю, ажыццявіць напавенне кожнага модуля педагагічным зместам, выявіць і ўлічыць сувязі

модуляў і іх суадносіны з іншымі прадметамі. Фундаментам гэтай сістэмы з'яўляецца ўводны курс П.

У выніку праведзенага намі даследавання быў выяўлены рад фактараў, якія ўплываюць на эфектыўнасць тэхналогіі навучання, а менавіта: 1) адаптацыя студэнтаў малодшых курсаў да ўмоў вучобы ў ВНУ; 2) спецыфіка прадмета П для гісторыкаў; 3) прафесійна-арыентаваная падрыхтоўка ў галіне інфарматыкі; 4) індывідуальныя асаблівасці навучэнцаў; 5) узровень школьнай падрыхтоўкі ў вобласці інфарматыкі; 6) адпаведнасць крытэрыям якасці вучэбнага тэксту; 7) абмежаванні вучэбнага плана (аб'ём гадзін). Разгледзім некаторыя з іх. Для вырашэння задач дыдактычнай адаптацыі неабходна вызначыць пытанні рацыяналізацыі і аптымізацыі самастойнай працы, удасканалення кантролю ведаў.

Поспех студэнтаў у многім залежыць ад паслядоўнасці і рэгулярнасці кантролю, які лепш арганізаваць наступным чынам: уводны кантроль (кантрольная праца на ПК, камп'ютэрны тэст); цяжучы кантроль (вусны апрос па спецыяльна падрыхтаваных пытаннях); тэматычны кантроль (кантрольная праца на ПК). Кантрольныя працы па пройдзеных тэмах дазваляюць разгрузіць іспыт па прадмету, падтрымліваць веды першакурснікаў на дастаткова высокім узроўні, актывізаваць самастойную працу студэнтаў; выніковы кантроль (залік ці іспыт у выглядзе вуснага адказу, камп'ютэрнага тэста і задання на ПК). Не менш важным для правядзення кантролю з'яўляецца ўсведамленне таго, што будзе падвяргацца кантролю: канчатковы вынік ці спосаб дзеянняў, якімі гэты вынік дасягаўся. Зразумела, што вынік праканталяваць прасцей. А вось якім чынам выконвалася заданне навучэнцам, памыляўся ён і колькі разоў, які спосаб рашэння абраў, ці разумее ён тое, што робіць і г. д. – больш складаная справа.

Асаблівую ўвагу неабходна надаваць пытанням паляпшэння кіравання і распрацоўкі новых формаў самастойнай працы студэнтаў (СПС). У сфарміраваных умовах найбольш эфектыўнымі спосабамі актывізацыі і ўдасканалення СПС, на наш погляд, з'яўляюцца: напісанне вучэбна-метадычных дапаможнікаў (ВМД) згодна з прынцыпам узроўневай дыферэнцыяцыі; распрацоўка комплексу заданняў у адпаведнасці з тыпам самастойнай дзейнасці студэнта; складанне навучэнцамі праектаў рознага тыпу (сістэматызацыя і фармалізацыя ведаў у выглядзе табліц ці схем, стварэнне інструкцый па выкананню практыкаванняў пры вывучэнні тэм уводнага курса, вучэбных прэзентацый); арганізацыя ўмоў пасляховай работы (выдача графіка праходжання дысцыпліны, канкрэтнае выяўленне аб'ёму працы і арыентацыя студэнтаў на яе выкананне, рэгулярны кантроль).

Навізна прадмета інфарматыкі для гісторыка і яго "гуманітарны склад мыслення" патрабуюць найбольш спрыяльных абставін. Для гэтага працэс навучання канкрэтнаму праграмнаму забеспячэнню патрэбна разглядаць як працэс камунікацыі, які дапускае два правілы: уяўленне аб аб'екце камунікацыі і становічыя адносіны да яго. Такім чынам, для павышэння ступені засваення вучэбнай інфармацыі, актыўнасці навучэнцаў нам неабходна стварыць і падтрымліваць становічае стаўленне да камп'ютэра і ІТ, а таксама даць рэальныя веды аб іх магчымасцях.

Для ўмацавання самакіравання студэнтамі сваёй пазнавальнай дзейнасцю, развіцця мыслення, канцэнтрацыі ўвагі на лекцыях выкарыстоўваюцца спецыяльныя формы, якія змяшчаюць, з аднаго боку, кадры структурыраванай інфармацыі (матэрыял, падрыхтаваны выкладчыкам), а з другога – кадры каментарыя (месца для занясення інфармацыі студэнтам у працэсе чытання лекцыі).

Такую форму можна распрацаваць з дапамогай праграмы MS PowerPoint, якая дазваляе ствараць і дэманстраваць вучэбныя слайд-фільмы (прэзентацыі). Спецыяльнае дадатковае ўстройства да камп'ютэра дае

магчымасць кіраваць дэманстрацыяй адразу з клавiятуры i змяшчаць слайды ў прамым i адваротным накірунках, каменціруючы кожны кадр iнфармацыi, запускаць аўтаматычны паказ прэзентацыi, пры гэтым для кожнага слайда можна зафіксаваць час паказу ў залежнасці ад яго вучэбнай значнасці. Прыемны эмацыянальны фон для ўспрымання вучэбнага матэрыялу (музычнае i мастацкае афармленне) стварае спрыяльныя ўмовы для паспяховага праходжання працэсу навучання.

Анкетаванне першакурснікаў i ўводны кантроль дапамагаюць выявіць узровень школьнай падрыхтоўкі ў вобласці iнфарматыкі i вылічальнай тэхнікі. Таму мэтазгодна распрацаваць пэўную сістэму пытанняў, практычных заданняў (асноўных i дадатковых) разнастайнага характару (з улікам асаблівасцей тэмпераменту, памяці, успрымання i г. д.). У выніку ствараюцца тры групы студэнтаў, згодна iх узроўню школьнай падрыхтоўкі: 1) нізкі ўзровень: уключае практыкаванні з падрабязным апісаннем выканання ўсіх дзеянняў i аперацый. Ступень падрабязнасці паступова памяншаецца; 2) сярэдні ўзровень: змяшчае практыкаванні, якія студэнты выконваюць практычна не абавіраючыся на апісанне, а таксама дадатковыя заданні; 3) высокі ўзровень: складаецца з заданняў той жа тэматыкі, але патрабуючых больш глыбокіх ведаў, уменняў i навыкаў працы на камп'ютэры i з праграмным забеспячэннем. Ёсць i комплекс дадатковых заданняў з апорай на даведачную сістэму.

У якасці асноўных сродкаў навучання на практычных занятках выкарыстоўваюцца вучэбна-метадычныя дапаможнікі (ВМД). Пры складанні практыкаванняў i заданняў, напісанні тэарэтычнай часткі ВМД важным з'яўляецца ўлік патрабаванняў якасці вучэбнага тэксту, гэта: складанасць, цяжкасць, чытабельнасць, функцыянальнасць i лагічнасць, псіхалагічнасць, педагогічнасць.

Выкананне вызначаных патрабаванняў дасягаецца праз iнфармацыйнае ўзаемадзеянне аўтара i карыстальніка тэксту ў дачыненні аб'екта, які вылучаецца. У нашым выпадку ў якасці аўтара тэксту выступае выкладчык, у якасці карыстальніка – студэнт-гісторык, у якасці аб'екта – персанальны камп'ютэр i IT. Паміж імі ў працэсе навучання ўзнікае вучэбны дыялог, які кіруецца выкладчыкам непасрэдна i праз тэкст ВМД. Для эфектыўнасці дыялога патрэбны ўлік усіх залежнасцей паміж яго састаўляючымі. Тэкст змяшчае прадпісанні (iнфармацыя+упраўленне i заданні), якія прадугледжваюць выкарыстанне рэальных дзеянняў за экранам камп'ютэра. Памылкі, пропускі, страты iнтарэсу да заняткаў. У выніку матэрыял заняткаў не будзе засвоены. Таму выкладчык павінен прадухіліць i забяспечыць вырашэнне ўсіх праблем (вынікі даследаванняў даюць магчымасць падлічыць, што ў 2/3 выпадкаў студэнты будуць рабіць зусім не тое, што задаваў i чакаў выкладчык (Якунін 1998, 320)). Таму ўся дзейнасць вучня i “дзейнасць” камп'ютэра павінны адэкватна адлюстроўвацца ў тэксце ВМД, спрыяючы стварэнню зручных умоў на практычных занятках.

Вопыт практычнай працы паказаў, што для забеспячэння патрабаванняў якасці вучэбнага тэксту пры складанні вучэбна-метадычных дапаможнікаў неабходна:

1. Выпрацаваць адзіную сістэму структурных элементаў тэксту, якія апісваюць тыя ці іншыя дзеянні. Пры арганізацыі працы з тэкстам важную ролю будзе адыгрываць яго візуальная культура – схемы, ілюстрацыі, піктаграмы, шрыфты, сімвалы (гл. падрабязней Вергасов 1972, Горелов 1980, Панов 1983). Гэтыя пазатэкставыя кампаненты вызначаюць асаблівасці прыёмаў засваення ведаў, узровень актыўнасці вучняў, развіццё мыслення, памяці, пазнавальных iнтарэсаў, удакладняюць i дапаўняюць той вобраз дзеяння, які ствараецца тэкстам.

2. Падрыхтаваць вучэбныя заданні, якія б былі зразумелыя і выконваліся студэнтамі, змяшчалі алгарытм дзеяння, дакладную структурную паслядоўнасць, элементы навізны, магчымасць своєчасовага кантролю (поўная адпаведнасць вобраза на экране камп'ютэра з тым, што змяшчае тэкст задання), карэкцыі.

3. Устанавіць, якія элементы вучэбнай інфармацыі часцей за ўсё выпадаюць з поля зроку студэнтаў, у якіх выпадках будзе магчымым узнікненне тыповай памылкі. Гэтаму спрыяе папярэдняе “абкатка” будучых вучэбна-метадычных дапаможнікаў.

Рэалізацыя ўсіх зазначаных вышэй умоў дазваляе вучэбна-метадычнаму дапаможніку як сродку навучання выконваць наступныя дыдактычныя функцыі: фарміравання матывацыі, навучання, кантролю і карэкцыі, камунікацыі, развіцця.

Распрацаваная тэхналогія дазваляе рашыць наступныя задачы:

- сфарміраваць устойлівую матывацыю да вывучэння магчымасцей ІТ у прафесійнай дзейнасці, трывалыя веды працэсаў інфарматызацыі грамадства, гістарычнай навукі і адукацыі;
- зрабіць так, каб практычныя заняткі прыносілі больш задавальнення для студэнтаў і зменшыць іх працаёмкасць;
- забяспечыць разуменне прынцыпаў працы асноўных кампанентаў сучаснага праграмнага забеспячэння; сфарміраваць неабходныя навыкі хуткага засваення і дакладнага выкарыстання сістэмных і прыкладных праграм;
- узброіць уменнем ажыццяўляць падрыхтоўку артыкулаў, дакументаў рознага тыпу з выкарыстаннем тэкставых рэдактараў і элементаў дзелавой графікі; навучыць тэхніцы пошуку і апрацоўкі інфармацыі ў лакальных і сусветных камп'ютэрных сетках;
- рэалізаваць прынцып узроўневай дыферэнцыяцыі;
- сістэматызаваць вучэбны матэрыял для забеспячэння высокай прадукцыйнасці працы студэнтаў;
- выкарыстоўваць адначасова лагічную, зрокавую, слыхавую памяць;
- кантраляваць аўдыторную і пазааўдыторную самастойную працу і своєчасова аказваць дапамогу;
- развіваць пазнавальную актыўнасць; накіроўваць інтэлектуальную дзейнасць першакурснікаў і ацэньваць іх інтэлектуальны рост;
- сфарміраваць уменне набываць веды і выкарыстоўваць іх у практычнай дзейнасці.

Такім чынам, курс гістарычнай інфарматыкі можа ўплываць на фарміраванне інфармацыйнай культуры педагога, калі:

1) для дасягнення павышэння якасці падрыхтоўкі спецыялістаў-гісторыкаў у галіне ІТ будзе выкарыстоўвацца эфектыўная тэхналогія навучання, распрацаваная на аснове комплекснага падыходу;

2) для дасягнення поспехаў у навучанні гісторыкаў па курсу ГІ будуць стварацца камфортныя абставіны, якія паспрыяюць пераадоленню пачуцця страху перад камп'ютэрам;

3) выпадчык будзе павышаць інтарэс студэнтаў да вучобы з дапамогай тэхналогіі навучання, аснову якой складаюць ВМД, пабудаваныя па прынцыпу ўзроўневай дыферэнцыяцыі;

4) актывізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу будзе спрыяць рэгулярны кантроль, які праводзіцца па вызначанай схеме, а таксама эфектыўны кантроль за СПС;

5) з мэтай павышэння пазнавальнай актыўнасці навучэнцаў будзе ўжывацца метады праектаў, які ў значнай ступені садзейнічае выпрацоўцы ўменняў і навыкаў самакантролю, саманавучання і самаразвіцця.

ЛІТАРАТУРА

Балыкина Е. Н. Постановка вводного курса исторической информатики в Белорусском государственном университете // Компьютер и историческое знание: Сб. статей. Барнаул, 1994. С. 171–176.

Вергасов В. М. Активизация мыслительной деятельности студентов в высшей школе. Киев, 1972.

Гістарычная інфарматыка. Праграма для студэнтаў вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь па спецыяльнасцях: Г.05.01.00 – Гісторыя, Г.05.02.00 – Гісторыка-архівазнаўства, Г.10.01.00 – Міжнародныя адносіны, Г.12.03.00 – Музейная справа і ахова помнікаў гісторыі і культуры. Мн., 1995.

Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. М., 1980.

Историческая информатика: Информатика для исторических специальностей: Учеб. пособие. Мн., 1998.

Опыт компьютеризации исторического образования в странах СНГ: Сб. статей. Мн., 1999.

Панов Е. Н. Знаки, символы, языки. М., 1983.

Сноу Ч. П. Две культуры. Сборник публицистических работ. М., 1973.

Якунин В. А. Педагогическая психология: Учеб. пособие. СПб., 1998.

Папова Алена Эдуардаўна – старшы выкладчык кафедры крыніцазнаўства гістарычнага факультэта БДУ.

О.И. ЦАРЕВА

ИЗУЧЕНИЕ РУССКОЙ ПОЭЗИИ РУБЕЖА XIX–XX вв. В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

The methodical system of Russian poetry study of (the end of the XIX – beginning of the XX centuries) in the 5–11 forms of secondary schools is adapted to school conditions. The study results can be used for scientific consideration of coordination of teaching Russian, Belarusian and the world literature.

Принятие новой Концепции литературного образования в Республике Беларусь (1991) обусловило внесение изменений в школьные программы. Теория и практика методики испытывают потребность в освоении новых тем и определении системных связей школьного курса на разных этапах литературного образования.

Одна из наиболее ярких страниц русской культуры – начало XX ст. Прочным эпитетом для эпохи рубежа XIX–XX вв. стало образное выражение "серебряный век". Различные дефиниции "серебряного века" находим у Н.А. Богомолова (Богомолов 1990), Е.Г. Эткинда (Эткинд 1989), Е.В. Карсоловой (Карсолова и др. 1996), Т.А. Бек (Бек 1997), Л.А. Рапацкой (Рапацкая 1996), Л.А. Трубиной (Трубина 1999), А.Н. Семенова и В.В. Семеновой (Семенов 2001) и др. Эпоха "серебряного века" русской литературы относится к одному из стабильных читательских приоритетов, в том числе читателей-подростков. В школьной практике закрепилось расширительное понимание метафоры "серебряный век", которая используется для качественной оценки духовно-культурной ситуации рубежа XIX–XX вв.

Сложность изучения данного раздела программы обусловлена рядом причин: 1) духовно-культурная ситуация конца XIX – начала XX в. не рассматривается по единому плану на всех этапах литературного образования; 2) не соблюдается принцип преемственности содержания и видов деятельности учащихся при изучении поэзии рубежа XIX–XX вв. в средних и старших классах; 3) изучение духовно-культурной ситуации рубежа XIX–XX вв. носит репродуктивно-иллюстративный характер; методические формы и приемы при изучении данного программного материала не отличаются разнообразием, не направлены на стимулирование творческой активности учащихся. В то же время есть все условия для изучения школьниками духовно-культурной ситуации рубежа XIX–XX вв. на более глубоком уровне: а) неподдельный интерес юных читателей, их желание узнать больше об эпохе "серебряного века"; б) близость духовно-культурной ситуации рубежа

XIX–XX вв. и XX–XXI вв., что создает реальные предпосылки для освоения подростками особенностей мироощущения людей другой исторической эпохи; в) у старшеклассников проявляется стремление к теоретическому концепционному мышлению – необходимой предпосылке обзорного изучения объемного историко-литературного материала (см. об этом Берхин 1989, Збарский 1993, Качурин 1996, Мушинская 1991, Карсалова 1991).

Первые попытки осмысления духовно-культурной ситуации рубежа столетий находим у самих его участников (см. Бердяев 1991, Маковский 2000, Оцуп 1994). В исторической перспективе русская поэзия рубежа XIX–XX вв. перестала восприниматься только в категориях отталкивания и конфронтации. Современные исследователи говорят о целостности, едином контексте самобытного и исключительно продуктивного периода развития русской культуры рубежа XIX–XX вв. Исследователи пишут о плюрализме русского модернизма (Лотман и Минц 1989), общности исторических и духовных закономерностей эпохи (Максимов 1986), поликультуре, объемлющей различные направления, методы, школы, группы, эстетические концепции (Скоропанова 1993), культурно-синхроническом целом (Смирнов 1977), едином историко-культурном контексте эпохи "серебряного века". Крупнейшие специалисты по истории русской литературы и культуры (см. Библия 1991, Гинзбург 1974, Гаспаров 1993 [а, б], Иванов 2000, Лотман 1999, Соколов 1999, Связь времен 1992, Чеховиана 1996), а также известные зарубежные ученые-слависты (Эткинд 1995, Тарановский 1993, История 1995) говорят о сложной целостности "серебряного века". Н.А. Богомолов определяет как одно из коренных, структурообразующих свойств эпохи ее "полифоничность в том широком смысле, который придавал этому термину М.М. Бахтин" (Богомолов 1992, 3).

Важнейшими особенностями "порубежной" эпохи как полифонического единства являются трагизм восприятия жизни, романтическое мироощущение, признание несовершенства современной действительности и желание ее изменить, вера в возможность нравственного преображения человека с помощью искусства, направленность авторов на максимальное выражение субъективных переживаний, активный творческий поиск нового содержания и форм его отражения, тяготение к синтезу искусств, сочетание противоречивых тенденций. Понимание культуры "серебряного века" как сложного художественного целого не находит четкого выражения в действующей программе и учебниках, что не позволяет сформировать у школьников объективное представление о литературном процессе рубежа XIX–XX вв. Словесники отмечают сложившееся в школьной практике противоречие между неподдельным интересом молодых людей к "порубежной" эпохе и очень "осторожными" программами, в которых перечисляются десятки имен, изучаемых обзорно. Определяемая программой форма изучения в 11 классе поэзии "серебряного века" (ознакомление с акцентацией на 2–3 стихотворения поэтов, принадлежащих к каждому из указанных в программе модернистских течений) и минимальное программное время (3 ч) предполагают лишь самое общее знакомство с историей и поэтической практикой одной из ярчайших страниц русской культуры.

Анализ методической теории и практики изучения в средней школе русской поэзии рубежа XIX–XX вв. со всей остротой поставил проблему разработки такой методической системы изучения данного раздела программы, которая приблизит школьное преподавание к уровню литературоведческой науки и позволит более полно реализовать в образовательном процессе духовный потенциал поэтического наследия конца XIX – начала XX вв.

Изучение русской поэзии рубежа XIX–XX вв. в 5–11 классах должно быть концептуально-целостным, что обеспечивается: а) концептуальным отбором материала (историко-литературные факты, теоретико-литературные

понятия, художественные произведения и литературная критика); б) преемственностью в его изучении на всех этапах литературного образования; в) единством тем внутри программного раздела, последовательной связью смежных тем; в) единством дидактических принципов, форм, методов и приемов, обеспечивающих творческий характер изучения "серебряного века" на всех этапах литературного образования.

Изучение русской поэзии рубежа XIX–XX вв. в средней школе необходимо осуществлять поэтапно: подготовительный этап – накопление наблюдений, касающихся особенностей индивидуального стиля поэтов "серебряного века" (5–6 кл.); формирование у учащихся представлений о поэте "серебряного века" как человеке и художнике определенной эпохи (5–10 кл.); формирование у учащихся представлений об универсализме, разнообразии дарований поэтов "серебряного века" при ознакомлении с их литературоведческими и стиховедческими работами, переводческой деятельностью (5–10 кл.); основной этап – знакомство с литературой рубежа XIX–XX вв. как особым этапом в истории русской и европейской культуры, с обобщенной концепцией русского "серебряного века", основными его чертами и ведущими тенденциями; установление тематических, идейных, образных, стилевых связей поэтов различных модернистских течений; контекстуальное рассмотрение творчества крупнейших поэтов XX века (А. Блок, А. Ахматова, В. Маяковский, Б. Пастернак, О. Мандельштам, М. Цветаева, С. Есенин) в аспекте индивидуального стиля, поэтики направления и контексте эпохи "серебряного века" (11 кл.).

Нам представляется, творчество наиболее значимых авторов «серебряного века» должно рассматриваться с 5 по 11 классы, что позволит с самого начала изучения найти ключ к постижению их художественного мира, творческой манеры. Вертикальный принцип взаимосвязи изучаемых произведений, обращение в каждом классе к новым произведениям позволит расширить знания учащихся о творчестве поэта и вместе с тем проследить, как единство его художественного мира по-разному проявляется в отдельных произведениях. При изучении в среднем звене лирических произведений поэтов начала XX в. происходит накопление фактов биографии, что способствует выработке у учащихся представлений о поэте "серебряного века" как человеке и художнике, рожденном определенной эпохой.

Говоря о деятельности кого-либо из блестящего созвездия поэтов "серебряного века", мы выделяем лишь одну сторону его литературного облика. В действительности их роль в развитии русской литературы определялась не только главным делом – лирической поэзией, но и тем творчеством, которое окружает и дополняет лирику, – художественной прозой, критическими, теоретическими и популяризаторскими статьями, литературоведческими и историко-культурными исследованиями, очерками, переводами, организаторской и редакторской работой. Большинство поэтов блестяще выступили и как литературные критики. Критика является важнейшим документом определенной культурно-исторической эпохи, потому так естественно включение в школьный курс литературы элементов истории критики. Состав рассматриваемых в школе классических образцов реалистического метода литературной критики давно определен и не подлежит существенной корректировке. Иначе обстоит дело с философско-эстетическим направлением критической мысли. В действующей программе по литературе оно абсолютно не представлено.

В начале XX в. критика занимала особое место, сопоставимое с местом самой литературы в русской культуре этого времени, потому так важно дать учащимся представление о ее развитии. Символистская критика не только ярко отразила сложнейшие процессы духовной жизни общества, но и сыграла определяющую роль в формировании концепций, ставших основой

для творчества ведущих литераторов "серебряного века". Очевидно, что для создания целостного представления об особенностях духовно-культурной ситуации рубежа столетий, идеалах "поколения на повороте" (Л. Гинзбург) необходимо познакомить учащихся с развитием литературно-критической мысли в этот период.

Обращение к критике начала XX в. должно происходить на всех этапах литературного образования: знакомство с искусствоведческими и стиховедческими работами (5–7 кл.); знакомство с отдельными статьями при изучении русской литературы XIX в. (8–10 кл.); общая характеристика критической мысли рубежа веков, знакомство со статьями, посвященными современникам (11 кл.). Обычным в литературной среде рубежа веков было свободное владение иностранными языками и профессиональные занятия художественным переводом. Поэты не только переводили зарубежных авторов, но многое сделали в области техники перевода.

Рубеж XIX–XX вв. предоставляет широкие возможности для корреляции школьных курсов русской и белорусской литературы. Самобытная трансформация философско-эстетических идей европейского модернизма на национальной (русской и белорусской) почве начиналась с переводов. Своеобразным уроком-прологом к теме "Русский символизм" может стать урок сопоставления переводов П. Верлена на русский и белорусский языки (М. Богданович, А. Зарицкий, Ф. Солоуб, И. Анненский, В. Брюсов, Б. Пастернак).

В 8–11 классах изучение истории литературы определяется "восхождением от прежнего уровня понимания его к новому, более сложному и глубокому. В связи с этим большое значение приобретает актуализация и систематизация прежних знаний, полученных на всех предыдущих этапах литературного образования. Такой подход позволяет компактно и экономно излагать новую информацию об основных эпохах развития литературы, формировать необходимый понятийный аппарат и сосредоточивать внимание на постижении конкретного художественного произведения или творчества писателя (поэта)" (Программа 1998, 12).

При изучении в 11-м классе раздела программы "Серебряный век русской поэзии" важно последовательно решить несколько задач: а) познакомиться с обобщенной концепцией русского "серебряного века", основными его чертами и ведущими тенденциями; б) установить тематические, идейные, образные, стилевые связи поэтов различных модернистских течений; в) рассмотреть творчество крупнейших поэтов XX в. (А. Блок, А. Ахматова, В. Маяковский, Б. Пастернак, О. Мандельштам, М. Цветаева, С. Есенин) в аспекте индивидуального стиля, поэтики литературного течения и контексте эпохи "серебряного века".

При отборе произведений поэтов рассматриваемого периода наряду с определенными программой критериями (художественные достоинства; общечеловеческая значимость, место в творчестве писателя и в истории литературы; актуальность), на наш взгляд, в цикле уроков, посвященных основным модернистским течениям, нужно учитывать также тематический принцип. Рассмотрение произведений одной тематической группы позволит не только познакомиться с конкретным автором и его поэтической системой, но и на практическом уровне освоить культурный код символизма, акмеизма и футуризма. В 11-м классе важно сформировать у школьников представление о собирательном образе поэта "серебряного века", его отличительных чертах (раннее яркое начало, поразительная трудоспособность, эрудиция, универсализм, трагичность мировосприятия, горение, жажда, порыв, вера в преобразующую силу искусства).

Утверждению единства культурного процесса рубежа столетий будет способствовать установление перспективных и ретроспективных взаимо-

действий между обзорными темами ("золотой век" русской литературы – литература рубежа веков – "серебряный век" русской поэзии – литературный процесс 1920–1930 гг. – поэзия на современном этапе), а также обзорными и монографическими темами, посвященными изучению творчества крупнейших поэтов XX в.

Показателем глубины освоения школьниками темы является умение находить отражение в последующей культуре типологические особенности эпохи. Для выявления сформированности этого умения в конце года можно провести серию уроков "Три века русской поэзии". В современном литературоведении бытует концепция "бронзового века" русской литературы, согласно которой 1950–1980-е гг. были периодом подъема и расцвета поэзии, сопоставимого с "золотым", пушкинским, и "серебряным веком". Художники "бронзового века" генетически связаны со школами "серебряного века" в поэзии, живописи, музыке. При изучении современной литературы важно установить параллели, позволяющие увидеть непрерывность и преемственность гуманистических традиций русской поэзии. Сравнение "серебряного" и "бронзового" веков открывает высокую степень их сходства.

Важнейшим условием эффективности изучения в средней школе литературного процесса рубежа XIX–XX вв. является его деятельностный характер, который проявляется в разнообразии методических форм и приемов, стимулирующих творческую активность учащихся; в соблюдении преемственности в практической направленности работы; тесной взаимосвязи с ранее усвоенным; опоре на сформированные понятийный аппарат и умения; систематическом характере работы по совершенствованию приемов, обеспечивающих интенсивность усвоения материала.

Эффективных результатов в обучении позволит добиться сочетание логико-понятийного и эмоционального восприятия программного материала; обеспечение оптимальных условий для самостоятельной и творческой работы учащихся (комплексный характер заданий, заблаговременное сообщение целевых установок, указание источников литературы, расчленение познавательных задач на отдельные "шаги"); развитие познавательных интересов через источник содержания (новизну и актуальный для современного подростка характер материала, его доступность); разнообразие деятельности при условии права выбора школьниками ее видов, поэтических имен и стихотворений; дифференциации заданий по степени сложности, типу восприятия и эстетическим предпочтениям; развитие ценностных ориентаций, эстетических и нравственных воззрений.

Изучение в средней школе "серебряного века" прежде всего нужно направить на раскрытие сложных духовных поисков художников, определивших лицо русской культуры на рубеже столетий. В центре внимания на уроках должны находиться вопросы, важные для идеологического, нравственного и эстетического воспитания подростков, что будет способствовать развитию у школьников ценностных ориентаций, эстетических и нравственных воззрений; пробуждению у них активности мысли, чувства, формированию у учащихся навыков самостоятельного общения с произведениями искусства.

ЛИТЕРАТУРА

- Бек Т. А. "Серебряный век" русской поэзии. Силуэт явления // Первое сентября. Литература (Еженед. прил.). 1997. № 27. С. 14–15.
 Бердяев Н. А. Самопознание: Опыт философской автобиографии. М., 1991.
 Берхин Н. Б. Литературное развитие школьников. М., 1989.
 Биллер В. С. От наукоучения к логике культуры: Два философ. введения в двадцать первый век. М., 1991.
 Богомолов Н. А. В зеркале "серебряного века": Рус. поэзия нач. XX в. М., 1990.
 Богомолов Н. А. Проблемы поэзии в русской критике 1910-х – первой половины 1920-х гг.: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М., 1992.
 Воспоминания о "серебряном веке" / Сост. В. Крейд. М., 1993.
 Гаспаров М. Л. Русские стихи 1890-х – 1925-го годов в комментариях.: Учеб. пособие для вузов. М., 1993.

- Гаспаров М. Л. Поэтика "серебряного века" // Русская поэзия "серебряного века", 1890–1917. М., 1993.
- Гинзбург Л. Я. О лирике. 2-е изд., доп. Л., 1974.
- Збарский И. С. Системное руководство чтением и формирование читательской самостоятельности учащихся средней школы: теоретические основы и практика: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. М., 1993.
- Иванов В. В. Избр. труды по семиотике и истории культуры: В 2 т. Статьи о русской литературе. М., 2000. Т. 2.
- История русской литературы. XX век. Серебряный век / Под ред. Ж. Нива и др. М., 1995.
- Карсолова Е. В. Методические основы руководства читательской деятельностью школьников на уроках литературы в старших и средних классах: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. М., 1991.
- Карсолова Е. В. и др. "Серебряный век" русской поэзии: Пособие для учителей. М., 1996.
- Качурин М. Г. Системность литературного образования в школе (На материале изучения русской классической литературы): Автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Л., 1996.
- Лотман М. Ю., Минц З. Г. Статьи о русской и советской поэзии. Таллинн, 1989.
- Лотман Ю. М. О поэтах и поэзии. СПб., 1999.
- Маковский С. К. Портреты современников. М., 2000.
- Максимов Д. Е. Русские поэты начала века: Очерки. Л., 1986.
- Мушинская Т. Ф. Художественная литература и самореализация личности. Мн., 1991.
- Оцуп Н. А. Океан времени: Стихотворения. Дневник в стихах. СПб., 1994.
- Программы базовой и средней общеобразовательных школ с бел. и рус. языком обучения Русская литература: V–XI кл. Мн., 1998.
- Рапацкая Л. А. Искусство "серебряного века". М., 1996.
- Связь времен. Проблемы преемственности в русской литературе конца XIX – начала XX в. М., 1992.
- Семенов А. Н., Семенова В. В. Русская литература XX века в вопросах и заданиях: 11 кл.: Пособие для учителя: В 2 ч. М., 2001. Ч. 1–2.
- Скоропанова И. С. Поэзия в годы гласности: Пособие для учителя. Мн., 1993.
- Смирнов И. П. Художественный смысл и эволюция поэтических систем. Л., 1977.
- Соколов А. Г. История русской литературы конца XIX – начала XX века. М., 1999.
- Тарановский В. Ф. Три весенних дня в русской поэзии начала двадцатого века // Культура русского модернизма / Под ред. Дж. Мальмстада. М., 1993. С. 326–337.
- Трубина Л. А. Русская литература XX века: Учеб. пособие. М., 1999.
- Чеховиана: Чехов и "серебряный век". М., 1996.
- Эткинд Е. Г. Единство "серебряного века" // Звезда. 1989. № 12. С. 185–194.
- Эткинд Е. Г. Там, внутри. О русской поэзии XX века. СПб., 1995.

Царева Ольга Ивановна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры риторики и методики преподавания языка и литературы БГУ.

Нашы юбіляры

АЛЕГ АНТОНАВІЧ ЛОЙКА

Алег Антонавіч Лойка, доктар філалагічных навук (1969), член-карэспандэнт НАН Беларусі (1989), лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі імя Якуба Коласа (1990), прафесар кафедры беларускай літаратуры ХХ ст., нарадзіўся 1 мая 1931 г. у Слоніме. Станаўленне закладвалася ў сям'і фельчара, што заедала ліхалецце першай сусветнай, грамадзянскай і Вялікай Айчыннай войнаў. Пасля заканчэння ў 1948 г. Беларускай Слонімскай сярэдняй школы № 1 паступіў на філалагічны факультэт БДУ, які скончыў у 1953 г. і быў рэкамендаваны ў аспірантуру. За гады навучання выявіў здольнасці ўдумлівага даследчыка, якія пацвердзіў абаронай кандыдацкай (1956) і доктарскай (1969) дысертацый.

А.А. Лойка прайшоў у Белдзяржуніверспэце ўсе факультэцкія службовыя пасады: старшага выкладчыка кафедры гісторыі беларускай літаратуры (1956), дацэнта (1962), прафесара (1971), загадчыка кафедры (1985), дэкана (1991–1996).

Сярод калег ён вызначаецца педагогічным майстэрствам, пастаяннай распрацоўкай новых лекцый, тэм і семінараў. Ім прачытаны курсы лекцый па "Гісторыі старабеларускай літаратуры", "Літаратуры XIX – пачатку XX ст.", "Уводзіны ў літаратуразнаўства", "Краязнаўства", спекурсы па паэзіі, "Літаратурных славянскіх узаемасувязях" і інш. Паэтычнае майстэрства надае яго лекцыям стылістычную адметнасць, што адзначылі студэнты БДУ, Варшаўскага, Іенскага універсітэтаў. Распрацаваны ў курсах лекцый матэрыял пакладзены ў аснову яго манаграфій, дапаможнікаў, падручнікаў для ВУНУ. Гэта манаграфія "Новая зямля" Якуба Коласа: Вытокі, веліч, характэр" (1961), "Максім Багдановіч" (1966), "Беларуская паэзія пачатку XX стагоддзя: Некаторыя заканамернасці і асаблівасці" (1972), "Гісторыя беларускай літаратуры: Дакастрычніцкі перыяд" (1977, 1980, 1989), "Старабеларуская літаратура" (2001). Пяру А.А. Лойкі належаць 450 публікацый, сярод іх вылучым першае ў гісторыі Беларусі выданне ў серыі "ЖЗЛ" двух дакументальна-мастацкіх раманаў-эсэ пра Янку Купалу (1982) і Францыска Скарыну (1989), якімі аўтар узяў на новы ўзровень навукова-біяграфічную галіну нацыянальнага літаратуразнаўства.

У асобе Алега Антонавіча Лойкі спалучаецца вучоны і паэт. У 1960 г. ён быў прыняты ў Саюз пісьменнікаў БССР. За гэты час ім выдадзена 33 зборнікі ўласных твораў. Да свайго 70-годдзя выдаў кнігу паэзіі "Ушанаванне" і кнігу лёсу "Галгофа", падрыхтаваную яго вучнямі ў паліграфічным прадпрыемстве "Слонінская друкарня" (2001), "Раўнакутны трохвугольнік, або Ад Палямона да Максіма Танка" (2001), кнігу перакладаў нямецкіх рамантыкаў "Сузор'е". У выдавецтве Акадэміі Падляскай (Польшча, Седльцэ) выйшла кніга "Белыя клавішы", у якую ўключаны вершы, напісаныя паэтам па-польску. Разам з калегамі А.А. Лойка на філфаку БДУ ўсталяваў пастаянную паэтычную школу маладых пісьменнікаў.

Прафесар А.А. Лойка ўважліва клапаціцца аб падрыхтоўцы маладых навукоўцаў. Пад яго кіраўніцтвам абаронены 15 дысертацый. Гэтай галіне яго дзейнасці падначалена праца Лойкі-старшыні Вучонага савета па абароне дысертацый у БДУ, члена Вучонага савета Інстытута літаратуры імя Я. Купалы, праца члена рэдкалегі часопісаў "Веснік БДУ" (серыя IV), "Беларусь", "Спадчына", "Першацвет". Уклад Алега Антонавіча ў развіццё навукі, культуры, падрыхтоўку спецыялістаў-філолагаў адзначаны дзяржаўнымі ўзнагародамі: ордэнам Дружбы народаў, медалямі Ф. Скарыны, "Ветэрана працы", Ганаровымі граматамі Вярхоўнага Савета БССР і інш. інтэрнацыянальная перакладчыцкая дзейнасць ушанавана ўзнагародамі: "Заслужаны перад польскай культурай", сярэбраным знакам ГДР.

Калегі, сябры-філфакаўцы віншуюць Алега Антонавіча з 70-годдзем, жадаюць здароўя, шчасця, поспехаў у творчай і навуковай дзейнасці.

Калектыву кафедры беларускай літаратуры ХХ стагоддзя

ЗМЕСТ

БЕЛАРУСКАМУ ДЗЯРЖАЎНАМУ УНІВЕРСІТЭТУ 80 ГАДОЎ

<i>Мурына Л.А.</i> Філалагічны факультэт: станаўленне і развіццё (1921–2001) ...	3
<i>Вараб'ёў В.П.</i> Трансфармацыя адукацыйнай і даследчай мадэлей журналістыкі ў працэсе стварэння нацыянальнай інфармацыйнай прасторы Беларусі	6
<i>Прыгодзіч М.Р.</i> Беларуская мова ў працах лінгвістаў БДУ (1921–2001)	10
<i>Ровдо И.С.</i> Лингвистическая русистика университета на рубеже веков	13
<i>Рагойша В.П.</i> Развіццё ў БДУ тэарэтыка-літаратурнай думкі	19
<i>Сінькова Л.Д.</i> Беларуская літаратура ў даследаваннях вучоных БДУ	24
<i>Гончарова-Грабовская С.Я.</i> Исследования по русской литературе в БГУ	29
<i>Шамякіна Т.І.</i> На ніве беларусазнаўства	34
<i>Шаблюўская І.В.</i> Кафедра замежнай літаратуры ў новым стагоддзі	36
<i>Шевченко Г.И.</i> Классическая филология БГУ: шесть лет после старта	42
<i>Чарота І.А.</i> Станаўленне літаратуразнаўчай славістыкі ў БДУ	45
<i>Норман Б.Ю.</i> Проблема «Язык – словарь – текст» в исследованиях кафедры теоретического и славянского языкознания	47

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

<i>Дуброўскі А.У.</i> Сілаба-танічны верш Рыгора Барадуліна	55
<i>Друк Г.М.</i> Міфатворчасць як ідэястваральная аснова ў прозе Віктара Казько і Чынгіза Айтматава	59
<i>Дешковец Н.В.</i> Лоренс Стерн и роман начала XX века	63
<i>Макарава І.Л.</i> Творчы метады Т.С. Эліата і літаратурная зстэтыка XX стагоддзя	68

МОВАЗНАЎСТВА

<i>Кожынава А.А.</i> Да пытання пра пераклады евангельскіх тэкстаў XVI ст.	72
<i>Казанцева Е.А.</i> Роль метафорических стереотипов в славянских загадках ..	77
<i>Облова О.А.</i> Коррелятивность русских причастных оборотов и белорусских синтаксических конструкций	81
<i>Ефимчик О.Е.</i> Природоведческая терминология в «Назирателе» (XVI в.)	86

ЖУРНАЛІСТЫКА

<i>Дмитриев Е.И.</i> Формирование социологической культуры журналиста	91
<i>Еловик Е.Н.</i> Идеальные конструкции ("фикции") в текстах средств массовой информации	97

ПЕДАГОГІКА

<i>Папова А.Э.</i> Дыдактычныя аспекты выкладання інфарматыкі гісторыкам	102
<i>Царева О.И.</i> Изучение русской поэзии рубежа XIX–XX вв. в средней школе	107

НАШЫ ЮБІЛЯРЫ

<i>Алег Антонавіч Лойка</i>	113
-----------------------------------	-----

ПРАВИЛЫ АФАРМЛЕННЯ АРТЫКУЛАЎ

1. У рэдакцыю прадстаўляюцца арыгінал рукапісу, набраны на камп'ютэры ў рэдактары Word (размер шрыфту – 12 кегль, гарнітура – Times New Roman, інтэрвал – 1,5), і дыскета 3,5" з файлам артыкула (назва файла – па прозвішчы аўтара). Аб'ём артыкула не павінен перавышаць 8 старонак тэксту (уключаючы дадаткі).

2. Простыя формулы і літарныя абазначэнні велічынь трэба ўстаўціць, выкарыстоўваючы Symbol, складаныя формулы – пры дапамозе рэдактара формул, і размеціць сінім чарнілам, грэчаскія літары абводзіць чырвоным, лацінскія – падкрэсліваць хвалістай лініяй.

3. Малюнкi, табліцы, графікі, схемы, фатаграфіі, адсканіраваныя ці падрыхтаваныя ў другіх дадатках Windows, прадстаўляюцца ў двух экзэмплярах як на паперы (цвёрдая копія), так і ў выглядзе асобных файлаў на дыскеце аўтара ў фарматах, сумяшчальных з Winword 98.

4. Табліцы (абавязкова з загалоўкамі) і подпісы да малюнкаў трэба друкаваць на асобных аркушах. Месцы для табліц і малюнкаў указваюцца на палях рукапісу.

5. Спасылкі на літаратурныя крыніцы даюцца ў парадку цытавання (упамінавання) – парадкавы нумар спасылкі даецца ў верхнім індэксе. Спісак скарыстанаі літаратуры даецца ў канцы артыкула. Ён павінен афармляцца ў адпаведнасці з ГОСТам 7.1-84 наступным чынам:

а) для кніг: прозвішча і ініцыялы аўтара, поўная назва кнігі, месца і год выдання, старонка;

б) для артыкулаў часопісаў (зборнікаў і г. д.): прозвішча і ініцыялы аўтара, пасля двух "касякоў" – прынятая скарачаная назва выдання, год, том, нумар выпуска, старонка.

6. Да артыкула прыкладваюцца: рэкамендацыя кафедры, рэцэнзія (водзью) навуковага спецыяліста; звесткі пра аўтара (месца работы, адрас, службовы і хатні тэлефоны).

7. У выпадку вяртання артыкула аўтару на дапрацоўку першапачатковы тэкст яго трэба зноў аддаць у рэдакцыю.

8. Карэктур а артыкула павінна вяртацца ў рэдакцыю не пазней, чым праз тры дні пасля атрымання яе аўтарам. У карэктуры дапускаецца выпраўленне толькі друкарскіх памылак.

9. Артыкулы, у якіх дапушчаны парушэнні правілаў, рэдакцыяй не прымаюцца. Рэдакцыя таксама можа ўносіць змяненні і ўдакладненні ў назвы артыкулаў (па ўзгадненні з рэдкалегіяй) і адхіляць артыкулы, якія не адпавядаюць вызначанаму навуковаму ўзроўню.

CONTENTS

THE BELARUSIAN STATE UNIVERSITY IS 80

<i>Murina L.A.</i> Phylological Faculty: Formation and Development (1921–2001)	3
<i>Varabiov V.P.</i> The Transformation of Education and Investigation Models of Journalism in Process of Creation of Nation Information Scope of Belarus	6
<i>Prigodich M.G.</i> The Belarusian Language in the Works of the BSU's Linguists (1921–2001)	10
<i>Rouda I.S.</i> Russian Linguistics at BSU on the boundary of Centuries	13
<i>Ragoisha V.P.</i> The Development of Theoretical–Literary Thinking at the BSU	19
<i>Sinkova L.D.</i> Belarusian Literature in the Research of the BSU Scientists	24
<i>Gancharova-Grabouskaya S.Y.</i> The Research of Russian Literature at the BSU ..	29
<i>Shamiakina T.I.</i> In the Field of Belarusian Linguistics	34
<i>Shablouskaya I.V.</i> The Department of Foreign Literature in the new Century	36
<i>Shauchenka G.I.</i> Classical Phylology at the BSU: six years after the Beginning ...	42
<i>Charota I.A.</i> The Foundation of Slavonic Literary Research	45
<i>Norman B.U.</i> The Problem “Language – Dictionary – Text” in the Research of the Department of Theoretical and Slavonic Linguistics	47

LITERARY RESEARCH

<i>Dubrouski A.U.</i> Syllable – Stressed Poem by Rygor Baradulin	55
<i>Druk G.M.</i> Mythology Creation as Idea – Forming Basis in the Prose of Viktor Kasko and Chingiz Almatov	59
<i>Deshkavets N.V.</i> Lorens Stem and the Novel of the Beginning of the XX Century	63
<i>Makarava I.L.</i> Eliafs Creative Method and Literary Esthetics of the XX Century....	68

LINGUISTICS

<i>Kozhinava A.A.</i> The Means of Translation of Evangelistic Texts of the XVI Century	72
<i>Kazantsava E.A.</i> The Role of Metaphoric Stereotypes in Slavonic Riddles	77
<i>Oblova O.A.</i> Correlation of Participial Construction in the Russian Language and Syntax Constructions in the Belarusian Language	81
<i>Etimchic O.E.</i> The Terminology of Natural Science in “Naziratel” (XVI Century) ...	86

JOURNALISM

<i>Dmitriev E.I.</i> The Formation of Sociological Culture of a Journalist	91
<i>Elovic E.N.</i> Ideal Constructions in the Texts of Mass Media	97

PEDAGOGICAL SCIENCE

<i>Papova A.E.</i> Didactic Aspects of Teaching Computer Science to History Students	102
<i>Tsarova O.I.</i> The Study of the Russian Poetry at the Boundary of the XIX–XX Centuries in Secondary Schools	107

THE HERO OF THE DAY

<i>Aleg Antonovich Lolka</i>	113
------------------------------------	-----

ISSN 0372-5375. Весн. Беларус. ун-та. Сер. 4: Філал. Журн. Пед. 2001. № 2. 1-116.